

INTRODUCTION.

The present volume consists of six dramatical pieces from the paṇḍurāṇḍe and the same author. In the whole range of Sanskrit literature, no author excepting the famous dramatist Bhāsa, is to be found whose so many dramas, all of a diverse nature, are brought to light in this way. All the dramas are of different varieties—Vyāyoga, Bhāna, Dīma, Īhāmrga, Prahasana and Samavakāra.¹ Vyāyoga, Bhāna and Prahasanā are types which are not rare. But it will be noted that this collection publishes for the first time Īhāmrga, Dīma and Samavakāra, which are known to Sanskrit readers only through the definitions given in rhetorical and dramatical works.

The themes of the dramas—The author has taken the plots of his dramas both from the Purāṇas and real life. The Kirātārjuniya Vyāyoga (a Military spectacle) consisting of one act, has the same theme as that of the famous Mahākāvya of the same name by Bhāravi i. e. the practice of penance by Arjuna, the combat of Arjuna and Śiva in the garb of a mountaineer and the latter's giving to Arjuna the great weapon (Mahāstra). Rukminīharana an Īhā-

1 These are defined as under:—

एकाहचरितैकाङ्को गर्गामर्शविवर्जितः । अस्त्रीनिमित्तसङ्ग्रामो नियुद्धस्पर्धनोद्धतः ॥
 स्वल्पयोपिञ्जनः ख्यातवस्तुर्दतिरसाश्रयः । अदिव्यभूपतिः स्वामी व्यायोगो नायकं विना ॥
 विशेषः समवकारः स्यात् एतावतायो निर्दिमर्षकः । उदापदेवदेत्वेशो वीर्यज्ञी वीररीद्रवान् ॥
 अत्र द्वादश नेतारः फलं तेषां पृथक् पृथक् । अङ्कास्यसिद्धिगुणैरसिद्धिकपटासिद्धिद्रवाः ॥
 पद्म्युग्मेकमुहूर्ताः स्युर्निष्ठितार्थाः स्वकार्यतः । महावाक्ये च सम्बन्धाः क्रमादेकैकसन्धयः ॥
 गुणैरसिद्धिविधो धर्मकामार्थफलहेतुकः । वक्ष्यवञ्चकदेवेभ्यः संभवी कपटसिद्धिषा ॥
 जीवाजीवोमयस्यः स्वाद्विद्रवसिद्धिस्मीयु तु । प्रत्येकमङ्क्येकैकं पद्यं च सङ्गरादिकम् ॥
 भाणः प्रधानमृङ्गारवीरो मुखनिवाहवान् । एकाङ्को दशालस्याङ्गः प्रायो लोकानुरञ्जकः ॥
 एको विद्रो वा धूर्तो वा वेद्योदेः स्वस्य वा स्थितिम् । व्योमोत्तया वर्णयेदत्र श्रुतः प्रायेण भारती ॥
 वैमुख्यकार्यं वीर्यसिद्धिं ख्यातकौलीनदं भवेत् । हास्याङ्गि भागसन्ध्यङ्कृतिं प्रहसनं दिधा ॥
 निन्दा पापविद्रविमादेरस्त्रीयासम्बन्धवर्जितम् । परिहासवचःप्रायं शुद्धमेकत्र चेष्टितम् ॥
 अश्रान्तशल्पमृङ्गारविमर्शः ख्यातवस्तुकः । रौद्रमुख्यश्चतुरङ्गः सेन्द्रजालरणो द्विमः ॥
 अनेल्लापतानिर्घाताश्रन्तस्योत्तरस्तयः । सुरानुरपिशाचायाः प्रायः षोडश नायकाः ॥
 ईदामृगः सर्वोप्यङ्को दिव्येशो हतमानवः । एकाङ्कश्चतुरङ्को वा ख्याताख्यातेतिवृत्तवान् ॥
 दिव्यस्त्रीरुतसङ्ग्रामो निर्दिग्वासः सविद्रवः । ह्यगहारभेददण्डप्रायो द्वादशनायकः ॥
 व्याभेनाऽन रगामात्रो कपासन्ने शरीरिणि । व्यायोगोत्ता रसाः सन्धिवृत्तयोऽनुचिता रतिः ॥

mrga in four acts treats of the abduction of Rukmīni by Kṛṣṇa and the defeat of Rukmī and Śiśupāla at the hands of Krishna. The Tripuradāha is a Drama in four acts. The plot is based on the Pauranic legend of the burning of the capital of Tripurāsura by Śiva with his bow. The Samudramathana, a Samavakāra in three acts, relates the churning of the ocean by gods and demons and the marriage of Vishnu with Laxmī. The cue to the Tripuradāha and the Samudramathana seems to have been taken from the Bharatanātyasastra and from a remark in the Dasarūpa¹. Out of the remaining two pieces Karpūra-chaṭra describes the revelry, gambling and love of a gambler with a courtesan. The Hāsyachūdāmanī—a farce in one act—holds up to ridicule an Ācharya of the Bhāgavata School and his knowledge of Kevāli Vidyā with which he professes to trace lost articles and discover buried treasures.

The author and his style.—The author of all these works is Vatsarāja, who calls himself a minister of Parmarādideva of Kālnjara. This Vatsarāja need not be confounded with the son of Mahidhara and minister of Kirtivar madeva, who erected a flight of steps in Samvat 1154 or with the grand father of Sallakshana, a minister of Paramardi, who erected a temple of Vishnu in Samvat 1252. One verse² of Vatsarāja is quoted in Jahlana's Sūktimuktāvalī but like Suktis of many well known poets quoted therein it is not to be found in any of the dramas collected here. The style of the author is easy, forcible and graceful. It contains neither very long compounds nor jaw breaking words. The plots too are well executed. The dramas make very pleasant reading even in leisure hours.

The date of the author.—The Kirātārjuniya was first represented on stage under the order of King Trailokyavarmadeva and the other five under the order

1 तथा त्रिपुरदाहश्च द्विमसक प्रयोजित ।

Bharata Nātyasāstra

इदं त्रिपुरदाहे तु लक्षणं ब्रह्मणोदितम् ॥

तत्रत्रिपुरदाहश्च द्विमसकं प्रयोजित । इति भरतमुनिना स्वयमेव त्रिपुरदाहेविवृत्तस्य तुल्यत्वं दर्शितम् ॥
यद्दम्भोधिमयने । यथा समुद्रमयने वामुदेवादीनां लक्ष्म्यादिष्णामा ॥

Dasarūpāvaloka III

आज्ञापय विभो ! क्षिप्रं कं प्रयोगं प्रयुज्यताम् ॥ १ ॥

ततोऽभ्युक्तो मगधता यो नयामृतमयनम् । एतदुत्साहननेन सर्वप्रीतिहरं तथा ॥ २ ॥

सोऽयं समस्तकार्यस्य घर्मेकामार्यसाधकः । मया प्रप्रथितो विद्वन्स प्रयोगं प्रयुज्यताम् ॥ ३ ॥

Bharata Nātyasāstra

मया समवकारस्तु योऽयं सद्यः सुरोत्तम ! । भवणे दर्शने चास्य प्रमादं कर्तुमर्हसि ॥

२ सन्नाम्नीयूपसमुद्रमध्ये न बाढनाभिर्न च कालदूट ।

तस्यावगाहेन तथापि चित्रे खलस्य तापः परमोऽभ्युदेति ॥

of his father Paramardideva.¹ The reign of Paramardideva extended from 1163 to 1203 A. D. while that of Trailokyavarmadeva seems to have lasted till about the end of the first half of the thirteenth century.² Our author, therefore, should have flourished between the second half of the twelfth and the first quarter of the thirteenth century A. D.

Parmaradideva, the author's master—Paramardideva was the immediate successor of Madanavarma, who was defeated by Siddharāja, king of Gujarat.³

1 नीलकण्ठजतामहोसयसमागर्देहि विअडूसामाजिण्हि परिअरिदो रात्रा परमद्विण्णो अत्तणो अमच्चेण कविणा वच्छराएण विरहदं हासचूडामणिं नाम पइसणं अहिण्णेदुमादिसदि मवंतं ।

Hāsyachūḍāmaṇi p. 118.

वीररत्नेकवासनावसितोऽयं कालङ्कारधिपतिश्चैलोक्यवर्मदेवः कविवत्सराजचरितं किरातार्जुनीयं नाम ध्यायोगमभिनेतुमादिशते ।

Kirātārjunīya p. 1.

अथ किल नीलकण्ठयात्रामहोत्सवसमागतैर्विदग्धसामाजिकैः कालङ्कारपतेर्महाराजश्रीपरमर्हिदेवस्यामात्येन कविना वत्सराजेन

Karpūracharitra p. 23.

2 I. A. vol. XXXVII 121-124.

3 c. f. समायां वैदेशिकेन मटेन मणितम्, अहो ! सिद्धरूपतेः समा मदनमर्षण इव मनोविस्मयजननीति । राजा पृष्टः, कोसौ मदनवर्मा शृणुः ? । मट्टः प्राह, देव ! पूर्वस्यां महोवकं नाम पत्तनं, तत्र राज श्रीमदनवर्मा प्राशस्त्यागौ भोगी धर्मा नवी च । तस्य च राजः पुरं सहस्रशो दृष्टमपि वर्षयितुं न शक्नोति कोऽपि । यदि मम वचोविश्वासो न स्यात्, तदा कोऽपि विदुरो मन्त्री प्रेष्यते, स च विलोक्य राषे विज्ञपयति इति श्रुत्वा मन्त्रिणं प्रादिशोत् । सह मटेन पष्मावान् यावद्विलोकस्य पश्चादायतेन मन्त्रिणा विलतम् । श्रीसिद्धभूप ! वयमित्तः प्रदितास्तत्र वसन्तोत्सवे प्राप्ताः । तत्र च वसन्तोत्सवे शीयन्ते वसन्तान्दोलकादिरगैर्गतानि । भ्रमन्ति दिव्यशृङ्गारा नार्यः । मन्त्रपञ्चमन्त्रिकारिणो विलसन्ति लक्ष्मणो युवानः । क्रियन्ते प्रतिरर्थं छन्दनफानि यक्षकर्मैः । प्रासादे प्रासादे संगीतकानि । देवे देवे महापूजाः । प्रतिगृहं सारा भोजनव्यापाराः । राजः सत्रागारे तु बुरावद्यावपानि मुक्तलानि न मुच्यन्ते, किन्तु गर्वाया निश्चिष्यन्ते, यदि मुच्यन्ते तदा सपण्डो हस्ती निमज्जति । 'प्राज्ञोऽश्वकारः पारितः पुरं श्रमन्तो धाटिकानि दत्ते लोकाय' । 'कपूर्वचूर्णैर्धूमिषास्तवः' । 'प्राज्ञो विपरीन् वणिजो न संवृष्वन्ति, उद्धाटान्विमुञ्चन्ति । प्रातरागत्योपविशन्ति । एवं नीतिः । व्यवसायोऽप्याचारमात्रेणैव लोकानाम्, तं विनाऽपि प्रकारान्तरेणपि सिद्धार्थत्वात् । राजा तु मया न दृष्टः । इदं तु श्रुतम् । नारीकुञ्जरः स समायां कदाऽपि नोपविशति केवलं हसितललितानि प्रत्यक्ष इन्द्र इव तनोति । एवं मन्त्रिवचः श्रुत्वा सिद्धराजोऽमितसैन्यैर्महोवकं प्रति प्रवस्ये । तदासन्नक्रोसाशकप्रदेशे तस्यौ । क्षुभितो देशः । स्थानाचलितं महोवकपत्तनम् । प्रधानैर्मदनवर्मा दिव्योद्यानस्यः स्त्रीसहस्रसमावृतो विभ्रतः स्वामिन् । गौर्जरः सिद्धराज उपनगरमायातोऽस्ति, स कथं निवर्तनीयः । मदनवर्मणा हिंमत्वा मणितम् । सिद्धराजः सोऽयं यो धरायां द्वादशवर्षाणि विमहायायान् । कवाडी राजा धाच्यः स भवद्भिर्मदि नो भुवं जिघृक्षसि तदा युद्धं करिष्यामः, अयार्पेन तुष्यसि तदाऽयं गृह्णामि । ततो वयाचते स वराकस्तद्देवं भवद्भिः, न वयं घने दत्ते वृथ्यामः ।

Madanavarma appears to have been a very luxurious King Parmardi, too, according to the Prabandhachintamani led a luxurious life and daily killed one cook at the time of serving and consequently got the title of Kopakālanala 1

सोपि जीवतु चिर विचार्य कृच्छ्राणि कर्माणि कुर्वाणोऽस्ति । राज्ञो वचो लत्वा मन्त्रिण स्थानमगु । तावता सिद्धेशेन कथापितम्, दण्ड दत्तम् । मदनवर्मदवाय शरित भवदागमनम् । तेनास्मत्प्रमुणोक्तम्, कवाडी राजा ऽर्येन तर्पणीय । स सिद्धराजस्तद्धीलया विस्मित पण्यवती कोटी कनकस्यायाचीत् । दत्तास्ता प्रधाने सद्य । देश मुख तस्यौ । प्रधानैर्माणितम्, कथ न प्रतिगच्छसि ? । सिद्धेशेन माणितम्, मन्त्रिपुरुहता स्तं लीलानिधिं भवत्प्रभु दिदृशे । तेऽपि मदनवर्ममननणन् । अर्येन तोपित स क्लेशी राजा पर मणति, त राजेन्द्र द्रुपमोहे । एतो मदनेन मणितम्, एतु स । तत सैन्य तथास्य मुक्त्वा मितसैन्यस्तत्रोद्याने आयात यत्र महाप्राका रस्ये सोपे मदनवर्मोऽस्ति । प्राकाराद्दक्षिणोत्तरास्तित्यन्ति । प्रतोली यावदागत्य मन्वेऽचीकृत्य द्वा स्ये । भागम्यता जनचतुष्टेन सहेति राजा ज्ञापितम् । आगतस्तया सिद्धराज यावत्पश्यति काञ्चनतोरणानि सत द्वाराणि । यदर्श रजतमहारजतमयीर्वापी, नानादेशभाषावेपथिविचक्षणा निःसीमसौभाग्यधारिणी स्त्रीश्च, पणववे शुवीणामृदङ्गादिकलासक्त समग्रपरिजनम् । शुश्राव गीतानि । नन्दनाधिकमुद्यान, हससारसादीन् खगान् हिमान्युपकरणानि, वदलीदलक्रीमलानि वसनानि, जनितानङ्गरागानङ्गरागान्, उतुङ्गपुष्पकरणशश्च, एव पुर पुर पश्यन् अग्रत साद्यादिव मदन मधुरे वयसि वर्तमानम्, अमितरत्नमुक्ताफलाभरण, सर्वाङ्गलक्षणं, काञ्चनप्रभं, मधुरस्वर, तामरसाखं, तुङ्गघोणम्, उपचितगान, मदनवर्माणमपश्यत् । मदनोऽप्यम्येत्याश्रित्य च हेमा स्नं दत्त्वा तमभाणीत् । सिद्धेन्द्र ! पुष्यमस्माकमद्य, येन त्वमतिथि सपन्न । सिद्धेन्द्र प्राह हे राजन् ! आव र्जनावचनमिदं मिथ्या यत्तु मन्त्रिणामभे कवाडीत्युच तत्सत्य । मदनो जहास । राजन् ! केन विशतमेवत् ? । सिद्धेश प्राह, तव मन्त्रिमि । कोऽभिप्रायो मन्त्रिन्दने । मदनोऽप्याह । देव ! कलिर्य, स्वल्पमापु, मिता राज्य भी तुच्छं बलम् । तत्रापि पुष्ये राज्य लम्पते । तदपि चेन्न भुयते, स्वत्ये विदेशेषु, तत्कथ न कर्वाटिन् एयम् ! । सत्यमेतदित्याह सिद्धेश, धन्यस्त्वं यस्येत्य शमाणि, त्वमि दृष्टे सफल जीवितमस्माकम्, चिरं राज्य भुञ्ज इत्युक्त्वा तस्यौ । ततो मदनेनोत्थाय निज देवतावसरकोरादि दर्शितम् । प्रेमाधिक्यमन्योन्यं ज्ञातम् । विशत्यधिराजत १२० पानाणि स्वाङ्गसेवकानि दत्तानि । तत सिद्धेश पत्तनमलङ्कार विशत्यधिक शत २० पानमप्यादर्द्ध मार्गे मृतं मार्दवात्, सोपे पत्तने प्रापत् । अत्र प्रोक कविभि —

महोबकपुराधीशाक्षितामदनवर्मण ।

कोटी पण्यवतीर्हेन्नां यस्तन्मानमिवाददे ॥

Uttamandana's Kumāraṅgāṅgrabandha

1 अय परमर्दिनामा नृपो जगत्पुढाहरणीभूत परमैश्वर्यमनुभवन् निद्रावसरवर्षे रात्रिदिवं निजैरसा विच्युतितं धुरिकाभ्यासं विदधानोऽशनावसरे परिवेषणाबुल प्रतिदिनमेवैक स्वरकारमत्प कृपाणिक्रया निग्रन् पटपथिकरावत्रयेण मत्तकाराणां वर्षे निषेप्यमाण कोनकालानल इति विचरं यमार ।

अज्ञान ! प्रसर प्रसर्पत दिनास्त्य पृथ्वि । पृथ्वीमव

प्रत्यशीकृतमादिराजयशसां सुष्माभिरुद्रमिमत्म् ।

प्रेष्ठ्यं परमर्दिपार्थिवपणोरशर्विकामोदया—

द्वीपोष्मसविदीर्गदादिमदसां मङ्गाण्डमारोहति ॥

He is well known as Paramāla to the readers of the Chanda Rāsā. (Mahobā Samaya). The defeat of Paramardideva at the hands of Pṛthvirāja is confirmed by the short inscriptions recorded by the order of Pṛthvirāja at Madanapura in 1183 A. D. Later on he was attacked and defeated by Kutb-ud-din Ibak in 1203 A. D. Shortly after this defeat he died a natural death. Kālinjara seems to have been soon recovered by the Chandels as Trailokyavarma is also called, like his father, Kālinjarādhipati (lord of Kālinjara). Paramardideva was liberal.¹ That he was a man of letters and a poet too is testified by his composition of a long Praśasti to Śiva,² which, however, seems to have been composed by Vatsarāja, as it contains the verse (शत्पेङ्ग) found in the Karpūracharitra.

The Manuscript material—The present edition of Vatsarāja's dramas is based on two palm-leaf mss. of the works hitherto known. The first consisting of 183 leaves contains (1) Hāsyachūdamani 1-51, (2) Tripuradāha 52-103, (3) Kirātārjunīya 104-130, and (4) Samudramathana 131-183, while the other contains Karpūracharitra 1-18 and Rukmiṇīharaga 1-39. Both of these measure 14"×1½" and contain 3 to 4 lines containing about 50 letters each and are written in the same hand. These mss. bear

श्रुत्यादिभिः स्तुतिभिः स्तुयमानश्चिरं राज्यमुत्तममुबभूव । स च सपादलक्षश्रुतिपतिना श्रीपृथ्वीराजेन
सद् सज्जातविग्रहः समराजिरमथिरूढः स्वसैन्ये पराजिते कान्दिशीकः कामपि दिशं गृहीत्वा पलायनपरः स्वरा-
जधानीमाजगाम । अथ तस्य पार्थिवस्यापमानितसर्वसेवको निर्धिपयीकृतः पृथ्वीराजपुत्रभासुपेतः प्रणामान्ते किं
देवतं पूज्यते परमर्द्धिपुरे विशेषात्मकृतिभिरिति स्वामिनादिष्टस्तत्कालोचितं काव्यमिदमपाठौत् ।

मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसस्तृष्णा न कृष्णार्चने

स्तब्धः शम्भुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो विधातृग्रहः ।

नाथो नः परमर्द्धनेन वदनन्यस्तेन संरक्षितः

पृथ्वीराजनराधिपदिति तृणं तलत्तने पूज्यते ॥

इति स्तुतिपरितोषितेनानुजग्राह ।

प्रबन्धचिन्तामणि pp. 229-300

I अनारतादानपरम्पराभिर्निर्वेदमायाति कदाचिदुर्धा । विमर्ति तत्पूर्वमिव प्रहर्षं मृदुःप्रदानैः परमर्द्धिराजः ॥

Tripuradāha I. 4.

पुष्पाभिर्यौगपद्येन सर्वकामार्थसिद्धये । परमर्द्धिनरेन्द्रो वा समुद्रो वा निपेभ्यताम् ॥

कविवत्सराजविरचितसमुद्रमयनसमवकाराभिनयेन नः परमर्द्धिदेव एव श्रुताशेषमनोरथः समुद्रो
भविष्यति ।

Samudramathana p. 150.

2 J. A. S. B. vol. XVII p. 313.

cf. also एष श्रीपरमर्द्धिदेवनृपतिर्निःसीमविद्यानिधिर्नृजं वागधिदेवता भगवतो पुष्पावमभ्यागता ॥

Hāsyachūdamani I. 4.

numerical figures on both the sides of the leaves and not letters on the right as in most of the palm-leaf mss. of Gujarat. They are not dated, but from the script, they appear to have been transcribed about the end of the thirteenth century A. D. None of these contain the *chhāyā* of the *Prākṛta* passages occurring in the texts. The Deccan College paper ms. of Vatsarāja's *Hāsyachūḍāmaṇi*, appears to have been copied by a Jain Yati about 250 years ago, directly or indirectly from the present palm-leaf ms. Our thanks are due to Sheth Gabharuchand Vastachand keeper of the Bhandar of palm-leaf mss. in the Khetarwasi's Pada, Pattan for lending us these rare mss.

अमात्यवत्सराजप्रणीतरूपकसङ्ग्रहे

किरातार्जुनीयव्यायोगः

सा पातु बहूपम्वकचुम्बितायाः
कपोलपाली चिरमम्बिकायाः ।
प्रगल्भरोमाञ्चभरेण यस्याः
पुष्पायुधोऽभूत्क्षणमङ्कुरास्त्रः ॥ १ ॥
(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—कः कोऽत्र भोः ? ।

(प्रविश्य)

स्थापकः— भाव किमुच्यते ? । माहेश्वरोऽस्ति, तदपि माहेशान्येव
नान्दीपदानि वीररसानुविद्वान्यपराणि पठतु भावः ।

सूत्र०—(विदस्य) मार्य ! किमेतत् ? ।

स्थापकः—पठतु तावद्भावः ।

सूत्र०—येनोत्तम्भितदुर्मदान्धकननुच्छत्रस्य दण्डायितं
यत्प्राप्यायुधमङ्गनाऽपि दनुजध्वंसं चकाराऽम्बिका ।
यद्दृष्ट्वैव विडम्बितो लिखितवद्भूलिरासीत्करे
चन्द्राद्वाभरणस्य तद्गगनतः शूलं शिवायास्तु वः ॥ २ ॥

तदिदानीं कथय किमेतत् ? ।

स्थापकः—भाव ! वीररसैकवासनावासिनोऽयं कालञ्जराधिपतिश्चै-
लोक्यवर्मदेवः कविवत्सराजविरचितं किरातार्जुनीयं नाम व्यायोगमभिनेतुमा-
दिशति । तेन मया वीररसात्मकान्यपराणि चत्वारि नान्दीपदानि पठितानि ।

सूत्र०—(तर्ह्ययं) युज्यते ।

श्यामा सदङ्गसुभगा करपङ्कजाग्रदुर्लालना विहरमाणमनोज्ञकाम्या ।
त्रैलोक्यवर्मनृपतेर्मनसि प्रमोदमाविष्करोति करवाललता, न कान्ता ॥३॥

(विचिन्त्य सोल्लासम्)

कवेः कवित्वं पटुता नटानां भर्गार्जुनीयं चरितं पवित्रम् ।

तदैहिकामुष्मिकसौख्यहेतुर्दत्तो नियोगोऽद्य नरेश्वरेण ॥ ४ ॥

मार्प ! का पुनरभिनयवेला निरूपिताऽस्ति ? ।

स्थापकः—भाव ! नन्वयमेव स्वभावाभिरामः श्यामारम्भसमयः ।
अत्र हि—

चन्द्रोऽर्जुनः समधिकृत्य पुरन्दराशामासादयद्बुदयहेतुमसौ गिरीशम् ।
उन्मुद्रयन्नचिरमेव जगत्प्रमोदमाविष्करिष्यति विपक्षतमःप्रणाशम् ॥ ५ ॥

(नेपथ्ये)

साधु शैलूपशिरोमणे ! साधु । गृहीतेयं सदुपश्रुतिर्भवतु फलशालिनी ।

सूत्र०—(समाकर्ष्य सहर्षम्) मार्प ! हिमवति तपस्यतोऽर्जुनस्य द्वैपायनो-
पनीतोऽयमनुचरः सिद्धादेशो व्याहरति । तदेह्यावामनन्तरकरणीयं सम्पादयाव ।

(इति निष्कान्तौ)

प्रस्तावना ।

(ततः प्रविशत्यर्जुनः सिद्धादेशश्च)

सिद्धादेशः—आयुष्मन् ! किं पुनः समग्रसमीहितसिद्धिसामग्री-
सम्भवेऽपि विमना इव विभाव्यसे ? ।

अर्जुनः—(सक्रोधाहङ्कारम्) क मे वैमनस्योपशान्तिः ! ।

अपार्थः पार्थोऽहं धनुरधिगुणं निर्गुणमिदं

विसारा एतेऽपि प्रसरणपराः सम्प्रति शराः ।

न यावन्नो राजा समरभुवि कौरव्यवलव-

त्कवन्धानां नृत्यैरनुभवति नेत्रोत्सवसुखम् ॥ ६ ॥

सिद्धा०—आयुष्मन् ! किमेवं खिद्यते भवान् ? । इन्द्रजालपुरुषा इव दृ-
श्यमाना अप्यविद्यमाना एव तव शत्रवः । इदानीमपि धर्मात्मज एव राजा ।
तथाहि—

तद्वैरिणां यमसमागमहेतु राज्यं युष्माकमेव सुतरां प्रकटोपयोगम् ।
सत्क्षत्रियोचितदुरोदरसम्प्रदत्तं धर्मात्मजः किमु न पुण्यति तेन धर्मम् ॥७॥
अपि च । विशदकोदण्डवेदविद्याविदग्धस्य वासुदेवद्वितीयात्मनो भवतः कटु-
तरतपःक्लेशसहनसाहसमपि नोचितं मन्ये ।

अर्जुनः—सखे सिद्धादेश ! शुकनिदेशवशंवदोऽहं तपसि प्रवृत्तः । मां
पुनरन्य एव मुनिजनसमाचारः समुत्कण्ठयति । आकर्णयतु भवान्—

कूरारातिकृतावधिव्यतिकरश्यामावकाशे गते
दोर्दण्डोदयशैलशालिनि महाशौर्यार्यमप्रोद्गमे ।
क्रोधाग्निं प्रतिबोध्य दुर्मदभटस्तोमाद्भवल्लीसमि-
द्धोमप्रेमपरायणो मुनिरहं भूयासमित्यर्थये ॥ ८ ॥

अपि च—

चेतः पराक्रममयं पटिमाऽऽयुषेषु प्रौढी भुजौ भुजभृतामयमेव पन्थाः ।
अस्त्रप्रयोगपरिकर्मणि मन्त्रयोगं व्रीडाकरं तमपि कार्मणमेव मन्ये ॥ ९ ॥

सिद्धा०—(पुरोऽवलोक्य सहर्षम्) महाभाग ! दिष्ट्या वर्द्धसे । फलितमेव
तव तपः । पश्य पश्य—

भानोर्विभां रूक्षतमां मनोजैः प्रत्यन्तरत्नैरवमानयन्ती ।

हिमाचलं काञ्चनशैलयन्ती त्वां व्योमतोऽभ्येति विमानमाला ॥ १० ॥

अर्जुनः—(सोपहासम्) अहो रभसः प्रियवयस्यस्य । इत्थं किल समर-
मनोरथपूरणोन्मुखेषु प्रत्यर्धिरथेषु लोचनपथावतीर्णेषु परं परितुष्यते ।

सिद्धा०—उपहसतु महाभागः । अहं पुनर्जाने दुश्चरतपश्चरणमेदुरित-
पुण्यराशिनेव घृताचीरन्भातिलोत्तमोर्वशीप्रमुखसुराङ्गनाविमानान्युपसर्पन्ति ।

अर्जुनः—(सावज्ञं विहस्य) किं मां लोभयति वयस्यः ? ।

मां वा रिपुं वा युधि दीर्घसुसमेताः समेष्यन्ति यदा ग्रहीतुम् ।

विमानयानं सुरसुन्दरीणां दृष्ट्वा तदाऽहं भविता प्रहृष्टः ॥ ११ ॥

(नेपथ्ये)

लाभण्यलहरिपिहितं अंगे तणुअन्तणं वहन्तस्स ।

जमणियमदूमिदस्सवि पिच्छह चंगत्तणं मुणिणो^१ ॥ १२ ॥

१ लावण्यलहरीपिहितमङ्गे तणुत्वं वहतः ।

यमनियमदूतरयापि पश्यत चङ्गत्वं मुनेः ॥ १२ ॥

अर्जुनः—(आकर्ष्य) कथं निकटावतरणानि व्योमतो विमानानि ! ।
(सखेदम्) अहो मे संसोढवाह्यरिपुपराभवस्य दुःसहशारीररिपोः कुसुमायु-
धस्य सर्वङ्कपो दुष्प्रतीकारः पराभवः समुपस्थितोऽयम् । एताह्यप्सरसः कुसुमा-
युधस्य महायुधम् ।

(सवितर्कम्) पृपत्कव्यापारः प्रभवति पुरन्ध्रीषु कतमः

प्रयुक्तः शापाग्निः क्रशयति तपःकोशनिचयम् ।

तदेताः प्रत्यग्रस्मररसमहानाटकनदी-

निराकर्तुं शक्तो भवति क उपायः सुरवधूः ॥ १२ ॥

तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) सखे सिद्धादेश ! शशाङ्कशेखरप्रसादफलतपः-
परायणस्य न युज्यते सुरसुन्दरीदर्शनम् । तदिहोपरिष्ठादिपुपटलमयं वि-
तानं वितनोमि (इति तथा करोति)

सिद्धा०—(समन्तादवलोक्य साश्चर्यम्) महाभाग स्वयसाचिन् ! बहुशो-
ऽनुभूतानि मया धनदसदने महानिधानानि । अननुभूतमिदं बहुनिधानं धनु-
निधानं मया । नद्येकधनुषा द्विभुजेन परिमितशरेण धन्विना कर्मैतद्वि-
धीयते ।

(नेपथ्ये)

किं पातालमगाद्विहङ्गमपतिस्तन्नासवित्रासिताः

प्रोत्सर्पन्ति सरीसृपाः परिलसन्निश्वासशब्दोर्मयः ।

स्वैरी किन्तु दिवापि नृत्यति शिवस्तन्मौलिगङ्गाजल-

व्याविद्धस्य ललाटेनेत्रशिखिनो धूमैः किमुज्जृम्भितम् ॥ १३ ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

आः कोऽयं कुतर्कः ! । ननु व्यक्तमेव लोलन्ति नाराचमालाः, व्यावर्त्तन्त
विमानानि । मा कदाचन मायामयमहासुरसन्निपातोऽयं भविष्यति । तदिदा-
नीमपथ्यमेव मुनिजनोपसर्पणमप्सरसाम् । पुरन्दरानुसरणमेव शरणम् । स
एवैतद्द्रुतानुरूपं यत्किञ्चित्करिष्यते ।

सिद्धा०—(विभाव्य) पार्थ ! निवर्त्तितान्येव विमानानि पाकशासन-
सचिवैः ।

अर्जुनः—(स्वगतं सहर्षम्) दिष्ट्या शराच्छादनविभीषिकयोपशान्तः
प्रत्यूहभूतोऽप्सरःसमागमः । तपःसाधनतपनविम्बदर्शनाय घृतं च छिद्र-
मेकम् ।

सिद्धा०—(साश्चर्यम्) अहो तव हस्तलाघवम् ! । पश्य ! पश्य !—

अविरलशरजालैश्छन्नमन्योन्यलघ्नै-
र्दिनपरिवृढविम्बव्यक्तये क्लृप्सरन्ध्रम् ।

उपरि चतुरचौरैर्दत्तसन्धिप्रकारं

सदनमिव--विश्वमेतदिभाति ॥ १४ ॥

अर्जुनः—सखे सिद्धदेश ! समादिश तौ निजकिरातौ यथेह न कश्चि-
द्विज्ञातः समापतति ।

सिद्धा०—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) सखे शार्दूल ! सखे कण्ठीरव ! ।

उभौ—(प्रविश्य) आणवेदु महाभाभौ ।

सिद्धा०—भद्रौ ! तिष्ठतमवहितौ भवन्तौ परतः । मा कश्चिदिहावि-
दितः समापततु ।

किरातौ—इंदो वि अ सासणेण समागमिस्सदि । (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य)
अज्ज ! महामुणी कोवि मुणिजुअलजुत्तो समेदि^१ ।

अर्जुनः—(सादरम्) समागच्छतु महर्षिः ।

किरातौ—जहा आणवेदि सामी । (इति निष्क्रामतः)

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो मुनिवेशो महेन्द्रः)

महेन्द्रः—(अर्जुनमात्रोक्ष्य स्वगतं सहर्षम्) दिष्ट्याद्य समास्तादित्तमर्जुन-
संदर्शनम् । (सानुतापम्) वञ्चितानि परं मया वेपान्तरतिरोहितानीतरविलोच-
नानि । (सकृष्णम्) अथवा साधु संवृत्तम् ।

सूनोर्वक्त्रसरोजदर्शनसुधास्वादेन दूरीकृतै-

रप्यक्ष्णां निचयैर्ममाद्य विजितं तैरेव गुप्तात्मभिः ।

१ आश्वासयतु महाभागः ।

२ इन्द्रोऽपि च शासनेन समागमिष्यति । आर्य ! महामुनिः कोऽपि मुनियुगल्लुक्तः समेति ।

३ यथा आश्वासयति स्वामी ।

यैरेवंविधमस्य दारुणदशादत्तोद्ग्रहःशोद्धमं

दृष्ट्वा निःसरदुष्णावाप्पसलिलैर्लम्बे न दाहोदयः ॥ १५ ॥

अर्जुनः—(मुनिवेषं महेन्द्रमात्रोक्त्य सहर्षम्) सखे सिद्धादेश ! अहो महानु-
भावता महामुनेः !

स्वीकरोति करुणामयमूर्त्तिर्मांमयं सपदि कोऽपि मुनीन्द्रः ।

अप्यहो परिचयक्रमवाणे स्लिष्यतीह पितरीव ममात्मा ॥ १६ ॥

तदेष्टभ्युत्तिष्ठाय । (इति यथावदभ्युत्थाय) वैषाद्यपद्यगोत्रो मध्यमपाण्डवोऽ-
भियादपते भवन्तम् ।

महेन्द्रः—अभिलषितभाजनं भूयाः ।

सिद्धा०—(आसनमुपनीय) अलङ्घितामासनम् ।

(सर्वे ययोश्चित्तुपशिति)

महेन्द्रः—महाभाग ! त्वद्वेषदोलायितो न जाने कयाऽभ्युपपत्त्या भव-
न्तमुपचरामि । तथाहि—

अभ्यस्ताः श्रुतयो महास्मृतिपथे क्षुण्णं मदीयं मनो

दृष्टास्तेऽपि महर्षयः परिचिनास्ते ते परिवाजकाः ।

साप्पालोकि पुरन्दरस्य परिपन्नादर्शि नाश्रावि वा

कोदण्डेषुधियन्कल्याक्षयन्पालङ्कारमित्थं तपः ॥ १७ ॥

तदिदं व्याहरामि—

पथेनां चतुरन्वुराशिपरिम्यामुयीं वुसुधुर्भयां-

स्तचापोऽपमुपास्तयतां प्रशयमि प्राणं तपोभिर्मृषां ।

मुत्तते मक्तिरथास्ति ते परिहर कृरामिमां प्रक्रियां

मर्षत्रैय विनिद्रमोददरमं मन्येहि शुभं मनः ॥ १८ ॥

अर्जुनः—(कोदं दं विदुः न निःधम्य) अघिदिनवृत्तान्मस्तातो मामेयं
व्याहरामि ।

मुक्तिर्भूयप्रपाले शूलरूपदहनैः संदत्ता धरिपगैः

राज्ञा पाशेन बद्धः कथमिष नृपतेः प्राप्नुयां मुक्तिर्मांम्यम् ।

तन्मे हिन्द्वैकगृहोददपनि ददपं मुक्तिमुपगम्याः कथाऽपि

प्राप्तमोऽयं गुरुनां यदहमिह तपःसंविधाने निपुणः ॥ १९ ॥

महेन्द्रः—(स्वगतं साशङ्कम्) कथं मां तातेति वत्सो व्याजहार । न खल्वनेन तपःसमुद्भूतातीन्द्रियज्ञानेन विदितोऽस्मि । भवत्वहमपि सन्दिग्धेनैव व्याहरामि । (प्रकाशम्) वत्स ! किमद्यापि ते मोहमलीमसं मानसम् । मुञ्च मुञ्च दुरध्यवसायम् । पश्य पश्य न खलु त्वदनाहतैर्वैरिभिर्न मर्तव्यम् । न च स्वया निहतवैरिणा न मर्तव्यम् । नहि कवलितमूपिकेण विडालेन न म्रियते । न च वञ्चितविडालकवलनापायैर्मूपकैर्न म्रियते । तदेवं साधारणकृनान्तव्यापदामुपहसनीयोऽयं दुर्व्यापारः । तदत्र भवते महोदय एव स्वदताम् ।

अर्जुनः—(सावतापम्) तात ! अननुभूतपराभवाभिपङ्कोऽसि । किमुच्यते ? तदत्र भवन्तं विज्ञपयामि । अनतिक्रमणीयवचनोऽसि । नैवं पुनः पुनर्व्याहर ।

उत्कृत्यायससायकेन समरे दर्पोद्धतान्विद्विष—
स्तद्विभ्रं दिवसेश्वरस्य सहसा भित्त्वात्मना पत्रिणा ।
मुक्तिर्या समवाप्यते भवतु नः सैव प्रमोदास्पदं ।
कर्मज्ञानसमुच्चयोपजनितां दूरे नमस्यामि ताम् ॥ २० ॥

महेन्द्रः—(स्वगतं सहर्षम्) अहो ! वीररसैकग्रहिलता वत्सस्य । अहो ! स्थिरवैरता । दिष्ट्या निष्पन्नमेव भुवो भारवतरणम् । तथाहि—
मुरारिमास्तस्फीतो धनञ्जयघनञ्जयः ।
शुरूनपि द्विपदंशानशोपानेय धक्ष्यति ॥ २१ ॥

तदहमिदानीं प्रकटीभवामि समाश्वासनाय वत्सस्य ।

(इति तथा करोति)

अर्जुनः—(विशोक्य साश्चर्यं सहर्षम्) कथमयं सहस्रनपनो नयनोत्सवाय संवृत्तः । तदिदानीं सविशेषं प्रणमामि । (इत्युपमृत्य पदयोः पतति)

महेन्द्रः—(उत्वाप्य शिरसि समाग्राय) वत्स !

अस्त्राक्षीचतुराननः स भगवान्यत्पूर्वमम्भः क्रमा-
द्देवो दानवसूदनः प्रतिकलं यत्पालयाञ्चक्रिवान् ।
तद्विभ्रं सहसैव तौ च दलयन्कल्पान्तकालोद्धत-
व्यापारः परमेश्वरः प्रहरतु प्रत्यर्थिनस्तावकान् ॥ २२ ॥

अर्जुनः—(सप्रश्रयम्) भगवन् ! गीर्वाणवर्गचक्रवर्त्तिनोऽत्रभवतो भगवति भर्गेऽपि निदेश एवायं न पुनराशीः ।

महेन्द्रः—वत्स ! वत्स ! ! मैवम् ।

यत्प्राप्तुं तरलीभवत्यथ मनो व्यावर्त्तते व्रीडया
यस्योपायनिरूपणे नयविदां मन्दायते नैपुणम् ।

तेऽपि ब्रह्मजनार्दनप्रभृतयो न्यञ्जन्ति यत्प्रार्थिता-
स्ताग्नेत्राञ्चललीलयैव घटयत्येकः परं शङ्करः ॥ २३ ॥

सिद्धा०—भगवन् सहस्राक्ष ! भवतः साक्षात्कारेणैव पूर्णमनोरथः
पार्थः संवृत्तः । तथाहि—

कथमन्धवलात्तेपां पाण्डवानां भवेद्भयम् ।

सहस्रनयनः पक्षे येषामुज्जागरः सदा ॥ २४ ॥

महेन्द्रः—अयि शुद्धकोत्तम ! मैवम् ।

ऐक्यं गतः श्रीपुरुपोत्तमेन कृत्वान्धकोदामवलप्रणाशम् ।

शिवप्रसादेन शिवानुभावः पृथास्तुतोऽयं भविता सुशक्तिः ॥ २५ ॥

तदापृच्छतु मां वत्सः ।

अर्जुनः—(सकल्पप्रश्रयम्) तात पुरुहूत !

प्रेमाद्र्नेत्रोत्पलकाननाढ्यं त्वत्कायकासारमिमं विमोक्षतुम् ।

दुर्घृत्तदायादनिदाघतप्तः समीहते मे न मनोमरालः ॥ २६ ॥

महेन्द्रः—वत्स ! वत्स ! मा विपीड । प्रसादितचन्द्रशेखरं चन्द्रशेख-
रास्त्रनिरस्ताशेषकौरव्यं पुनस्त्वामहं द्रक्ष्यामि । (इति तिरोवते)

अर्जुनः—सखे सिद्धादेश ! एहि भगवतीं भागीरथीमुपास्य भग-
वन्तं भर्गमुपास्महे ।

(नेपथ्ये)

अत्याहितमत्याहितम् ।

कुर्वन्वर्धरमारयं पृथुरदो घोणां समुत्कुल्य-

शङ्खःसङ्घमिद्योद्यकैस्तजुरुहस्तोमं दधत्पीयरम् ।

गङ्गातीरतपस्विवैशससरसव्यासक्तचित्तो जवा-
 त्कोडोऽयं कलितः कुधा कलिरिव क्रूराशयो धावति ॥ २७ ॥
 कुहालीयति सान्द्रकन्दपटले वाढं कुठारीयति
 स्कन्धाप्रेषु परश्वधीयति शिखाशाखासु सम्पातिनी ।
 दंष्ट्रेयं विकटा किटेः प्रतिपदं मार्गद्गुमद्रोणिषु
 क्रूरक्रूरपराक्रमप्रणयिनी किं किं न सम्पद्यते ॥ २८ ॥

अर्जुनः—(सप्तभ्रमं विवृत्यावलोक्य) कथमयं कृतकर्णकापः कटुः कोलाहल
 एव श्रूयते ? । न कोऽपि लोचनपथमवतरति ।

सिद्धा०—क पुनस्तौ किरातौ ? । न खलु व्यापादितौ ।

(प्रविश्य)

किरातौ—महाभाआ ! परित्ताअथ परित्ताअथ । एसो खु पअंडतुंडा-
 भिहदविअलन्तविसालन्तजालनिवडन्तसवरवरवीरसरीरविसमीकअमगगो रु-
 हिरोहर्षिजरिददाडाजुओ दारन्तोच्च सअलभुअणाहं धोरधुस्कारेहिं भीसणो
 कोचि भूआररुओ अवमिच्चू पविट्टो ।

अर्जुनः—(सावदं विहस्य) भद्रौ ! न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

सिद्धा०—महाभाग गाण्डीवधन्वन् ! सज्जीभव सज्जीभव । अयमा-
 गत एव नेत्रपात्रतां पोत्री ।

अर्जुनः—(धीरं विलोक्य साश्चर्यं सवितर्कम्)

विक्रान्तो वहिरम्भसस्तरलधीर्दृष्टामिपादब्जिनी-
 कन्दच्छेदसुखः किमेप सलिलस्तम्बेरमस्यार्भकः ।

संहारेऽपि निजप्रसक्तिपदुतां संदर्शयन्नुत्कटां

साक्षादादिवराह एव किमयं प्रागुद्धतक्ष्मातलः ॥ २९ ॥

(नेपथ्ये)

कष्टं कष्टं शिवसेवैकताने तपसि प्रवृत्तोऽपि कथमयं विकटकटुकोटि-

१ महाभाग ! परित्रायध्वं परित्रायध्वम् । एष खलु प्रचण्डतुण्डाभिहतविगलद्विश्रयज्जाल-
 निपतच्छरवरवीरशरीरविपमीकृतमार्गः रुधिरौघपिञ्जरिताडासुतः दारयन्निव सकलभुवनानि
 भोर्युक्तकारैः भीषणः कोऽपि भूदाररूपः व्यपसृत्युः प्रविष्टः ।

किंदिदं प्रीतिघातमापद्यते मुनीन्द्रः । आः शङ्कर ! परित्रायस्व परित्रायस्व ।
किमुदासीनोऽसि, किमिति स्वैनैव स्वनाम प्रोच्छसि ? ।

अर्जुनः—(श्रुत्वा सकल्पमाकाशे लक्ष्यं बद्धा निःश्वस्य)

पार्थस्तपस्वितां लेभे दुर्दैव ! प्रीयतां भवान् ।

मुनयो हन्त शङ्कन्ते भूदारादारुणं मयि ॥ ३० ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

अयि मुनीश्वर !

सेव्यः परं स भगवान्नवचन्द्रचूडस्तस्यापि दैववशतः करुणानुरोधः ।
अस्मिन्वने मुनिजनव्यसनोपशान्त्यै कौदण्डपाणिरयमेव हरः किरातः ३१ ॥
तदयमेवाभ्यर्घ्यं मुनेरस्य प्राणत्राणाय नियुज्यताम् ।

अर्जुनः—(समाकर्ष्य) अहह ! इदमन्यदतिदारुणतरमुपस्थितं यन्मां
किरातः परित्रायते ।

सिद्धा०—पार्थ ! त्वमेव प्रथमं सपत्राकुरु पोत्रिणम् ।

अर्जुनः—(गाण्डीवमुद्दिश्य सकल्पं सास्रम्)

यत्ताण्डवव्यतिकरेण रणे मुहूर्त्तं तादृक्कवन्धशतताण्डवकेलिरासीत् ।
गाण्डीव ! तस्य भवतः किटिपाटनार्थमारोपयन्नपि गुणं व्यपरोपयामि ३२ ॥

(इति सत्रं करोति । निपद्गतो बाणाकर्षणमभिनयन्)

कथं न निर्गच्छन्ति वाणाः ? । किममी चिरव्यासङ्गादलग्ना, उत लज्जन्ते
ऽनुचितकर्मणि ? । (कर्षंविदाकृप्य निःश्वस्य) अयि वाणाः !

उपितं साधु युष्माभिर्निपङ्गायामवाद्भ्युखैः ।

इदानीं हन्त ! सन्धत्ते पार्थो वः पोत्रिपातने ॥ ३३ ॥

(इति सन्धत्ते)

(नेपथ्ये)

महाभाआ ! इमाओ मा भ्राअह मा भ्राअह । एसो खु अन्ह सामी
एकवाणेण वारेदि दुट्टभूआरं । उव्वरिदो महामुणी ।

१ महाभागाः ! अस्मान्ना विभीतमा विभीत । एष खलु अस्माकं स्वामी एकवाणेन वारयति
दुष्टभूदारम् । उदृत्तः महामुनिः ।

अर्जुनः—(श्रुत्वा ससम्भ्रमम्) कथमयं मत्तः किरातोऽग्रणीर्भविष्यति ? ।
(इति कृतवेगो वाणमोक्षं नाटयति)

सिद्धा०—(विमान्य साश्चर्यम्) महाभाग ! पश्चाद्भूतस्ते वाणः । पश्य ! पश्य !
सृष्टः कस्यापि दृष्ट्या नहि नहि विहरत्यन्तरे कुण्ठवेगो
मर्मच्छेदप्रवृत्तैरनुमितपतनस्तारचीत्कारभारैः ।
कस्याप्याकास्मिकोऽयं लयसमयमहामारुतस्येव पूरो
नाराचः... द्रागतनुतनुकुटीं चण्डशक्तिर्भनक्ति ॥ ३४ ॥

अर्जुनः—(सवैलक्ष्यम्) कथं विजयिनोऽपि ममायमविजयिवाणतां वाणः
प्रपेदे यत्किरातशरेणापातिते पोत्रिणि पपात ? । भवतु न यावदितरः कोऽपि
लक्षयति, तावदात्मवाणमानयामि । (इत्युपमृत्य भूदारं विमान्य साश्चर्यम्) अहह !
न मयापि कदापि एवंविधविशालकायः कोलोऽवलोकिनस्तत्किमेव मायामयः
कोऽपि कौरवानुग्रहग्रहिल, उताहो स्वैराहारविहारपुष्टो वराह एव । भवत्वाद-
दामि तावन्नजिवाणम् । (इति तथा करोति)

सिद्धा०—(निरूप्य) महाभाग ! घातरन्ध्रमेवास्याङ्गे छितीयमवलोक-
यामि । तत्कारणं तत्प्रत्यभिज्ञाय गृहाणात्मवाणम् । कदाचित्प्रहारदाढ्यादुत्त्व-
णोभयपार्श्वकृतरन्ध्रो भवद्वाण एव निर्गत्य कचिद्गतो भवेत् ।

अर्जुनः—सिद्धादेश ! अयमेव मे वाणो, न विकत्थनो मिथ्या व्याहरि-
ष्यामि ।

सिद्धा०—नैय तर्हि किरातमात्रं, महानयं कोऽपि, यस्य पत्रो पातित-
पोत्री कुत्र गत इति न ज्ञायते ।

अर्जुनः—(सवितर्कम्) न खलु निजवाणं गृहीत्वा किरातो गतो भवेत् ।

सिद्धा०—प्रतिपालय तर्हि मुहूर्त्तम् । किमिह कोऽप्याघावति ।

पुरुषः—(प्रविश्य पुरोऽवलोक्य) कैयं एस सो मुणी ! । (ससम्भ्रममुपमृत्य) अयि
मुनिं द ! ण तुमं एदिणा दुहभूआरेण किरादवाहिणीसवाणघाअवेअणामोहक-
अझंपेण कहिंपि पीडिदो ।

१ कथमेव स मुनिः । अयि मुनीन्द्र ! न त्वमेनेन दुष्टभूदारेण किरातवाहिनीशपाणपातवेद-
नामोहकत्वज्ञप्तेन शुत्रापि पीडितः ।

(अर्जुनः सावधं सम्मितमवलोकते)

कण्ठीरवः— (साक्षेपम्) रे रे गोमाउआ ! कीस अणुचिदं मन्तेसि । णं मुणिदेणं येव सम्मुहमुपसप्पन्तो एस दुट्टकोलो वावादिदो । किण्ण पेक्खसि लोहिअलित्तं हत्थे सँरं ।

गोमायुकः—(स्वगतम्) अच्छरियं ! अच्छरियं ! । अउब्बो कोवि एस कोअंडमंडिदो मुणी । (प्रकाशं सप्रत्यभिज्ञमिव) अयि वीरमुणिद ! सो अम्ह सामिणो सँरो ।

अर्जुनः—सखे सिद्धादेश ! कष्टं कष्टम् ।

पत्नी मदीयो विधिवैपरीत्यात्कूरं कलङ्कद्वयमद्य लेभे ।

व्यापारितो यत्किटिकीटघाते भमेति घचाह हहा ! किरातः ॥ ३५ ॥

गोमा०—मुणिवीर ! तणुलदाए तणुअत्तणमेत्तफलं तुअ तवं संवुत्तं, जं एवं अकअण्णओसि, जं एवं परवत्थुलोहिओसि । एसो खु मग्गणो तुह प-रित्ताणपराअणेण अम्ह सामिणा इमम्मि दुब्बिसहवराहम्मि मुक्को । संपइ तुमं अवमिच्चुमुहादो उब्बरिदो । फुल्लंतगल्लो जंपेसु जं पडिहाअदि । ण ह्मु अम्ह सामी तुमं णिअकित्तिक्खंभं भंजयिस्सदि^३ ।

कण्ठीरवः—(साक्षेपम्) रे रे सहूलअ ! अम्हाणं एस कलंको जं अम्ह पुरदो गोमाउओ भअं वग्गदि^४ ।

गोमा०—(सावज्ञहासम्) रे रे कंठीरव ! रे रे सहूलअ ! तुम्हाणं किं किं अगोअरो अम्ह वाहिणीसवाणाणं पसरं^५ । (साकूतमिव) अहह ण एस सूअरो

१ रे रे गोमायुक ! कथमनुचितं मन्त्रयसे ! ननु मुनीन्द्रेणैव सम्मुपसुपसर्पमाण एष दुष्ट-कोलो व्यापादितः । किं न प्रेक्षसे हस्ते लोहितलिप्तं शरम् ? !

२ आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्वः कोऽपि कौण्डमण्डितो मुनिः । अयि वीरमुनीन्द्र ! स अस्माकं स्वामिनः शरः ।

३ मुनिवीर ! तनुलतायास्तनुत्वमात्रफलं तव तपः संवृत्तं यदेवमकृतज्ञोऽसि, यदेवं परवस्तुलोभि-तोऽसि । एष खलु मार्गणस्त्व परित्राणपरायणेन अस्माकं स्वामिना दुब्बिपह्वराहे मुक्तः । सम्प्रति स्वमपमृत्युमुत्पादुहृत्तः । फुल्लद्रलो जल्प यत्प्रतिभावि । न खलु अस्माकं स्वामी त्वया निजकीर्तिस्तम्भं भञ्जयिष्यति ।

(४) रे रे शार्दूलक ! अस्माकमेव कलङ्को यदस्माकं पुरतो गोमायुको भयं वल्गाति ।

(५) रे रे कण्ठीरव ! रे रे शार्दूलक ! युष्माकं किं किमगोचरोऽस्मद्वाहिनीशवाणानां प्रसरः ।

पशु, सो ग्येव पशु जो एआरिसं पि किरादचक्रवर्दिं विसिहलीलातिसायिद-
मवलोकअन्तो ण अत्ताणं जाणेदि ।

अर्जुनः—(सावज्ञम्)

मांसं मुहुर्वनमहीषु गवेपयन्ति

तज्जीवनैकशरणाः शवराः किराताः ।

तेषां वराहमृगरोहिषखड्गरङ्कु—

न्यङ्कुच्छिदासु कतमोऽयमहो प्रकर्षः ॥ ३६ ॥

गोमा०—(सप्तश्रमम्) महाभाज ! णिहुअं जंपेसु । इहग्येव महावण-
तिरोहिदो मा सुणादु वाहिणीणाहो^१ ।

अर्जुनः—(साक्षेपम्) यदि श्रोष्यति तत्किम् ? ।

सिद्धा०—आगमिष्यति ।

अर्जुनः—यद्यागमिष्यति तत्किम् ? ।

सिद्धा०—पार्थ ! आगत्य त्वदीयशरशरव्यः परासुर्मा भूदिति गोमायुः
स्वामिभक्तः शङ्कते ।

गोमा०—ण खु तुमं अहिदो सुणिदस्स जं एअं मन्तेसिं ।

(अर्जुनः उच्चैःकारं मांसं मुहुर्वनमहीषित्यादि पठति)

(नेपथ्ये कलकलः)

सिद्धा०—(आकर्ष्य मयामिन्यं कृत्वा) । पार्थ ! त्वद्वचनश्रवणानुपदमेव
प्रवृत्ता किरातानीकिनीति जाने । अहह !

ससंरम्भन्यासस्फुरदुखरवैरंघ्रिपतनैः

कठोरज्यावल्लीपरुपनरटङ्कारपटलैः ।

प्रसर्पद्दोर्दृपप्रवलगलगर्जापरिकरैः

किराताः साशङ्कं सुरसदनमप्याशु दधते ॥ ३७ ॥

(सातङ्कमिव) तत्कथमधुना भविष्यति ? ।

अहह नेप सूकरः पशुः, स एव पशुः य एवाटशमपि किरातचक्रवर्दिनं विशिखलीलातिसायितमवलोक-
कथन् नात्मानं जानाति ।

१ महाभाग ! निमृत्तं जल्य । इहैव महावनतिरोहितो मा शृणोतु वाहिनीनायः ।

२ न खलु त्वमहितो मुनीन्द्रस्य यदेवं मन्त्रयसि ।

अर्जुनः—(सावज्ञं सोपहासम्) सखे सिद्धादेश !

भवेज्जम्पाटोपैर्यदि शलभकोलाहलभर—

स्ततः स्यात्का शङ्ख हुतमुजि शिखाचक्रविपमे ।

क्षणादेवोदञ्चत्यथ पृथुलदुर्गन्धशबल—

स्तदङ्गोपोत्थश्चमिति निनदः किं न कल्पः ॥ ३८ ॥

गोमायुः—(सप्तम्रमम्) मुणिं द वारिदो मए । किं करोमि । आगदो दाणि साहसी सो किरादो ।

(अर्जुनस्तदिदानीं पलाये इति विहस्याग्रतः पदानि ददाति)

हरकिरातः—(प्रविश्य) गोमाउआ सअम्मुदो जीओ । कहिं सो मुणी ? ।

गोमायुः—(सहासम्) णाह ! एसो ज्येव सो मुणीसरो^१ ।

हरकिरातः—(स्वगतं निरूप्य) अहो माहात्म्यं क्षात्रस्य तेजसः ! ।

तथाहि—एकः करः कलयति स्फटिकाक्षमालां

घोरं घनुस्तदितरश्च विभर्त्ति हस्तः ।

धर्मः कठोरकलिकालकदर्थ्यमानः

सत्क्षत्रियस्य शरणं किमिवानुयातः ॥ ३९ ॥

अर्जुनः—(किरातमालोक्य स्वगतं साश्चर्यम्) अये नैप किरातमात्रं, देवता-परिगृहीतमिवैनमवलोकयामि । (सवितर्कम्)

अयमिह मुनिसङ्गादद्रिशृङ्गे किरातः

क्वचिदपि किमु चक्रे चाक्षुषीं त्र्यक्षसेवाम् ।

उपचयपरतन्त्रा विक्रमोत्साहशक्ति-

र्नहि नहि महिमानं चान्द्रचूडं विना स्यात् ॥ ४० ॥

किरातः—गोमाउआ ! एसो ज्येव अम्हाणं विक्रमुक्करिसमसहन्तो आसि ? ।

गोमायुः—अथ किम् ? ।

१ मुनीन्द्र ! वारितो मया । किं करोमि । आगत इदानीं साहसी स किरातः ।

२ गोमायुक ! । कुत्र स मुनिः ? ।

३ नाय ! एष एव स मुनीश्वरः ।

४ गोमायुक ! एष एवास्माकं विक्रमोत्कर्षमसहमान आसीत् ? ।

हरकिरातः—(साक्षेपं पार्थमुद्दिश्य) रे रे उअसप्प उअसप्पं ।

जं दुल्लहं दुक्करदुक्करोहिं तवेहिं वित्थारिदताणवेहिं ।

मुणिंद ! तत्ते कअकम्मणासं वाणेण ! णिव्वाणमहं दइस्सं ॥ ४१ ॥

अर्जुनः—(सोपहासम्)

आ प्रत्यूपप्रदोपं विपिनविहरणैरामिपाहारकारः

प्रालेयस्यन्दकल्पं परिपिवसि मुहुर्नैश्वरं स्वच्छमम्मः ।

धिवत्त्वां धिवत्त्वां किरात ! क्षिपसि किमु पदं वर्त्मनि क्षत्रियाणां
प्राणप्रेमानपेक्षो नहि नहि भवति त्वादृशामैप योग्यः ॥ ४२ ॥

हरकिरातः—(स्वगतं साशङ्कम्) अये ! एकः पार्थः, प्रभृता किरातानी-

किनी । तत्प्रकारान्तरेणास्य करोमि जीवरक्षाम् । (प्रकाशम्) अपि मुनिवीर ! ण
सुदाहं मए तुह भणिदाहं किरादकलअलेण । ता वारेमि दाव एदे । रे रे चपला
किरादा ! एसो किं वीरधम्मो जंतुम्हे गणणावाहिरा, एसो अ एक्को मुनिवीरो ।
ता ओसक्कथ ओसक्कथं ।

अर्जुनः—(सोल्लुब्धम्) अयि किरातवीर ! दत्तं तावत्त्वया वैरफलम् ।

यतः—

तपःप्रसङ्गाद्गतसद्गुराणामुपोपितानां मम सायकानाम् ।

किरातरक्तैः.....यमुपस्थिता किं कियते सुतुच्छा ॥ ४३ ॥

सिद्धा०—(साम्प्रमम्) पार्थ ! पार्थ ! कथं वर्पन्त्येव त्वयि शरासार-

मवधीरितनिजाधीशशासनाः किराताधमाः ।

(अर्जुनः बाणमोक्षं नाटयति)

सिद्धा०—(सवर्षाध्वर्यम्) अयि वीरशिरोमणे ! पश्य ! पश्य ! निजवाण-

वेगवैभवस्य फलम् ।

सादोपं श्रवणान्त.....कृष्य मौर्वीलतां

ये मुक्ता रिपुभिः प्रदीपितदिशः प्रारब्धघोरारवाः ।

१ रे रे उअसप्प उअसप्पं ।

यहुद्धं दुक्करदुक्करोहिं तपोभिर्वित्थारितान्तैः ।

मुनीन्द्र ! तत्ते कृतकम्मणासं वाणेण निर्वाणमहं दास्ये ॥ ४१ ॥

२ अयि मुनिवीर ! न श्रुत्वानि मया तव भणितानि किरातकलकलेन, तद्गारयामि ताव-
देतान् । रे रे चपलाः किराताः ! एष किं वीरधर्मः यद्वाये गणनावाह्या, एष च एकः मुनिवीरः । तदप-
सरत अपसरत ।

कृतैरर्द्धपथे त्वया रयवशाद्यावृत्य सम्पातिभि—

स्त्रैरेवार्धशरैः किरातपृतनावृन्देऽत्र वैरायितम् ॥ ४४ ॥

हरकिरातः—(विवृत्यावलोक्य स्वगतम्) कथमतिक्रान्तं किरातैः ! । पार्थे-
नैव कृता निजा रक्षा । (प्रकाशम्) दिष्टिआ खु मुक्तं चावलं किरादेहिं । उवरदो
कोलाहलो ।

कण्ठीरवः—(सोपहासम्) उवरदं दाव किरादेहिं येव । संपह ताणं कल-
अलो कअन्तणअरे वट्टदि^३ ।

(हरकिरातः सप्तम्रममवलोक्ते)

अर्जुनः—(सोपहासम्)

मा विभेतु महाभागो मया वाणपरम्परा इमा दूरीकृताः ।

हरकिरातः—मुणिवीर ! दिण्णा मए तुह पाणभिक्ष्वा । करेदु भवं
सरभसं मह णिअसराहं अक्खदाहं^३ ।

अर्जुनः—(साक्षेपं सगर्वम्) रे रे किरात !

शाकुन्तान्वयजा वयं नहि नहि व्यापारयामः शरा-
न्सर्वत्रैव रणानभिज्ञमनसां वात्तैव का त्वादशाम् ।

त्वामावर्त्तयतेऽथ किं मम धनुर्विद्यादिदक्षारस-

स्तत्पश्याद्विशिलाविपाटनकलां मा यातु ते जीवितम् ॥ ४५ ॥

विशेषतश्च द्रावयति मां मुनिभावाद्द्विगुणाविर्भावः करुणारसः ।

हरकिरातः—(सोपहासम्) किं भण्णइ । दिट्ठं येव तुअ कोअंडविज्जामाहप्पं,
जेण तुमं णियकज्जाहं साहिट्ठुं अपहुप्पमाणो तवस्सीकओ ।

अर्जुनः—(सक्रोधम्) सर्वतः कनिष्ठ मिथ्यागरिष्ठ !

त्वामेकवाणव्ययहेलयैव किरात ! कर्त्तास्मि कृतान्तवश्यम् ।

हृदि स्थितस्याद्यधनुर्द्वरस्य पिनाकपाणेः परमस्ति लज्जा ॥ ४६ ॥

१ दिष्ट्या एतु मुक्तं चावल किरातैः । उपरतः कोलाहलः ।

२ उपरतं तावत्किरातैरेव । सप्रति तेषां कलकल. कृतान्तनगरे वर्तते ।

३ मुनिवीर ! दत्ता मया तव प्राणभिक्षा । करोतु भयान् सरभसं मयि निजशरानश्रुतान् ।

४ किं भण्यते । दृष्टमेव तव कोदण्डविद्यामाहात्म्यं, येन त्वं निजकार्याणि साधयितुमप्रभवन्
तपस्वीकृतः ।

हरकिरातः—(सोढासहासम्) अहो मे कम्मलाह्वं संवृत्तं, जं तुह हिअए
वाणभिन्ने तुमं तुह गुरु अ चावादिदो भविस्सदि' (इति वाणं क्षिपति) ।

कण्ठीरवः—(अन्तो मृत्वा वाणं पतन्तमादाय) रे रे ण अत्ताणं मुणेसि, णेयं
मुणिदं मुणेसिं ।

हरकिरातः—(सकोषम्) रे रे सहलअ ! कथं तुमं ण वारेसि कंठीरअं ?
णादिवराहपरम्मुहो हं । तेण एअं वग्गीअदि, ता संपह तं पि करिस्सं ।

शार्दूलकण्ठीरवौ—(साक्षेपम्) एहि एहि एवं.... ।

हरकिरातः—(स्वगतम्) कथं सावज्जः पार्थो न प्रकाशयति मयि पौरु-
षम् । नचाविजातपौरुषनिकपाय देयमिदं महास्त्रम् । तदहं दुर्योधनरूपमा-
स्थाय परीक्षे पौरुषमस्य । (इति दुर्योधनरूपं नाटयति)

सिद्धा०—(विभाव्य सार्धैर्यम्) महाभाग पार्थ ! पश्य पश्य कोप्ययम-
न्य एव संवृत्तः ।

अर्जुनः—(सगतं सकोषम्) आः कथमयं दुरात्मा कुरूवंशपांसनः ! । किं
कुतोऽपि राक्षसादेः शिक्षितमायाक्रमः किरातवेपच्छद्मना दुर्योधनो मां द्रष्टुमा-
यातः ? । तत्किमत्रोचितम् ! । अथवा तां महाराजकृतां मर्यादामप्यतिलङ्घयिष्ये,
नत्वेनं वधप्राप्तमिदानीमुपेक्षिष्ये । (प्रकाशं सोपहासम्) रे रे कुरूकुलकलङ्क !

दुर्योधन ! भवानेव जानात्युचितमात्मनः ।

यत्पातकमयं रूपं कैरातमुररीकृतम् ॥ ४७ ॥

हृदुर्योधनः—(साक्षेपम्) रे मध्यमपाण्डव ! क गतं तव गाण्डीवको-
दण्डपाण्डित्यम् ? । सम्प्रति तपस्वितया राज्यमभिलषसे ।

अर्जुनः—(साक्षेपम्)

रे रे दुर्मद कौरव !क्षीण एकोऽस्म्यहं

तास्ताः सत्वरमानय क्षितिभृतामक्षौहिणीर्दुःसहाः ।

१ अहो मे कर्मलापनं संवृत्तं, यत्तव हृदये वाणभिन्ने त्वं तत्र गुरुश्च व्यापादितो भविष्यति ।

२ रे रे आत्मानं न जानासि, नैनं मुनीन्द्रं जानासि ।

३ रे ! रे ! शार्दूलक ! कथं त्वं न वारयसि कण्ठीरवम् । नादिवराहपराश्रुत्वोऽहम् । तेनैव
वलयते, तत्सम्प्रति तमपि करिष्ये ।

भीष्मद्रोणकृपाङ्गराजशकुनिप्रायैः सहायैर्वृतः

कृत्वा मत्क..... विप्रेहि सुदृढं राज्यं विमार्गाजितम् ॥ ४८ ॥

अथवा । अहमिहैकस्त्वमिहैकः । गृहाण वाणासनम् ।

एको गुरुः कुरुकुले खुरली न भिन्ना भिन्नं कुलं न च जन्मभूमिः ।

अद्य प्रकाशय शरासनबाहुसारं साम्येऽपि वीर ! भवतो विजयं ददामि ॥४९॥

हरदुर्योधनः—(साक्षेपम्)

एता विसर्जय जटास्त्य'

.....क्षपत्रचलयं कुरु वीरमुद्राम् ।

दुर्योधनो नहि तपस्विभूते कदापि

सज्जं करिष्यति घनुर्जगदेकवीरः ॥ ५० ॥

अर्जुनः—(सत्रोषम्) आः किरात ! कथमेवं मां विचिकित्ससि ? ।

संहारकारो जगतां स एव त्रिशूलपाणिगिरिशस्तपस्वी ।

तद्रौद्रभावानुगृहीतबाहुर्दाहं करिष्याम्यह ॥ ५१ ॥

हरदुर्योधनः—रे रे द्रौपदीदयित ! दूरीकुरु दुराशामिमां मयि का-
पुरुष ! । तदानीं जनकाजितं राज्यमपि न रक्षितवानसि । कथमिदानीं विक-
त्थनो नापत्रपसे ।

अयि हरिस्मृत ! धन्यास्तेऽपि ताणाः पुमांस-

स्तृणघटितपृथपत्केप्वासमुद्राभवन्तः ।

जनितपृथुभवानां क्षे'जा-

मभिभवति कुरङ्गानङ्गरेणैव येषाम् ॥ ५२ ॥

अर्जुनः—(विहस्य सोल्लुप्टम्) अयि सुयोधन ! लज्जावहैवास्माकं विक-
त्थनता त्वदग्रे ।

येन त्वया कृताद'..... त्कारेण पश्यताम् ।

अस्माकं राज्यमाच्छिद्य गृहीतम्

हरदुर्योधनः—(सत्रोषम्) आः फाल्गुन ! उपहससि माम् । तदानीं
दुरोदरेणापकृतम्, अधुना समरसंमर्देन कुरु सजीवं निर्जीवं गाण्डीवम् ।
(इति चापमास्फालयति)

अर्जुनः—अद्भुतमद्भुतम् ।

प्रसवसमय एव क्रोष्टुवत्क्रोशनस्त्वं न.....हं व्यक्तिमेनामकार्पाः ।
कथमधिगतधाष्टर्यो भापसे युद्धहेतोरपरमिव विशङ्के त्वां न दुर्योधनोऽसि ॥५३॥

हरदुर्योधनः—(सगतम्) आः ! खलु जातोऽस्मि । भवत्वेवं तावत् ।

(प्रकाशं सावज्ञं विहस्य) पार्थ ! पार्थ ! तव्यमेवैतत् ।

यौधिष्ठिरे यन्निजवस्तुकोशे दुर्योधनोऽन्यः विहिताऽधिकारः ।

प्रवासयन्पाण्डुसुतान्वनान्ते दुर्योधनोऽहं पुनरन्य एव ॥ ५४ ॥

तद्दर्शय शरासारशौण्डत्वम् ।

अर्जुनः—(सावज्ञम्) अयि सुयोधन ! मसृणोऽमि धनुर्वेदविद्यायाम्,

उद्गुरोऽसि गदाविद्यायाम् । तद्गृहाण गदावत्कृत्वा गदाभावे कोदण्डम् । अह-
मपि तथा तथा करिष्ये । एहि विमर्दक्ष ।

(उभौ तथा कुलतः)

कण्ठीरवः—(सकौतुकम्) सहूलअ ! पेच्छ पेच्छ घडिदा दुवे वि महावीरा

कोअदंडसंगरम्मि ।

शार्दूलः—(साश्चमत्कारम्) कण्ठीरव ! पेच्छ पेच्छ दोन्ह वि हत्यला-

घवं । अहो ! पाअलाह्वं, जं कोअंडणिम्मिदंपंजरव्भंतरद्विद्वघ्व दुवेवि दीसन्ति ।

सिद्धा०—आः ! पश्यत पश्यत ।

कौरव्यं..... धनुषा मौलौ मघोनः सुतः

(साश्चर्व ससम्भ्रमम्)

सम्प्राप्तावसरेऽद्य हन्त ! रुधिरं बालेन्दुरभ्युद्यतः ।

(सहर्षम्)

हंहो ! पश्यत पश्यतेशमुनयः साक्षाद्भवानीपति-

र्भासां पूरमनस्वरं परिकिरन्सानन्दमुज्जृम्भते ॥ ५५ ॥

(सर्वे सहर्षाश्चर्यमालोक्यन्ते, अर्जुनः शङ्करमालोक्य ससम्भ्रमं नमस्ते नमस्ते इति साष्टाङ्ग-
मवनौ निपतति)

१ शार्दूलक ! प्रेशस्व प्रेशस्व । घटितौ द्वावपि महावीरौ कोदण्डदण्डसङ्घरे ।

२ कण्ठीरव ! प्रेशस्व प्रेशस्व द्वयोरपि हस्तलाघवम् । अहो ! पादलाघवं चत्कोदण्डनिर्मितप-
ञ्जराभ्यन्तरस्थिताविव द्वावपि दृश्येते ।

शङ्करः—(सहर्षोऽहाम्) वत्स वत्स धनञ्जय ! उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

अर्जुनः—(सहस्रोत्थाय शिरसि बद्धाजलिः) भगवन् पीयूषमयूखशेखर !
नमस्ते नमस्ते ।

भवसि सुकृत्पाकैः स्तेनकस्यापि साक्षा-
न्नहि नहि तव रूपाणानीशोऽस्ति कश्चित् ।
किमिति निकृतिमेनां नाथ ! कृत्वा विचित्रां
क्षणमनुचितकारः सेवको वञ्चितोऽहम् ॥ ५६ ॥

शङ्करः—(सप्रमोदं विहस्य) वत्स पार्थ ! नाविज्ञातपौरुषनिकपाय महा-
स्त्रमिदं प्रदेयमित्येप त्वद्विक्रमपरीक्षोपायः कृतः । सम्प्रति गृहाणैनन्महास्त्रम् ।
(इति महास्त्रं दत्त्वाऽर्जुनस्य मूर्ध्नि हस्तं ददाति)

सिद्धा०—आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

निर्गत्य नेत्रदुर्मिमत्रं ज्योतिः किमपि शङ्करात् ।
नीराजितककुप्यक्रमाक्रामत्यार्जुनं वपुः ॥ ५७ ॥

अर्जुनः—(सहर्षम्) देव देव त्रिजगद्गुरो ! किं ते गुरुदक्षिणां ददामि ? ।
त्वां विश्वत्रयसर्गपालनलयव्यापारलीलामय
प्रीणीयां कतमेन भर्ग ! विधिना... सितं कामदम् ।
किंतु धूररणप्रकर्षविदलत्सखीरमुण्डोत्कर-
प्रालम्बप्रतिकर्मसम्भृतिमहं सम्पादयिष्ये मुहुः ॥ ५८ ॥

शङ्करः—(सहर्षम्) फलितमस्माकं महास्त्रप्रदानेन, यदेवं तावदावि-
र्भत्समन्तरमेव वत्सः प्रकाममुत्सृहते ।

धन्यो धनंजय ! पिता तव देवराजो धर्मोऽग्रजः प्रियसुहृत्पुरुषोत्तमस्य ।
एतां भुवं मम तनुं गुरुभारभुग्नां लघ्वीकरिष्यसि हतप्रवरप्रवीरः ॥ ५९ ॥

अर्जुनः—(सप्रश्रयं विहस्य) मम तनुं लघ्वीकरिष्यसीत्यनुचितमपि
मयि करुणारसवशंवदाः समादिशन्ति पादास्तदेतत्प्रमाणम् ।

शङ्करः—(सरारिवोषम्) वत्स कपिध्वज ! कथय किं पुनस्तव प्रियमुष-
करोमि ।

अर्जुनः—(सप्रश्रयं सपरितोषम्), भगवन् जगन्नाथ ! किमतः -परं प्रार्थये
भवन्तम् ।

अस्त्रज्योतिः.....नाथ ! दत्तं त्वया मे
यत्प्रद्योतैः ब्रुकुकुलतमः स्वस्तमद्यैव मन्ये ।
सम्पूर्णश्रीर्निखिलभुवनं पूरयन्हर्षपुँरै-
रद्यैवासीत्प्रक.....सन्नुदिनेशः ॥ ६० ॥

तथापीदमस्तु—

पर्जन्यो वृष्टिमिष्टां वितरतु कर्णावारिणा पूर्यमाणो
न्यायोपायप्रवृत्ता अवनिमवनिपाः पालयन्तु प्रसक्ताः ।
मोहध्वान्तप्रणाशं मनसि च महतां शङ्कराद्वैतमास्तां
वाक्प्रीयूपप्रपाभिक्षिभुवनमनिशं मोदयन्तां कवीन्द्राः ॥ ६१ ॥

इति श्रीकिरातार्जुनीयो नाम व्यायोगः
कविचत्सराजविरचितः समाप्तः ।

महामात्यवत्तराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

कर्पूरचरितभाणः

दास्येऽहं परिरम्भणानि कितव । द्यूते जितानि त्वया
मिथ्यौत्सुक्यमिदं यतः शतमहोरात्रास्तदीयाऽवधिः ।
इत्युक्तः शिष्या निशादिवसकृज्योतिर्मयाक्षिप्य-
द्रागुन्मेपनिमेपकोटिघटनव्यग्रो हरः पातु वः ॥ १ ॥

अपि च—

स्मेराः काक्षशतैर्निवार्य निभृतं चातुर्यधुर्याः सखीः
सारिं सारयतो मृषा गणयतः स्थानान्यतिक्रामतः ।
कण्ठाश्लेषपणे दुरोदरविधौ चन्द्रार्द्धचूडामणे-
र्द्वेषं वञ्चयतो जयन्ति गहनच्छन्नक्रमाः केलयः ॥ २ ॥

(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—(सहर्षम्) अये! अद्य किल नीलकण्ठयात्रामहोत्सवसमागतै-
र्विदग्धसामाजिकैः कालञ्जरपतेर्महाराजश्रीपरमहिंदेवस्यामात्येन कविना वत्स-
राजेन विरचितं कर्पूरचरिताभिधानं भाणमभिनेतुमादिष्टोऽस्मि । यस्यैकपात्र-
प्रयोज्यस्याभिनये सुशिक्षितो मे कनीयान् भ्राता । पूर्वैरङ्गमङ्गलमात्र एव ममो-
पयोगः । (दिशोऽवलोक्य सहर्षम्) अये! प्राप्त एवायमभिनयोचितः स्वभावसुभगो
विभक्तसम्पदः । स्वप्नति हि—

दम्पत्योः स्मरसङ्गरव्यतिकरे प्रारब्धसाहायक-

कीडाजागरणोत्सवेन रजनिप्रत्यन्तमासेदुपः ।

सिञ्चानैर्नृपवेदमनिर्गतचलद्वाराङ्गनानुपुरैः

प्रत्यूपेऽपि न दीयते रतिपतेर्निद्रावकाशो मनाक् ॥ ३ ॥

अपि च—

आच्छिद्य सद्यः प्रतिनायकस्य

चन्द्रस्य मन्दप्रतिभस्य लक्ष्मीम् ।

तां शम्भलीं रात्रिमपास्य दूरे
धूर्त्तो रविर्या गणिकामुपैति ॥ ४ ॥

(आशो कर्णं दत्ता) मार्य ! किमात्थ ? । आः किमेदं अणुचिदं मन्नीअदि ।
कहिं सुरासुरमहृणिव्यमाणपाअफंसो भअवं सरो । कहिं माआवंचिदसअल-
भुअणो धुत्तजणो ।

(समयम्) अलमलमुचैःकारमालापेन । किं न श्रुतं त्वया—
दिया निरीक्ष्य वक्तव्यं रात्रौ नैव च नैव च ।
सहरन्ति महानृत्ता वटे वरकचिर्यथा ॥ ५ ॥
किमात्थ ? । किं मं भाणसि । णत्थि मे धुत्तादो भंअं ।
(नेत्ये)

आः धुद्र मिध्यागरिष्ठ ! तिष्ठ तिष्ठ ।

उत्सङ्गे सिन्धुभर्तुर्वमनि मयुरिपुगांदमाश्लिष्य लक्ष्मी-
मज्यास्ने वित्तनाथो निधिनियहमुपादाय कलासगैलम् ।

शक्रः कल्पद्रुमादोन्कनकशिगरिणोऽधित्यकामु न्यथासी-
भूर्त्तंभ्यत्रासमित्थं दधति दिविपदो मानयाः के वराकाः ॥ ६ ॥

सूत्र०—(शुक्ल) अये ! कर्पूरको नाम धूर्त्तोऽयमितः मुद्धोऽभ्युपैति ।
तमेह युज्यते स्यातुम् ।

(इति निम्नान्तः)

प्रस्तावना

(तत प्रतिभानि कर्करक.)

कर्पूरकः—(सरोवम्) जपि च । रे मार्य ! मरुदलोरुहामदुषां माया-
विशां कृपयतः कथं न विदीणं रमनया भवतः ? । पठय रे पदय !

कथममृत रघूणामग्रणोर्गलिभद्रं

कथमममदहल्यामभितुल्यां विदीजाः ।

यलिदमनमकार्पांग्रपाणिः कथं या

न भयति यदि माया निष्पिधानं पिधानम् ॥ ७ ॥

१ आः किमेदं अणुचिदं मन्नीअदि । इयं सुरासुरमहृणिव्यमाणपाअफंसो भवतः । इयं मायाविश्यामदुषां भूतान्तः ।

२ किं मं भाणसि ? । नात्थि मे धूर्त्तम् ।

अथवा । अलं मे खलालापसमाधाननिर्वन्धेन । तद्दहमिदानीमजितार्थ-
तीर्थप्रतिपादनाय दुरोदरशालामेव व्रजामि ।

यतः—

वृत्तक्रीडाविहीनस्य वेद्यासु विमुखस्य च ।
विव्यमानमपि व्यक्तं धनं स्वप्नधनोपमम् ॥ ८ ॥
(आकाशे)

वयस्य चन्दनक ! तिष्ठ तिष्ठ । मामपि प्रतिपालय । किमात्थ ? । सत्तद्दवास्-
राहं दुरोदरविरहिणो ण तुह् मुहं पुलोईअदि । (सस्मितम्) अलं मे वित्तशून्यस्य
दोषोद्भावनेन । वित्तशाब्दं हि क्रमातिक्रमे गर्हितम् । किं व्रवीषि ? । विलास-
वदीदिन्नहिअस्स ण किंपि ते पडिहाअदि । (विहस्य) विदितोऽस्मि वय-
स्येन । एवमेवैतत् ।

अहरहरनुभूता अप्यपूर्वायमाणा
निरुपधिमधुरास्ताः सुध्रुवः प्रेमलीलाः ।
कृन्निविटसमाधिर्भावयन्नन्तरात्मा
परिशिथिलितवृत्तिर्वर्त्ततेऽन्यक्रियासु ॥ ९ ॥

(इति स्थित एव पठति)

(आकाशे कर्णं दत्त्वा)

एवं मे वयस्यो व्रवीति । सुदुःखु मे कोऊहल्लं ताओप्पेम्मलीलाओ आअ-
ण्णिहुं, जाहिं सअलभुअणमोहणो तुमंपि मोहिंदो । (सत्रीवस्मितम्) कथयामि
यदि न सुभगम्मन्यं मन्यते वयस्यः । एकदा मयि केलिकलहान्तरिते सुगुप्तं
सौधपृष्ठावलम्बे अरतिभरनिरस्तनिद्रया तथा गाथा पठिता । सेधमुत्कीर्णं व
मनसि वर्त्तते ।

अँगवइ ण तत्थ धुत्ते वावारो कोवि इअरदूईण ।
आणेसु सिविणए तं मा णिइ णिइया होहि ॥

(इत्यासीनस्तथा तथा अरतिं नाटयति)

१ सत्ताष्टवासराणि दुरोदरविरहिणो न सत्र मुखं प्रलोभ्यते ।

२ विलासवतीदृच्छदयस्य न किमपि ते प्रतिभाति ।

३ सुध्रु रात्रु मे कुतूहलं ताः प्रेमलीला आकर्णयितुं, याभिः सकलमुपनमोहनत्वमपि मोहितः ।

४ अर्हति न तत्र धृत्ते व्यापारः कोऽपि श्वरदूवीनाम् ।

(पुनराकाशे)

किं ब्रवीषि ? । किमेतां वीणामुत्सङ्गे धारयसि ? । सततमिषं तदङ्कदुर्ला-
लिता सेषं मां प्रीणाति । एतया किल सा भगवतीं भवानीमुपवीणयति । विप-
क्षपुरतोऽपिच्छलेन मद्गोत्राङ्कं गेयमुपगायति (इति वीणां दर्शयति) । किमात्थ ? ।
तं व्येव गेअं अत्तणो गाएसुं । आकर्णयतु मे वयस्यः ।

रतिरमणप्रियमुहृदा शशाङ्कसुभगेन निर्वृतिकरेण ।

कर्पूरेण वियोगो भगवति रुद्राणि ! मा भवतु ॥ १० ॥

(इति वीणया बहुविधं गायति । ध्यानं नाटयित्वा सोरस्ताडं पाणिं विधूय)

किमात्थ ? । किं उण तुमं मउलाअन्तणेत्तो हिअअं ताडेसि, पाणिं
धुणेसिं । (साक्षं) वयस्य ।

सखीं कृत्वा युक्त्या स्फुटमदनुकारप्रणयिनीं

तया सार्द्धं द्यूतव्यतिकरमथारभ्य सुतनुः ।

मुहुजित्वा जित्वा दृढतरसमालिङ्गनपणं

प्रहृष्टा द्रष्टव्या पुनरपि मया गुप्तवपुषा ॥ ११ ॥

शान्तम् । अथवा मरणमेव तदनुस्मरणम् । (क्षणं विचिन्त्य ऊर्ध्वगवलोक्य वाष्पं
मुञ्चति)

(आकाशे)

किमात्थ ? । किं उण तुमं सहसच्चिअ बाह्च्छोहपक्खराविलमुहो संवुत्तो^१ ? ।

वयस्य ! पश्यामीव पुरतस्तमद्य सौधशिखरं, यत्राहं प्रेमविग्रहानुताप-
परवत्या चन्द्रातपोपदौकितया स्वयमेव तया प्रणयेन कृतार्थीकृतोऽस्मि ।
प्रथमं हि सा तत्र धनसारपरागपटलनियुलितस्फटिकशिलाधिशापिनी सखी-
जनाभिमुख्येन मां श्रावयन्ती चन्द्रं प्रतीत्यमुक्तवती—

इहास्ति नूनं तुहिनांशुविम्बे

कलङ्कभूमानुमितो हुताशः ।

आनय स्वप्ने तं मा निद्रे निर्हया भव ॥

१ तदेव गेयमात्मनो गाय ।

२ किं पुनः त्वं मुकुलायमाननेत्रो हृदयं ताडयसि पाणिं धुनोपि ? ।

३ किं पुनः त्वं सहसैव वाधशोभप्रक्षराविलमुप्तः संवृत्तः ? ।

अस्यांशुपूरः कथमन्यथाऽसौ

ज्वालावलीडम्बरमातनोति ॥ १२ ॥

ततोऽहं तदन्तिक एवानाकर्णितकेन स्थितः स्वयमेव तथा विलुसवीड-
मुत्थायावर्जितोऽस्मि ।

अन्योन्यं करताडनेन हस्तु स्वच्छन्दमालीजन-

स्त्यक्ता मानकथा कृताऽञ्जलिरसावल्लीकृतं लाघवम् ।

आगःशल्यपरम्पराः सुभग याश्चित्ते मम त्वत्कृताः

सर्वास्ताः शशिविम्बचुम्बकशिलालोकेन दूरीकृताः ॥ १३ ॥

(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य साशङ्कमाकाशे)

किं पुनर्विहसितमुखः प्रियवयस्यः ? । न खलु मासुपहसति भवान् । कि-
मात्थ ? । जह एरिसो कअर्थीकअकुसुमशरो परोप्परमणुराअवन्धो, ता कीस
तुमं तिस्तादृदीभविअ गहिदपाहुडो पडिमुअंगं मंजीरअमणुसंधिडुं गदोसि ति
हासेण फुटिदोभिहं । वयस्य एवं मा हास्यो वैदेशिकः । कार्याचार्यकथासु किञ्च
श्रुतं त्वया—

गर्वोर्मिभिरहार्याणां कार्यकौशलशालिनाम् ।

न्यङ्कारोऽपि शुभोदकैः स्पृहणीयः कचिद्भवेत् ॥ १४ ॥

तत्त्वां फलसम्पत्तिरेवाराधयिष्यति । (आकाशे कर्णं दत्त्वा) किमात्थ ? । सुदृ-
खु मे कोऊहल्लं, ता कवेसु मे वित्तरेण णिअदृअत्तणं^१ । आकर्णयतु मे वयस्यः ।
गतोऽहं मदनोद्याने पानगोष्ठीगतस्य मञ्जीरकस्य पार्श्वम् । (इति हासं नाटयित्वा)
एवमाह भवान् । किं उण आरंभ एव हासेण विलुडदि भवं^२ ।

वयस्य ! तद्वेपचेष्टानुस्मरणेन हासपर्याकुलोऽस्मि । किमात्थ ? । ता मह
पुरदो तं ज्येव पअडेसुं ।

किं न कथयामि वयस्याय ? ।

वक्रो जूटः खल इव सदा कर्णदेशायलग्नः

क्षीणः कूर्चो भद्र इव सुहृर्लब्धलोहप्रसङ्गः ।

१ यदि एतादृशः कृतार्थीकृतकुसुमशरः परस्परमनुरागन्यः तर्हि तस्या दृतीमृय गृही-
तप्राप्तवः प्रतिमुजङ्गं मञ्जीरकमनुसन्धितुं गतोऽसीति हासेन स्फुटितोऽस्मि ।

२ सुष्ठु खलु मे कौतूहलं तत्कथय मे वित्तरेण निजदूतत्वम् ।

३ किं पुन आरम्भ एव हासेन विलुप्यति भवान् ।

४ तन्मम पुरतः तमेव प्रकृत्य ।

हस्ते शस्त्री भ्रमिशतकरी लासिकेव प्रगल्भा
वाक्संरोधी गद इव मुखे किञ्च ताम्बूलगोलः ॥ १५ ॥

अपि च—

उच्चैर्गाथापठनमशुभं श्रोत्रयोरात्मगोतं
हस्ताघातैरुरसि तरलैर्मौरजी वाद्यविद्या ।
भूयो भूयः कररूपदोत्सङ्गिते दृष्टिरङ्गे

(इति तथा तथाऽभिनयं दर्शयित्वा)

कर्तुं शक्तः क इव यदि वा तस्य दुश्चेष्टितानि ॥ १६ ॥

विज्ञप्तश्चासौ मया कतिचित्पार्श्वस्थलटकसहचरश्चाघाभिरुत्कन्धरः ।
(सप्रश्रयम्) आवत्त मंजीरअ ! पेसिदम्हि तुह सआसं अत्ताए कलाव-
दीए । भणितं च तीए ।

पुत्र मञ्जीरक ! तावकीयं विलासवती, काहमस्याः कृपायाम् । किं नु
त्वद्वियोगदहनेन विपन्नायामस्यां त्वमेको मे तनयः कलङ्ककलुषो भविष्यसीति
वेपते मे हृदयम् । सम्प्रति हि—

हरहिमकरलेखादुर्वला देहवल्ली
श्वसितपवनयात्रामात्र एवोद्यमोऽपि ।

तव सुभग ! वियोगे विह्वलामित्यमेता-
मपि विरहविरोधी शोचते पञ्चवाणः ॥ १७ ॥

ततस्तेनोक्तम् । अस्त्येवमन्याया हृदयं, विलासवत्यास्तु कर्पूरकासक्त-
चेतसः के वयम् । ततो मयाऽभिहितम् । णत्थि एवं णत्थि ।

ततः स मामभ्यधात् । भद्र ! नवागमनत्वादनभिज्ञो भवान् ।

अद्याम्वा कलहायिता सह मया कार्यं मयाच व्रतं
वाधन्तेऽद्य ममाङ्गकानि नृपतेर्नाट्ये नियोगोऽद्य मे ।

इत्थं मत्प्रतिपेधवद्भ्रमनसस्तस्याः प्रभूतारुचेः

स्फूर्तिः कापि विजृम्भते नवनवव्याजोक्तियुक्तिक्रमे ॥ १८ ॥

अपि च—

मन्यारब्धकथे सखीजनमभिप्रस्तौति वार्त्तान्तरं
साकृतं कुन्ते मुहुर्मम समस्याऽन्यस्य गर्हाग्रहम् ।

महिज्ञानकलासु कृणितमुखी मीनं समालम्बते

निद्रां नाटयते करोति च पुनर्व्यक्तिं पुराणागसाम् ॥ १९ ॥

किमाख्यातैः ? । व्यक्तमेव किं नादर्शित्वया विलासवत्याः केलिगृहे कर्पूर-
कालेख्यं यत्रापमालिखितः श्लोकोऽस्ति—

वाचालत्वं पदालग्नो मञ्जीरः कुक्ष्यां चिरात् ।

कर्पूर एव सर्वाङ्गसङ्गतौभाग्यभाजनम् ॥ २० ॥

तन्नामसाम्यप्रीत्या च शिशिरंऽपि कर्पूरेण सर्वाङ्गानि च्छुरयति । (कर्म
दत्ता) किमात्थ ? ।

अहो दे धन्नत्तणं जं पडिवक्खमुहादो णिअसोहग्गं णिसुणिदं । (व्रीहामभि-
नीय) प्रियवयस्य ! समग्रं तावदाकर्णय । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य कर्णौ पिधाया-
भ्यघायि मया ।

कलहाइदो आउत्तो एवं जंपेदि। शिविणएवि ण एदं संभावीअदि। संपदं खु,

सा राअभरिअहिअआ असरिसखअस्स सअलसुअणम्मि ।

तुह विग्गहस्स विरदिं अहिलसइ अणणवाचारां ॥

किमात्थ ? । किं तेण विन्नादं विचरीदत्थं तुह एदं वअणं ? । (विहस्य)
कुदो विन्नादं ? । अनेनैव वचनोपन्यासेन परितुष्टेन गृहीतं ताम्बूलचन्दनबीनां-
शुकादिप्राभृतकम् । उक्तोऽस्मि च सपरितोषम् । भद्र निपुणक ! गच्छ गच्छ
तेनास्मदङ्गुलीयकाभिज्ञानेन ग्रहीष्यसि पारितोषिकमत्सङ्ग्रेही दीनारसहस्रम् ।
वयमप्यागतप्राया एव । (नेपथ्याभिमुखमाकर्णनाभिनयं कृत्वा सपरितोषमाकाशे)

वयस्य चन्दनक ! आकर्णय आकर्णय एवमिहोऽगुज्यते । एवंविधयुद्धे-
रेवंविधमेव फलं युज्यते । यद्यनेन दग्धमञ्जीरकेण गणिकायाश्चन्द्रसेनायाः परि-
मुपितं वस्तु तत्किमेव त्वदीयचीनांशुकशृङ्गारितः सुव्यक्तं पर्यटति चत्वरेषु ।
तदिदानीमस्य राजकारागारकीलितस्य कः प्रतीकारः ? । अर्थसञ्चयोऽप्यस्य केनापि
छलकलिताङ्गुलीयकाभिमानेन सर्वं एवापहृतः । किमात्थ ? । किं तए गणिआए
चंदसेणाए परिमुत्तिऊण तं तए चीणंसुअं कवडपाहुडे मंजीरअस्स दिण्णं ? ।

१ कलहायित आर्यपुत्र एवं जल्पति । स्वप्नेऽपि नैतत्सम्भाव्यते । समग्रति स्तु

सा रागभृतहृदया असदृशरूपस्य सकलमुज्जने ।

तव विमहस्य विगतिमभिलषत्यनन्यव्यापारा ॥

२ किं तेन विज्ञातं विवृतार्थं तवैतद्रचनम् । कुतः विज्ञातम् ? ।

३ किं तस्या गणिकायाः चन्द्रसेनायाः परिमुप्य तत्त्वया चीनांशुकं कपटप्राभृते मञ्जीर-
कस्य वक्तम् ।

(सहर्षम्) वयस्य ! अथ किम् ? । (पुनराकाशे) एवमाह भवान् ।

साहु वअस्स साहु । पाविदं मए तुह मित्तीए अद्धं फलं जं तए चंदसेणाए परिमुसिदं सव्वस्सं । अहं खु तीए हआसाए हारदत्तदिग्गहिअआए णिद्धणी-
कदोम्हि । तइआ उण समगं फलं भणिदव्वं जइआ हारदत्तो तए कहिंपि
संकडे पाडिदव्वो ।

वयस्य ! प्रतिपालय कियन्तमपि कालम् । तदपि फलितप्रायम् । (पुनराकाशे)
एवमाह भवान् ।

परमं खु एदं पहरिसट्ठाणं ता चित्थरेण णिवेदेहि । जहा तए चंदसेणा
परिमुसिदत्तिं ।

आकर्णयतु मे वयस्यः । उपढौकितो मया हारदत्तहारस्तस्यै । उक्तं च ।
सामिणि दिट्ठिआ वड्ढसि । जिदं जूअस्मि सामिणा हारदत्तेण सअलज्जूदअर-
सव्वस्सं । अहं खु तुमं वड्ढाविट्ठुं पेसिदोम्हि । ततश्च सा—

किमयममृतवाप्यां खानकेलिप्रसङ्गो

घटयति किमु वृष्टिं माकरन्दीं वसन्तः ।

किमु समुपगताऽहं वैधवीं राजधानी-

मिति हृदि हरिणाक्षी हारमामुच्य मेने ॥ २१ ॥

प्रवृत्तश्च तद्गृहे हारदत्तागमन इव हारमात्रागमनेऽपि महोत्सवः ।
उक्तश्चास्मि तदम्बया मायावत्या । वत्स ! वत्स ! अम्हाणं खु अज्ज मइरापरा-
हीणो परिअणो । एदं अम्ह सव्वस्सं तुह ग्येव । तो अप्पमत्तेण भोदव्वं ।

ततो मयाऽभ्यधायि ।

पात्थि एत्थ सन्देहो । अप्पमत्तोय्येव चिट्ठामि* ।

१ साधु वयस्य साधु । प्राप्तं मया तव मैत्र्या अर्द्धं फलं यत्त्वया चन्द्रसेनायाः परिमुषितं सर्वै-
स्वम् । अहं खलु तथा हताशया हारदत्तदत्तहृदयया निर्धनीकृतोऽस्मि । तदा पुनः समग्रं फलं भणि-
तव्यं यदा हारदत्तस्यया बुत्रापि संकटे पातितव्यः ।

२ परमं खलु एतन् प्रहर्षस्थानं, तद्विस्तरेण निवेद्य यथा तेन चन्द्रसेना परिमुषितेति ।

३ स्वामिनि ! दिष्ट्या बर्षसे । जितं शूते स्वामिना हारदत्तेन सकलघृतकरसर्वस्वम् । अहं
खलु त्वां वद्वापयितुं प्रेषितोऽस्मि ।

४ अस्माकं खलु अद्य मदिरापराधीनः परिजनः । एतदस्माकं सर्वत्वं तवैव । तदप्रमत्तेण
भवितव्यम् ।

* नास्त्यत्र सन्देहः, अप्रमत्त एव तिष्ठामि ।

अथाहं तद्गृहे मत्तसुप्तपरिजने अस्वामिक इव प्रकामं सर्वस्वमादायाप-
क्रान्तोऽस्मि । (पुनराकाशे)

वयस्य चन्दनक ! किमेवं कुप्यसि ? ।

कीस तए मह पडियक्खस्स हारदत्तस्स पेसणं कदं ।

प्रसीद प्रसीद । नहि नहि मया तत्प्रेष्येणैतदध्यवसितम् । आकर्ण्य
आकर्ण्य । (सोपहासम्) जानात्येव तदा भवान् ।

ग्रन्थिच्छटाविकटजीर्णपटैकचित्तः

स्कन्धार्पितद्विगुणवाहुयुगोत्तरीयः ।

क्रोधोपभुक्तकठिनोधवलाघरश्री-

शूलप्रभोरहमभूवमतिप्रसादी ॥ २२ ॥

तादृग्विधचेष्टितश्चाहं गतो माणिभद्रस्यायतनम् । एवमात्थ ? । किं तुह
जूदंजरस्स माणिभद्रेण ? ।

वयस्य मैवम् ।

रूपान्तरं पुरारातेः प्रत्यर्थिदलनोजुरः ।

विनिद्रयति भद्राणि माणिभद्रः सदैव नः ॥ २३ ॥

उपालच्चञ्च मया दौर्गत्योपतप्तेन भगवान्माणिभद्रः ।

पूजोपहारविनियोगपरम्पराभि-

रायासयन्ति च धनानि च संहरन्ति ।

आशामयं दृढमपि द्रढयन्ति पाशं

विश्वप्रलम्भनपरा हि सदैव देवाः ॥ २४ ॥

तन्ममार्पय प्रागर्पितपूजोपहारान् । माणिभद्र ! दृष्टा त्वया मदीया
भक्तिः । अभक्तिरपीदानीं दृश्यताम् । इति परुषाक्षरमुदीर्य विश्रान्ते च मयि
(इत्यर्द्धौ दीर्घमुष्णं च नि खस्य वैक्लव्यं नाटयति)

(पुनराकाशे)

वयस्य चन्दनक ! किमात्थ ? । किं उणं तुमं स्येव एवं विहलोसिं ।

१ कथं त्वया मम प्रतिपक्षस्य हारदत्तस्य प्रेषणं कृतम् ? ।

२ किं तव शूलकारस्य माणिभद्रेण ? ।

३ किं पुनस्तवमेव एतं विहलोसि ? ।

वयस्य स्मरणमपि सुदारुणं तादृग्दशायाः । तथाहि—

निदानं रागाणामजनि रजनीपूर्वसमयो

जजृम्भे सा हृद्या मधुरमदिरागन्धलहरिः ।

उदीर्णा सा यूनां सहजसुभगां गीतसरणि-

र्ममासीदासन्नं यमनगरदौवारिकवचः ॥ २५ ॥

अथ पुरुषः सहर्षं कश्चिदभ्येत्य भगवन्तं माणिभद्रमभ्यधात् । भवन्तं माणिभद्र ! णमो दे । सअलोवि एस तुह पहावो जं मे सामी हारंदत्तो जूअम्मि जअलच्छीवल्लहो । ता गेन्ह एदं पूओपहारं । अविअ । जइ मे कणिट्ट-
भादुओ णिउणओ देशान्तरपवासिदो आगमिस्सदि, ता एसो अहं चदुरओ सञ्चस्सेण वि तुमं परितोसइस्सं ।

इत्याकर्ण्य च मया भवितव्यमस्मादस्माकं कियताप्याधिसमाधानेनेति कृतनिश्चयेन स चतुरको निर्गच्छन्नुपयातः ।

अथ स चतुरकः परिमलाहृतरोलम्बचक्रवालककृन्नीलतिरस्करणीवि-
भ्रमं विवेश शौण्डिकागारम् । अथ तद्गुणाददूरतः स्थितेन प्रारंभे मया करुणस्वरं कपटशोकाभिनयः । यथा किल साहु भणिदं खु केण वि सुभादु-
अरसणुण्ण एदं ।

देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च वान्धवाः ।

तं तु देशं न पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥ २६ ॥

हद्वी हद्वी । अहो मे दुट्टजीविदस्स सुदिढत्तणं, जं तारिसस्स सुभा-
दुअस्स चदुरअस्स वि विरहेण ण णीहरदि ।

अथ तेन मदालापसनुदीपितसमधिककरुणार्द्रहृदयेन ससम्भ्रममभ्येत्या-
भिहितोऽस्मि ।

भद्र ण तुमं मह कणिट्टभादुओ णिउणओ ।

१ भगवन् माणिभद्र ! नमस्ते । सअलोऽपि एष तव प्रभावो यन्मे स्वामी हारंदत्तः श्रुते जयल-
क्ष्मीवल्लभः । तद्गुणानं पूओपहारम् । अपि च यदि मे कनिष्ठभ्राता निपुणको देशान्तरप्रवासित
आगमिष्यति तदा एष अहं चतुरकः सर्वस्वेन त्वां परितोपयिष्यामि ।

२ साधु भणिदं खलु केनापि सुभ्रानृकसञ्चयेन एवम् ।

३ हा यिक् ! हा यिक् ! अहो ! मे दुष्टजीवितत्वं सुदृढत्वं, यत्तादृशस्य सुभ्रातुः चतु-
रकस्यापि विरहेण न निःसरति ।

४ भद्र ! न त्वं मम कनिष्ठभ्राता निपुणकः ।

अथ मया साश्रेण तूष्णीमेव स चरणयोगृहीतः । ततोऽहं तेन भ्रातृवि-
योगदुःखभरविजृम्भमाणताराकन्दितेन कण्ठे गृहीतोऽस्मि ।

अथ मयाऽभ्यधायि ।

मुंचदु मुंचदु मं अज्जो । अलिअभादुओ खु अहं । सइय्येव अज्जस्स
दुक्खसुप्पादेमिं ।

(पुनराकाशे)

एवं विहसति भवान् ।

अहो दे अलिअणिउणअस्स वि वंक्खअणम्मि सच्चं णिउणत्तणं* ।
वयस्य चन्दनक । किं वचनेन ? । पइय मे कार्य एव नैपुणम् । श्रुणु तावदग्रतः ।
अथ स चतुरकेण समधिकारमहोत्सवेन शौण्डिकोऽभ्यधायि ।

तुमं खु मे धम्मपिदा । देहि मे अवरं मइरं । माणइस्सं मइस्सवं । मिलिदो
मे चिरपवासिदो कणिट्ठभादुओ णिउणओ । एदं खु हारदत्तपेसिदं हारं समप्पि-
अं जं चंदसेणाए सआसादो पाविस्सं तत्ते समप्पिस्सं^१ ।

अथ मया जरदम्बरग्रन्थितः समुन्मोच्य समुपनीतं तस्य हिरण्यशक-
लम् । उक्तं च मया—

अय्य चट्टुरअ ! गेन्ह एदं । मए खु तुह पहावेणं य्येव बहुदरं अज्जिदं ।
किं उण चौरावहारादो एदं य्येव उचरिदं । अथ तेनोक्तम् । वत्स ! अणुचिदं खु
एदं कणिट्ठो तुमं । ततो मयाऽभ्यधायि । अय्य ! किं एदं वत्थुदं । मए उण
अज्जस्स पसाएण बहुदरं अज्जिदव्वं ! अथ स तद्गृहीत्वा जग्राह भूयसां मदि-
राम् । किमात्थ ? । किं उण तए अट्ठाणे दविणअओ वकदो* । वयस्य मा भैषीः—

व्यभिचरति न दाहच्छेदकापक्रियाभि-

र्जगदुपकृतिपात्रं जातरूपं तदन्यत् ।

१ मुच्यतु मुच्यतु मामार्यः । अलीकभ्राता खल्वहम् । सर्वैव आर्यस्य दुःखमुत्पादयामि ।

२ अहो ते अलीकनिपुणकस्यापि बहुवदने सत्यं निपुणत्वम् ।

३ एवं खलु मे धर्मपिता । देहि मेऽवरां मदिराम् । मानयिष्ये मधुस्तनम् । मिलितो मे चिर-
प्रवासितः कनिष्ठभ्राता निपुणकः । एष खलु हारदत्तप्रेषितो हारः समर्पितः यशस्वसेनायाः सका-
शान् प्राप्ये तत्ते समर्पयिष्ये ।

४ आर्ये चतुरक ! गृहणैतन् । मया खलु तव प्रभावेणैव बहुतरमर्जितम् । किं पुनः चौराप-
राधतः एतदेवोचयित्वम् । वत्स ! अनुचिन्त्ये तन् कनिष्ठस्त्वम् । आर्य ! किमेतद्गन्तुभूतम् । मया
पुनः आर्यस्य प्रसादेन बहुतरमर्जितव्यम् । किं पुनः त्वया अस्थाने द्रविणव्ययः प्रकृतः ।

कनकमिदमनीदृग्विभ्वविश्वासघात-

प्रणयिगहनमायाजालजातात्मलाभम् ॥ २७ ॥

अथ स चतुरकः

* निस्थामकरणग्रामः प्रकामं सीधुसेवया ।

निद्रया सान्द्रया ग्रस्तः सन्निपातादिवापतत् ॥ २८ ॥

अहं च चपकचुम्बनमात्रपरो मदिरयाऽनभिभूतस्नदुत्सङ्गतो हारमादाय
निष्क्रान्तोऽस्मि । (नेपथ्याभिमुखं कलकलाकर्णनाभिनयं कृत्वा पुरोऽवलोक्य ससम्भ्रमम्)

(आक्रोशे)

विरोधक ! किमुद्वान्तो धावसि ? ।

आपत्प्रशान्तिपु परा तव बुद्धिसिद्धि-

र्न त्रासलेशमपि तत्त्वयि सम्प्रतीमः ।

क्वापि प्रमादपरवानसि चेत्तदेव

तत्रास्ति मे रिपुकुलान्तकरः कृपाणः ॥ २९ ॥

(आकर्णनाभिनयं कृत्वा) किमात्थ ? ।

णत्थि मे किम्पि भयं णत्थि । अहं खलु चंदणभं वद्वाविदुं पहाविदोम्हि ।

एसो खलु एदस्स पटिक्खलो हारदत्तो राअपुरिसेहिं णिगिहीदो णिव्वासीअदि ।

एअस्स किल भिचेण च्चदुरएण अलिअकणअदाणेण सोडिओ वंचिदो ।

अवरणेण च णिउणएण हाराहिण्णाणदाणवंचिदाए चंदसेणाए सब्वस्सं परि-

मुसिअं । तुज्जवि सा पडिवक्खभूदा कुट्टणो कलावदी दुहिदाए विलासवदीए

गणिआगणस्स पुरदो कअसव्वह्णिअन्धं आजम्मं परिचत्ता ।

(सहर्षम्) वयस्य विरोधक ! दीर्घं जीव दीर्घं जीव ।

पीयूषसिन्धुरजनिष्ट विनष्टनक्रः

प्रोच्छिन्नदुर्जनकथाऽजनि काव्यगोष्ठी ।

जाताद्य चन्दनलता भुजगीवियुक्ता

यत्कुट्टनीचिरहिता गणिका वभूव ॥ ३० ॥

१ नास्ति किमपि भयं नास्ति । अहं खलु चन्दनकं बर्वापयितुं प्रवाचितोऽस्मि । एष खलु
एतस्य प्रतिपक्षो हारदत्तो राजपुरुषैर्निगृहीतो निर्वास्यते । एतस्य किल मृत्येन चतुरकेण अलीककन-
कदानेन शौण्डिको वञ्चितः । अपरेण च निपुणकेन हाराभिज्ञानज्ञानवञ्चिताया चन्द्रसेनायाः सर्वैर्ध-
परिमुषितम् । तत्रापि सा प्रतिपक्षभूता लुट्टिनी कलावती दुहित्रा विलासत्रया गणिकागणस्य पुरतः
कृतज्ञपयनिर्धन्वमाजन्म परित्यस्ता ।

तत्कथय कथमिदं संवृत्तम् । (आकर्णनाभिनयं कृत्वा) एवमात्थ ? । मए खुं पद-
मं भणिदा सुणिहुदं सा कलावदी । एसा खु तुह दुहिदा जूदअरकपूरम्मिं
विलग्गहिअआ तुह सवस्सं उक्खणिअ तस्स समप्पिस्सदि । तो तए अप्पमत्ता-
ए भोदच्चं । पुणो अ मए विलासवदी एवं गहिदत्था कया । जहा किर एसा
तुह अन्तिआ कपूरअपक्खवादाकारणेण विरत्ता तुह सव्वस्सं उक्खणिअ क-
हिपि गमिस्सदि । ता अज्ज रअणीए णिक्खिदच्चा तए एसा । तदो जामिणीए
पदमजामम्मि कलावदी दन्निणट्टाणमुक्खणन्ती विलासवदीए सकेसग्गहं कल-
हाचिदा णिव्वासिदा अ ।

(सहर्षमाकाशे)

वयस्य चन्दनक ! पश्य पश्य भगवतो भाणिभद्रस्य प्रसादमहिमानम् ।
द्वित्रैरेव दिनैः कृतकृत्याः स्मः ।

(पुनराकाशे आकर्णनाभिनयं कृत्वा साश्चर्यम्)

एवमाकाशवाणी श्रूयते । वत्स कर्पूरक ! न तथा त्वद्भक्त्या परितुष्टोऽस्मि
यथा तद्दिने रोपगर्भैरुपालम्भैः । तत्किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि । (साश्चर्यहर्षमाकाशे
प्रणम्य) भगवन्प्रसीद प्रसीद क्षमस्व दुर्विनयम् । एष पुनः पुनः प्रणनोऽस्मि ।

विपत्पयोधौ निहिता विपक्षाः पूर्णाः प्रकामं कनकैर्निकायाः ।

शान्तोऽन्तरायः प्रमदासुखानामभ्यर्थये तत्किमहं कृतार्थः ॥ ३१ ॥

तथापीदमस्तु—

लोकः सदा नन्दतु पूर्णकामश्चन्द्रार्द्धचूडे निविडानुरागः ।

वर्षन्तु कामं सलिलं पयोदाः कृपार्द्रचित्ताः कनकं नरेन्द्राः ॥ ३२ ॥

सपान्नेभ्यं कर्पूरचरिताभिवानो भाणः ।

कृतिरियं महाकवेर्वत्सराजस्य ।

१ मया ग्यतु प्रथमं भणिता मुनिमृतं कलावती । एसा ग्यतु तर दुहिता शूतअरकपूरके
विलप्रहृदया तर सर्वस्वमुत्ताय तस्य समपिष्यति । तया अग्रमत्तेन भवितव्यम् । पुनश्च मया वि-
लासवती एवं गृहीतार्था कृता । यया छिट्ट एसा तव माता कर्पूरकपक्षपातकारणेण विरक्ता
तर सर्वस्वमुत्ताय कुत्रापि गमिष्यति । तदय रजन्यां निर्गन्धिन्या त्वया एसा । नतो यामिन्याः
प्रथमयामे कलावती द्रविणरथानमुत्तनन्ती विद्यासक्त्या सकेसग्गहं फलदायिता निरामिता च ।

महाभात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे
रुक्मिणीहरण ईहामृगः ।

दरमुकुलितनेत्रा स्मेरवक्राम्बुजश्री-
रुपगिरिपतिपुत्रि प्राप्तसान्द्रप्रमोदा ।
मनमिजमयभावैर्भाषितध्यानमुद्रा
वितरतु रुचितं वः शाम्भवी दम्भभङ्गिः ॥ १ ॥

अपि च—

उपलशकलकल्पः कौस्तुभो यामिको मे
हृदि तव रमणीनां वार्यते केन यात्रा ।
त्वमसि कुवलयामस्तत्कटाक्षोपमर्द-
र्भणितिभिरिति लक्ष्म्याः पातु मूको मुरारिः ॥ २ ॥
(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—(सहर्षम्) दिष्टया मनोरथ इव द्रागुपगतः परितोपयति
मामभिनयसमयः । अहं हि कालञ्जरे चक्रस्वामियात्रासमागतविदग्धसामाजिकै-
रादिष्टोऽस्मि । यद्यद्य चन्द्रोदये देवस्य चक्रस्वामिनः पुरतो रुक्मिणीहरणाह्वयः
कवियत्सराजविरचित ईहामृगोऽग्निनेयः । (सौस्तुत्यम्) किं पुनर्विश्रव्यायते मम
परिजनः ? ।

स्थापकः—(प्रविश्य) भाव ! त्वर्यतां त्वर्यतां समतिक्रामत्यभिनयवेला ।
पेदयतु भावः ।

उदयगिरिकुरङ्गीरागपाशेन कृष्टः
परिपततु कुरङ्गो मा ममायं विमूढः ।
इति हृदि कृन्तशङ्को नूनमेणाङ्क गण
त्वरितपदमुपैति ज्योमरङ्गस्य मध्यम् ॥ ३ ॥

सूत्र०—(विहस्य) अहो मे परिजनस्य निजदोषारोपणे परमूर्धनि नैपु-
णम् । भवन्त एव विश्रव्या, भवन्त एव मां त्वरयन्ति ।

स्थापकः—(विहस्य) क्षाम्यतु क्षाम्यतु भावः । स तव प्रसादभूमिर्दृ-

शीलो नाम शैलूपः कामपि कन्यां दुर्लभामन्यकामां समीहमानः सम्बोध्य
सम्बोध्य निपिध्यमानो विलम्बमियन्तं कारितवान् ।

(नेपथ्ये)

अयि यूथनाथ ! करिणीं कामपि रमणीं कुरुष्व रमणीयाम् ।
अत्रमुसमागमाशात्रान्तिरियं दारुणा भवनः ॥ ४ ॥

(आकाशे)

अयि भद्र ! गत्वा श्रावयैतां गाथां तं दुःशीलं शैलूपं, तं च शिशुपालम् ।
(नेपथ्ये)

श्रावय शैलूपं, मा शिशुपालम् ।

भवत्वेपोऽविमृश्यकारी विपदामास्पदम् ।

सूत्र०—मार्प ! अकूरोऽयं रुक्मिणीशिशुपालपरिणयासूत्रणाश्रवणाज्झ-
गिति प्रगल्भमाणरोपाद्गुरो व्याहरति । तदेहावामनन्तरकरीयं सम्पादयावः ॥

(इति विष्कान्तौ)

प्रस्तावना

(ततः प्रविशत्यङ्कः)

अकूरः—(सरोपाश्रयम्) अहो ! वालिशत्वं शिशुपालस्य । यदयं मधुकैट-
भारिप्रेमसरसीराजहंसां रुक्मिणीं निजमनोमरुमण्डले वलेन वासयितुमभि-
लपति । कथितं हि मे सुबुद्ध्या परिव्राजिकया रुक्मिणीवृत्तान्तम् ।

पुलकोद्गमपीनाङ्गी कृष्णविवाहं निशम्य सा भवति ।

मनुते विवाहमन्यं स्वभविवाहं कुरद्भाक्षी ॥ ५ ॥

रुक्मिणीधात्रेयिकया सुयत्सलयापीत्यं निवेदितम् । ते हि रुक्मिणी-
प्रहिते द्वेऽपि कृष्णं निरूपयितुं सुगुप्तमागते । सा च सुबुद्धिपरिव्राजिका
रुक्मिण्या गौरीमन्त्रोपदेशगुरुरनुलङ्घ्यनिदेशा । रुक्मिणीकृष्णविवाहाय च
द्वेऽपि ते कृतप्रतिज्ञे गते । दैवमग्रतः प्रमाणम् । अथवा वरयतु वरयतु
शिशुपालो रुक्मिणीम् । अलं मे हर्षावसरे वैमनस्येन ।

सोऽयं महानभ्युदयो यद्गनां यदित्यमागांसि करोति चैवः ।

तद्रक्तवपैकसमो मुरारेः क्षोधाग्निरुत्तिष्ठति नान्यथास्य ॥ ६ ॥

न चाद्यापि कपति कर्णी कृष्णस्य रुक्मिणीवरान्तरपरिग्रहवार्त्तादुर्वाता-

वर्त्तः । अहो ! महद्द्वैमनस्यमायातं जनार्दनस्य । कथितं हि मे तदासन्नप-
रिजनेन—

किं कथ्यते श्रवणमात्रपरिग्रहेऽपि
दत्तोत्सवा दनुजवैरिणि रुक्मिणी सा ।
आलोकितेव निकटाश्रिकटीकृतेव
सोत्प्रासचाटुवचनैरनुमोदितेव ॥ ७ ॥

तदहं तमेव देवमुपसर्षामि सन्धुक्षयामि रोपानलमस्य चेदीन्द्रदारुण-
दुर्णयोदन्तदारुणा । (परिक्रम्य पुरोऽवलोक्य) अये ! प्रास एवाहं सभासौधम् ।
(निरूप्य सहर्षम्) कथं द्वावपीह रामकृष्णौ । अहो ! जगद्विख्याता वन्धुप्रीति-
रनयोः । तथाहि—

एके रामं भरकतमया विभ्रते विम्बिताङ्गं
कृष्णं चैके स्फटिकघटिता व्यक्तमेवोद्बहन्ति ।
तत्सौभ्रात्रं सहजसुभगं संविदानैर्मनोज्ञैः

सौधस्तम्भैरपि किमनयोः कल्पितः संविभागः ॥ ८ ॥

कथं प्रतीहारमात्रपरिजनावेतौ ! । किमेतत् ! । (कतिचित्पदानि दत्वा)

किं पुनरिमौ क्रोधाविष्टाविव दृश्येते । तथाहि—

कपोलौ स्वेदाम्भःकणकवचितौ दृष्टिररुणा
वपुस्ताम्रच्छायाच्छुरितमधरौ वेपथुमयौ ।
प्रलम्बन्नस्येत्यं भवति मद्योगेऽपि रचना

विना क्रोधोत्सेधं न पुनरमरारातिजघिनः ॥ ९ ॥

तदुपसर्षामि । (इत्युपसर्षति)

प्रती०—(सप्रश्रयं ससम्भ्रमम्) अयि देवौ रामकृष्णौ ! प्रणमति युवामकूरः ।

(अकूर प्रणमति)

कृष्णः—(सालत्यमिव) आसनम् ।

(प्रतीहारः आसनमुपनयति)

अकूरः—(सप्रश्रयं ससम्भ्रमम्) किं पुनरत्र भवतोर्वैमनस्यमिव पश्यामि ? ।

कृष्णः—(सावज्ञम्) न किञ्चित् ।

रामः—(सरोपावेशम्) अयि अकूर ! धीरकृष्ण एव कृष्णः । आकर्ष-

यतु भवान् ।

गोवर्द्धनमचलेन्द्रं तृणलवबुद्धयैव यः किलानुलयत् ।

वीरस्तृणाय कृष्णं तमेव वन मन्यते रुक्मी ॥ १० ॥

अकूरः—(साध्वर्यम्) रुक्मी शार्ङ्गपाणौ गर्वायन इति न प्रत्येनि हृदयम् ।

कृष्णः—(सावलेयस्मितम्) प्रतीहार ! निवेदय यथावृत्तम् ।

प्रती०—इह मया कृष्णदेवे समागच्छति विजयतां देव इत्युदीरितम् ।

ततः कश्चिदिह वहिःस्थितो वन्दी ससंरम्भं वभापे ।

आच्छाद्य देवभणितिं भुवि भव्यभोगान्

रे भूसुजो भजत मुक्तमुखाभिमानाः ।

संरन्धरुकिमशरगोचरतां गतानां

युष्माकमस्तु सुरसद्मनि देवशब्दः ॥ ११ ॥

अपि च—

दावाग्निमालिङ्गति कः प्रमत्तः ।

कृष्णाहिना क्रीडनि हेलया कः ।

प्राणाः प्रियाः कस्य न जीवलोके

को रुक्मिणं रोपयते रणाय ॥ १२ ॥

अकूरः—(ससंरम्भम्) ततः किमुक्तं रामेण ? ।

प्रती०—पश्चादिहायातं प्रलम्वारिणा कृष्णवीरेण किमुक्तमासीत् ।

अकूरः—(सौत्सुक्यम्) किमुक्तम् ? ।

प्रती०—एवमुक्तं समानय तं वीरं समराङ्गणम् ।

परमानन्दकृद्दानं युगपत्तव रुक्मिणः ।

द्विणेन कृपाणेन करिष्ये समराङ्गणे ॥ १३ ॥

अकूरः—साधूक्तं कृष्णदेवेन । अहं पुनर्न प्रत्येभि मुरारौ रुक्मी वैरा-
यते ।

छागो मुहुर्वल्गति गाढगर्वभ्रष्टागेन साहं प्रसरत्प्रमोदः ।

कण्ठीरवं वीक्ष्य सशब्दकण्ठं को वेत्ति वैकल्यमुपति कीदृक् ॥ १४ ॥

वन्दिनस्तु वन्द्या एव । किञ्चैते वदन्ति । अयि वीर शिरोमणे कृष्णदेव ।

त्वदीयनन्दकान्दोलमाम्नेनापि सद्रुमः ।

वैकुण्ठः कम्पतेऽत्यर्थं रुक्मिणाः परमो गुरुः ॥ १५ ॥

आकर्णितो मया अचिनयः शिशुपालस्य । न च विज्ञपयितुं युज्यते तत्र
प्रहितप्रियंवदस्यानागमने ।

(नेपथ्ये)

कः कोऽत्र भोः । निवेदयत कौण्डिनपुरादागतं प्रियंवदम् ।

(प्रनीहारः सहस्रोपसृत्य प्रियंवदेन सह प्रविशति)

प्रियंवदः—(सहस्रोपसृत्य) एष प्रियंवदः प्रणमति ।

अकूरः—(उपविश्य) निवेदयतु भवान् ।

(प्रियंवदः उपविश्य तिष्ठति)

अकूरः—(सगतम्) सुखविकार एव व्याकरोति प्रयोजनासिद्धिम् ।

तदपि पुनः पृच्छामि । (प्रकाशम्) प्रियंवद ! विज्ञपय ।

(प्रियंवदः तथैव तूष्णीमास्ते)

अकूरः—प्रियंवद ! किं न विज्ञपयसि ? ।

प्रियं०—जइ विण्णविदुं उचिदं भोदि ता किन्न चिन्नवेमि । को मह
तहा विण्णविदे इदोअं जोहं दहस्सदि ।

रामः—(संसंभ्रम्) किन्न विज्ञपयसि यथावृत्तम् ? । किमिह तवैव कि-
मप्यागः ? ।

प्रियं०—(समयम्) तद्वि अहं न विण्णविस्सं । लेहोव्येव एसो विण्ण-
वेदुं । (इति लेखमसंयति)

अकूरः—(वाचयति)

यशोदायाः स्तन्यस्तत्र तनुरयासीदुपचयं

यनान्तेषु भ्रान्तस्त्वमसि सह तैस्तरुणकजनैः ।

१ यदि विज्ञपयितुमुचितं भवति तर्हि न विज्ञपयामि । को मम तथा विज्ञप्ते द्वितीयां
तिदां शक्यति ।

२ तदपि अहं न विज्ञपयिष्यामि । लेख एवैव विज्ञपयतु ।

यदि त्वाद्दक्षश्चिद्गत नृपतिपुत्रीं चरपते

तदानीं कः क्रोधः किमु न शशिनं वाञ्छति शिशुः ॥ १६ ॥

प्रियं०—एँस उण लेहो सिसुवालेण रुपिणीकए पेसिदो । रुपिणावि
एदं केसवस्स दंसयिस्ससित्ति भणिअ मह हृत्ये समप्पिदो ।

(इति द्वितीयं लेखमर्पयति)

अकूरः—(वाचयति)

गतः पुष्टिं वाल्यात्प्रभृति चिरमाभीरभवने

ततः स्वामिद्रोहव्यतिकरसमारूढमहिमा ।

सवैकुण्ठः सूरुो यदि हृदि विलग्नोऽस्ति सुतरा-

मकुण्ठोऽस्मत्खड्गस्तदयमपि गण्योऽस्तु भवताम् ॥ १७ ॥

शिशुपालस्य प्रकृतिदुःशीलस्य नेदमद्भुतम् । रुक्मिणः पुनः प्रकृतिवैप-
रीत्यमिदम् । (साश्चर्यम्) प्रियंवद !

श्रुतो भूतावेशः किमु न भवता तस्य विषमः

प्रियं०—(विदस्य) लौ कथं इअरकज्जे कुसलो ? ।

अकूरः—प्रदत्तोऽयं लेखः किमु न मदिरापानसमये ।

प्रियं०—णै ह्नु ण ह्नु ।

अकूरः—न कृष्णस्तेनान्यो मनसि कलितो भ्रान्तिवशतः ।

प्रियं०—(सोपहासम्) अवरोचि किं कन्हो बलभद्रभाद्रुओ वसुदेवसुओ
देवईनंदणो ? ।

अकूरः—धुर्वं कुब्जः कालो विघटयति सद्बुद्धिमचिरात् ॥ १८ ॥

रामः—(ससंरम्भम्)

१ एष पुनर्लेखः शिशुपालेन रुक्मिणीकृते प्रेषितः । रुक्मिणाऽपि एतं केशवस्य दर्शयि-
ष्यसीति भणित्वा मम हस्ते समर्पितः ।

२ तत्कथमितरकार्यं कुशलः ? ।

३ न खलु न खलु ।

४ अपरोऽपि किं कृष्णो बलभद्रभाद्रा वसुदेवसुतो देवकीनन्दनः ? ।

नहि वहति नरेन्द्रे कापि सखीरसुद्रा-
रभसरसदरिद्रे जाङ्गले लाङ्गलं मे ।
उपचितसुखराशिं चैचदेहं खनन्ती
फलतु कृपिरिदानीं साधु सङ्कर्षणस्य ॥ १९ ॥

कृष्णः—(स्वगतं सहर्षम्)

चित्त प्रसीद समुपैति मनोरथस्त्वां
सा बल्लभाऽथ सुलभाऽजनि दुर्लभापि ।
त्यक्ता गृहस्थपरिपाटिकदर्शना सा
जातोऽधुना सपदि नन्दक एव दृतः ॥ २० ॥

रामः—(खड्गमास्फालयन् सहर्षं सत्संरम्भम्)

स्वच्छन्दं मधुपानकेलिषु मया स्वात्मा सुखं स्थापितः
प्रीतस्तत्र कृतो निजः परिजनस्त्वं वञ्चितः केवलम् ।
हंहो खड्ग ! पित्र प्रकाममधुना सम्यन्विनो रुक्मिणः
स्वादुस्फारमहास्त्रपूरमदिरां लुम्पामि दोषं निजम् ॥ २१ ॥

अक्रूरः—(सहासं सरोपम्) अयि वीरशिरोमणे राम ! शिशुपालरुक्मि-
णीपरिणयेऽपि भवतां रुक्मी सम्बन्धी ।

रामः—(सरोषं सत्संरम्भम्) अयि अक्रूर ! यादृगक्रूरो न भापते तादृगु-
क्तम् ।

कंसारिः परिणेष्यते परमयं तां रुक्मिणीं कन्यकां
चेदीन्द्रो विहरिष्यते सुरवधूयर्गेण साङ्गं चिरात् ।
यद्येतत्समराङ्गणे सफलयाम्युन्मुद्रदोर्विक्रमो
नामोद्दामगुणं भविष्यति परं तत्कामपालेति मे ॥ २२ ॥

अयि प्रतीहार ! दीपतां समरविजयप्रयाणदुन्दुभिः ।

प्रती०—यथादिशति स्वामी ।

कृष्णः—(सप्रश्रयम्) अयि रौहिणेय ! कल्पान्तकुद्रन्द्रापवादः कोऽय-
मकाण्डे दारुणः संरम्भः । महदिदमनुचितम् ।

क्षतसमदगजानां कुम्भमुक्ताफलावै-
र्यितरति वनदेशे केसरी यश्चतुष्कम् ।

चपलचटकडिम्भे दातुमिच्छोश्चपेटं
कथमिव वत लज्जा तस्य नैयोज्जिहीते ॥ २३ ॥

रामः—कृष्ण ! कृष्ण ! तिष्ठ नैव विलम्बावसरः ।
क्षुद्रक्षत्रियकीटकैरविदितक्षात्रघ्नैः कल्पितं
वाक्पारुष्यमपावनं कलयतोर्मत्कर्णयोर्दोरुणम् ।
प्रायश्चित्तविधिर्भविष्यति दलत्तत्कीकसोल्लासिता
तेषां कण्डननिःस्वनेन मुशलैर्युद्धाङ्गणोदूखले ॥ २४ ॥

कृष्णः—(ससंरम्भम्) आः ! किमकृष्णा पृथिवी यदित्थमुत्ताम्बसि ।
मत्कारणेन गुरुणा मम दुर्मदारि-
मूराक्षरश्रवणदुःखमसह्यतेदम् ।
कृष्णोऽस्मि चेदहह ! तत्परितोपयिष्ये
कर्णां तत्रोत्कटतदीयवधूविलासैः ॥ २५ ॥

रामः—(सवात्सल्यम्) कृष्ण ! कृष्ण ! मैवम् ।
शास्त्रास्त्रविद्यासु न बालिशोऽसि
तथापि मे केशव ! बालिशोऽसि ।
त्यां रुक्मिणीपाणिनिपीडनाय
चरं न घोडारमहं करिष्ये ॥ २६ ॥

अकूरः—(सहर्षम्) नन्दन्तु यादवाः, यदि छेपिनिष्येपाय रामकृष्णा-
वित्थं कृतप्रतिज्ञौ ।

रामः—(सावेगम्) अकूर ! समाकर्णय वैरिवधविलम्बासहं मम दुष्करं
नियमम् ।

द्वसारातिक्षतजमदिरासत्रदातुः शिवाभ्यो
यावन्नास्य प्रणमति पदौ केशवो रुक्मिणी च ।
प्राणेभ्योऽपि प्रियतरगुणां सम्मदाद्वैतकर्त्री
हालां हालाहलमिध हली मन्यतां तावदेव ॥ २७ ॥

अकूरः—अहह ! दुष्करः कृतो रामेण नियमः ।

कृष्णः—आः ! कष्टं कष्टम् । किमकाण्डे नः कष्टमङ्गीकृतमार्येण । अकू-
र ! तदिदानीं प्रातरेवास्तु प्रयाणोत्सवः ।

अक्रूरः—एवमेवास्तु । सम्प्रति हि प्रतीचीप्रयाणोत्सुको वर्त्तते गम-
स्तिमाली ।

(नेपथ्ये)

यामानिमान्कतिपयानपराम्बुराशि-

सौधस्थितो गमय मीलितरदिमनेत्रः ।

सूर्य ! प्रसीद पुनरभ्युदयाधिरूढः

प्रह्लादयिष्यसि जगन्नवकान्तिकान्तः ॥ २८ ॥

रामः—(श्रुत्वा सहर्षम्) अहो ! सद्गुपश्रुतिः ।

कृष्णः—उपश्रुत्या प्रबोधितोऽस्मि । तदेहि भवने घामिनीमेतां समर
गलामतिबाह्यावः

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

प्रथमोऽङ्कः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति प्रियवदः)

प्रियंवदः—(पुरोऽवलोक्य) कथं एसो देवीए रेवदीए सोविदल्लो अण्य-
दीवओ इदोसुहं परिक्खमदि । ता जाणेमि इमादो रेवदीरमणुत्तन्तं । (उपसृत्य)
अण्य दीवअ ! एसो पियंवदो पणमदि^१ ।

दीपकः—दैत्यारिप्रसादभाजनं भूयाः ।

प्रियं०—अण्यदीवअ ! पडिबुद्धो वलदेवो^२ ? ।

दीपकः—कदा प्रसुप्तो वलदेवः ? ।

प्रियं०—(सप्तभ्रम साधर्म्यम्) अहो ! कोवसमावेशो महावीरस्स । ता
किं समगं घ्येव जामिणिं जागरिदो^३ ।

दीपकः—

मत्तान्सल्लय कुञ्जरान्हरिवरान्पर्याणयोज्जागरा-

न्शौर्यस्यावसरोऽयं तिष्ठत भटाः कष्टं क नष्टा द्विपः ।

उत्स्वप्नायितमङ्गिभिर्धुखरितः मूराभिराभिर्मुहुः

क्रोधोत्सेधमहान्तरायविरलां निद्रां सिपेवे वलः ॥ १ ॥

प्रियं०—कहिं पुण अण्यो पत्थिदो ? ।

दीपकः—प्रेपितोऽस्मि प्रयाणारम्भाय वलदेवेन देवकीनन्दनसकाशम् ।

प्रियं०—अहं उण कामवालं आणेडुं कण्हेण पेसिदोमिह । चिट्ठदि कन्हो
उद्धवअकूरसच्चइसहिदो सहामंडवम्मि । ता एडु अण्यो । सहिदण्येव वलभइभ-
वणं गच्छन्हें ।

१ कथमेव देव्या रेवत्याः सौविदल्ल आर्यदीपक इतोसुहं परिक्रामति । तज्जानामि अस्मा-
द्रेवतीरमणवृत्तान्तम् । आर्यदीपक ! एष प्रियवदः प्रणमति ।

२ आर्यदीपक ! प्रतिबुद्धः वलदेव ? ।

३ अहो कोपसमावेशो महावीरस्य । तर्हि समप्रामेव रात्रिं जागरित ? ।

४ कुत्र पुन आर्य प्रस्यत ? ।

५ अहं पुन कामपालमानेतु कृष्णेन प्रेषितोऽस्मि । तिष्ठति कृष्ण उद्धवाकूरसात्यनि-
सहितः सभामण्डपे । तदेतु आर्य ! सहितावेव वलभद्रभवन गच्छाव ।

दीपकः—क्रोधनः प्रलम्बारिस्तदहं यथादिष्टं सम्पादयामि । त्वमपि निजनियोगं सम्पादय ।

(इति निष्क्रान्तौ)

विष्कम्भकः

(ततः प्रविशति सभामण्डपे यथानिर्दिष्टः कृष्णः)

कृष्णः—(स्वगतं सौत्कण्ठं सरोषम्) अहह !

तरलयतः स्मररोषौ दुर्मदरिपुमदनकेलिरमणीयौ ।

मां पाणिपीडनविधौ रुक्मिण्या असिलतायाश्च ॥ २ ॥

अपि च—

अहो ! मदनप्रभावचैभवम् ।

श्रुतिपरिचयमात्राचाम्नेत्रा प्रिया सा

हृदयमपि गृहीत्वा किङ्करं मां करोति ।

यदयमदययुद्धोन्मर्दलीलारसोऽपि

स्फुरति तदनुरोधादेव विद्वेषिपेपी ॥ ३ ॥

तदेवं तावत् । (प्रकाशं सरोषम्) अयि सुमन्त्रिणः ! किमुच्यते युष्मासु ।

दम्भोलिस्त्यलपलाशमृदुस्तदग्रे

यैरक्रियन्त परमाणुचयैर्भवन्तः ।

तेर्दसवैरिपरुपाक्षरतीक्ष्णदङ्कैः-

यैपामकारि हृदयेषु न कोऽप्युपाधिः ॥ ४ ॥

सात्यकिः—(सावत्तम्) अयि जनार्दन ! विजययामि ।

ये केचिन्मदवेगलुप्तमनयो ये चातघातृलिता

ये गर्वग्रहलङ्घिता विकृतिकृतृद्वः स येभ्यो यमः ।

तेषां का पुनपाक्षरेषु गणना ह्यमः परं युज्यते

दुर्वृत्तोचितदण्डपाननविधौ कस्तेषु दोलायते ॥ ५ ॥

कृष्णः—(सहर्षम्) तदिदानीं किं विलम्बेन ? ।

उद्धवः—(सस्मितम्) कृष्ण ! किमांस्तुक्येन ? ।

दपोत्कटाः प्रतिभटास्त्वयि सम्भुग्वीने

यास्यन्ति किमु परिहृत्य रणोत्सवं ते ।

किं तेषु ते नयनगोचरतां गतेषु

बन्धो भविष्यति शरासन एष शार्ङ्गः ॥ ६ ॥

अक्रूरः—(सप्रश्रयम्) अपि देवकीनन्दन ! किं चेदिराजनगराय किमुत कौण्डिनपुराय दीयतां प्रयाणमिति संशयान्धकारं भवतु देवस्य महोत्साह-
विशेषः ।

(दीपकः प्रविश्य)

दीपकः—(सप्रगावं सप्रश्रयम्) देव ! प्रेषितोऽस्मि रामेण कौण्डिनपुराय
प्रयाणकं कारयितुम् ।

(कृष्णः समितमनूरमुत्तमीस्ते)

अक्रूरः—भद्र दीपक ! विज्ञपय गत्वा बलदेवमिहागमनाय । सिद्धमे-
चेत्तत् ।

कृष्णः—प्रेषित एव मया तत्र प्रियंवदः ।

प्रियं०—(प्रविश्य) देव ! आगतो एस समररणरुजागरेण कहकह-
वि गमिदजानिणीसमओ रामवीरो ।

(ततःप्रविरसति रामः)

कृष्णः—(ससम्भ्रमम्) आसनमासनमन्नभवते ।

(प्रियंवद आसनमुपनयति । रामः सर्वान्यथोचितं सम्भाव्योपविरसति)

कृष्णः—(रामं विभाव्य स्वगतं सहर्षम्)

विध्वस्तस्त्रिपुरीपुरीपरिवृढः प्रासैव सा रुक्मिणी

रुक्मी सोपि निराकृताहवभरः क्लैब्यैकपात्रं कुनः ।

इत्यंसिद्धमिवावगत्य रुचितं वाढं मनः प्रीयते

दृष्टोत्साहविभूषणं वपुरिदं स्फारं प्रलम्बदृहः ॥ ७ ॥

उद्धवः—(सहर्षार्थं स्वगतम्) अहो ! सर्वातिशायिता वीराणाम् ।

तथाहि—

दृष्टे बले बलीयसि सङ्ग्रामति शौर्यमस्मदाद्येऽपि ।

गलहस्तिन इव सहसा निष्कामत्युपशमो हृदयात् ॥ ७ ॥

१ देव ! आगत एष समररणरुजागरेण क्वं क्वमपि गमितयामितीसमयो रामवीरः ।

रामः—(सरोपोपहासम्) अयि मन्त्रिणः ॥ किमद्यापि मन्त्रयन्ते भवन्तः? ।
अथवा—

वेगाद्बुद्धयन्ती सुचिरमुपचितं क्षात्रधर्मप्ररोहं

किं स्तुत्यां मन्त्रशक्तिः स्फुरति निरुपमा कापि सन्मन्त्रिणां वः ।

श्लोधाग्निस्तम्भिका या दनुजदमयितुर्मानसं मोहयन्ती

दृष्टक्ष्मानाथनारीनयनयुगजलस्नम्भमाविष्करोति ॥ ९ ॥

उद्धवः—(सावज्ञहासम्) अयि राम ! वैरिचर्ग एव विजृम्भतां भवतः

प्रकोपः । इह सम्प्रधारितमेव प्रयाणम् । प्रियंवद ! आह्वयन्तां मौहूर्त्तिकाः ।

रामः—(सोपहासम्) किमनेन मुधा विस्तरेण ।

सर्वे ग्रहाः प्रसन्ना नन्दकमुष्टिग्रहानुकूल्येन ।

आयासो गणकानां मिथ्या ग्रहगणितविस्तारैः ॥ १० ॥

अपि च—

व्योम्नि प्रहित्य मुशलं ग्रहमण्डलं ता-

मावर्त्य साधु घटयामि तथा यथाऽऽस्थ ।

उच्चावचस्थितिविपर्ययतोऽनुकूला

सम्पादयिष्यति समीहितसिद्धिमेव ॥ ११ ॥

उद्धवः—(सप्रथमम्) अयि प्रलम्बारे ! धर्मोद्धाराय कृतावतारा भवन्त-
स्तन्मैवम् ।

सिद्धयन्ति कामा वलिनां बलेन

लोकस्थितिः किन्तु न लङ्घनीया ।

दृष्टयैव संहर्तुमलं गिरीशः

शशुच्छिदे सज्जयति त्रिशूलम् ॥ १२ ॥

रामः—(सोत्साहम्) अयि आङ्गिरसशिष्य सर्वज्ञशिरोमणे ! अहमेव तव
मन्त्रगतिं सफलीकरोमि । आनय मौहूर्त्तिकान्, परिनिष्ठीयतां विवाहलग्नम् ।

आमुक्तकङ्कणभुजो मधुकैटभारि-

रत्रैव तिष्ठतु विवाहदिनप्रतीक्षः ।

वीरेण तेन सहसा सह भविमणैव

तां रुक्मिणीमहमिहैव समानयामि ॥ १३ ॥

उद्धवः—अयि राम ! मैवं मैवम् ।

घातान्दोलचलाचलध्वजपटश्रेणीमिलनमण्डपे

सिञ्जानोत्कटदुन्दुभिध्वनिमये सङ्ग्रामलीलाङ्गणे ।

उद्वाहं विजयश्रियः क्षितिभुजामग्रे गुरूणां हरिः

कृत्वा भोष्मकपुत्रिकापरिणयं पश्चात्करिष्यत्यसौ ॥ १४ ॥

कृष्णः—(सहस्रम्भं तोषहासम्) युज्यत एव ज्येष्ठस्य बलदेवस्य । तथाहि—

अरिष्टस्य ध्वंसः कपटहृद्यकेशिप्रमथनं

स चाणूरच्छेदस्तदपि मथुरानाथदलनम् ।

इति स्वल्पोद्योगे निकपितभुजं दारुणतरं

दयालुस्तालाङ्कः कथमिव रणे योजयति माम् ॥ १५ ॥

रामः—(सहस्रहासम्) अयि मन्त्रिणः !

मनःकुटीरं मधुकैटभारंरभ्युद्यतः क्रोधहुताशनोऽयम् ।

इहैव दुर्बुद्धिसमिद्धिरास्तां प्रयाणमाङ्गल्यविधानहोमः ॥ १६ ॥

अयि मधुकैटभारे ! तदुत्तिष्ठाभिवाद्य पितरौ विजयप्रयाणाय सञ्जीभवावः।

(ततः प्रविशति वसुदेवो देवकी प्रतिहारी च)

प्रती०—इदो इदो एतु देवो, इदो इदो एतु देवो ।

रामः—(विशेषसहस्रम्) अयि कृष्ण ! कृष्ण ! पश्य पश्य स्मरणना-
त्रादेवोपस्थितौ पितरौ । तदनेन सुनिमित्तेन मनोरथसिद्धिमपि तव प्रागभि-
मुखीं विभावयामि । तदभ्युत्तिष्ठायहे तावत्पितरौ । (इत्युत्थाय नाट्येन प्रगमनः)

वसुदेवः—(उभौ शिरस्यात्राय) अयि रामकृष्णौ ! न जाने किमाशासे
भवतोः । भूयास्तां समस्तमनोरथपात्रं भवन्तौ ।

देवकी—अजरा अजेआ अहो नु मह पुत्रभौ ।

(उद्बवाद्याः सप्तभ्रममुत्थाय प्रणमन्ति । प्रतीहारी श्रियंवदा चात्तनान्युपनयतः । सर्वे यथो-
चितमुपविशन्ति)

कृष्णः—(स्वगतं सहस्रोत्कण्ठम्)

१ इव इव एतु देवः, इव इतो एतु देवो ।

२ अजरौ अजयौ अहो नु मम पुत्रभौ ।

एतां विलोम्य जननीं सहजोज्ज्विहान-
चात्सल्यमुद्धटयते कमपि प्रमोदम् ।
जन्मान्तरैरुपचितामिव तां यशोदा-
स्नेहस्थितिं ननु तदप्यवजेतुमीष्टे ॥ १७ ॥

रामः—(सप्रश्रयम्) किमादिशन्ति गुरवः ? ।
(वसुदेवो देवकीं मुल्लभोक्षते)

देवकी—अयि राम ! कन्हविवाहृत्यं गमिस्मद्य कोण्डिनपुरम् । भोदु
मह ननंदाप नंदणो विसमसराह्निद्व्याणं रत्नंवरमंडिदो परमसुहृभाअणं ।

रामः—(साकृतस्मितम्) अयि कृष्ण ! प्रनीच्छ पित्रोरादेशम् ।

कृष्णः—शिरसि वद्धाञ्जलिं सिद्धमिममादेशं मन्यन्तां पादाः ।

उद्धवः—(अपवार्य) अयि सात्यके ! अयि अक्रूर ! ग्रन्थौ घघ्नन्तु
भघन्तो देव्या देवक्या निदेशम् । अयि राम ! कृष्णविवाहाय कौण्डिनपुरं
गच्छत । भवतु मम तत्र ननानन्दनन्दनः—(इत्यर्द्धोक्तौ स्मितं नाटयति)

अक्रूरसात्यकी—तिष्ठतु तिष्ठतु । अलं व्याख्यया ।

देवकी—(सहर्षम्) अयि विजये ! गच्छ समानेसु शिशुपालदूअं^१ ।

प्रती०—जं देवी आणवेदि^२ । (इति निष्प्रम्य तेन सह प्रविशति)

देवकी—(सहर्षम्) अयि संधाणअ ! उअसप्य कन्हं सरामं^३ ।

सन्धानकः—जयदु जयदु रामेण समं कण्हो^४ ।

सुहृलम्बवणसंपुण्णं अणुरत्तं रअपासालिअं एदं ।

अइदुल्लहमवरहिं गेन्ह तुमं कण्ह ! नरवडणो^५ ॥ १८ ॥

(इति माणिक्यमालासुपनयति । कृष्णो नाटयेन गृह्णाति)

१ अयि राम ! कृष्णविवाहार्थं गमिष्यथ कोण्डिनपुरम् । भवतु मम ननानन्दनन्दनो विपन-
गराविष्टान रत्नानरमण्डितः परमसुखभाजनम् ।

२ अयि विजये ! गच्छ समानय शिशुपालदूतम् ।

३ यदेव्याद्वापयति ।

४ अयि सन्धानक ! उत्सर्प कृष्ण सरामम् ।

५ जयतु जयतु रामेण सम कृष्ण ।

६ सुभलश्रणसम्पूर्णाभनुरक्ता ग्नशालितामेताम् ।

अतिदुर्लभामवरैः गृह्णाण त्वं कृष्ण ! नगपते ॥

देवकी—विजये आसणं संधाणअस्स^१ ।

सात्यकिः—(अपवार्य) मन्त्रिशिरोमणे उद्धव ! अक्रूर ! जाने अनेन वचनोपन्यासेन रत्नमालासमानयनेन च हस्तगता हरेः संवृत्ता रुक्मिणी ।

उद्धवाक्रूरो—(सहर्षोऽस्य) साधु साधु ! एवमेवैतत् ।
(नेपथ्ये)

आसूत्रितामहह ! कृष्णकृते किमेतां
त्वं मालतीं स्पृशसि पाणितलेन मोहात् ।
धिग्धक्प्रमाद्यसि मुधैव विपत्प्रवेश-
द्वारं जना अनुचिताचरणं वदन्ति ॥ १९ ॥

उद्धवः—(सहर्षम्) अये ! बोधयति सद्गुपश्रुतिरियं शिशुपालदृतं,
यदि परं जानीते ।

रामः—(सरोपमिव) प्रियंवद ! ज्ञायतां कोऽयं कस्य मालतीमालामप-
जिहीर्षति ।

प्रियंवदः—(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य मालतीमालां कृष्णायोपशौक्यम्) कन्हएव !
गेन्ह गेन्ह । एसा खु मालईमाला तुह कए मालाआरेण उअणिण्यमाणा केणवि
गहिहुमीहिता । पुणो सो मालाआरचंडवअणाहिक्खिविदो पलाइदो ।

(रामः साङ्कतं विहस्य उद्धवादीनालोके)

कृष्णः—(स्वगतं सहर्षम्)

सर्वस्वं कुसुमेपोः कामप्यानन्दसम्पदं दधती ।

सा रुक्मिणीयमागान्मम करकमलं न मालतीमाला ॥ २० ॥

उद्धवः—(सहर्षम्) अयि कृष्णदेव ! विवाह्याचारम्भसमयसमाग-
तेयं मालतीमाला सुनिमित्तसूचिका । परिधीयतां द्रागियमव्यया ।

(कृष्णः सहर्षं तथा करोति)

वसुदेवः—अयि सन्धानक ! कदा पुनर्विवाहोत्सवः ? ।

१ विजये ! आसणं सन्धानकस्य ।

२ कृष्णदेव ! गृहाण गृहाण । एषा यद्गु मालतीमाला तव कृते मालाकारेण उपनीयमाना
केनापि गृहीतुमीहिता । पुनः स मालाकारचण्डवचनाधिक्शिनः पलायितः ।

सन्धानकः—इहप्येव माहवे विवाहो भविस्सदिति भणामि ।

उद्धवः—(साकृतम्) सत्यमाख्याति सन्धानकः ।

रामः—(साकृतस्मितम्) अयि कृष्ण ! किमद्यापि विलम्बते । वैशाख एव रुक्मिणीविवाहः ।

कृष्णः—अयि सन्धानक ! निवेदय चेदीश्वराय । आगता एव वयं विवाहप्रत्यासत्तौ कौण्डिनपुरम् ।

अक्रूरः—कोशाध्यक्षान्समादिश्य दत्तपारितोपिकं प्रेषय सन्धानकम् ।

सन्धानकः—अयि देव कन्ह ! कह णु देवि देवइं परिचइअ गदो तत्थ उच्चरामिं ? ।

देवकी—संघाणअ ! रामकन्हा वरपत्तिजा आअण्णिअ पिउच्छाए भविस्सदि परिओसो । किं मए ।

सन्धा०—ता इहप्येव वहू तुह पाअबंदणत्थं आगमिस्सदिं ।

सात्यकी—कोऽत्र विप्रतिपद्यते । एतदेव वधूगृहम् ।

वसुदेवः—वयमेव सन्धानकं दत्तपारितोपिकं विसर्जयामः । भवन्तः सज्जीभवन्तु प्रातःप्रयाणाय । विजये ! आदिश पन्थानम् ।

प्रती०—इदो इदो देवो, इदो इदो देवी ।

(इति निष्कामतः)

(नेपथ्ये)

उदयति मदलक्ष्मीर्दन्तिनोऽमुष्य सद्यः

समिति पिशुनयन्ती वैरिवर्गस्य भङ्गम् ।

मधुरिपुवरयात्रासत्वरः सीरपाणिः

कथमिव फलमस्याः प्राप्स्यति व्यग्रचेताः ॥ २१ ॥

१ इहैव माथवे विवाहो भविष्यतीति भणामि ।

२ अयि देव कृष्ण ! कथं नु देवीं देवकीं परित्यक्त्वा गतस्तत्रोषरामि ।

३ सन्धानक ! रामकृष्णौ वरपत्नीकौ आकर्ष्य पितृशत्रुः भविष्यति परितोयः । किं मया ।

४ तदिहैव वधूत्वं पादवन्दनार्थमागमिष्यति ।

५ इत इतो देवः, इत इतो देवी ।

रामः—(समाकर्ष्य सहर्षमुच्चैः) अयि हस्तिपक ! साधु साधु दिष्ट्या वृत्ता
मम दन्तिनो मदश्रीः । मा विपीद । भविष्यति फलमस्याः ।

नहि नहि वरयात्रा केवलं कोमलेयं

रणभुवि भवितारोऽमुत्र रोमाञ्चकाराः ।

समदरिपुनरेन्द्रस्थूलवक्षःस्थलास्थि-

ऋधनकटुरवास्ते दन्तिदन्तप्रहाराः ॥ २२ ॥

अयि कृष्ण ! तद्वयं सर्वेऽपि निजनिजभवनं गत्वा प्रयाणाय सज्जी-
भवामः ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति सुबुद्धिः)

सुबुद्धिः—(दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य) अहह ! सुकष्टः कन्यकाभावः । तथाहि—
हृदयं मदनायत्तं वपुरायत्तं च गुरुजनस्यैव ।

भरणं दैवायत्तं कथं न सीदन्तु कुलकन्याः ॥ १ ॥

अहो ! मे सुबुद्धेर्दुर्बुद्धित्वं, यदहं स्वात्मारामध्वैरविहारहरिणी कश्मल-
मनुष्यप्रेमाङ्कुरलालसा स्वयमेव मोहपाशे आत्मानं पातितवती । तदिदानीं
रुक्मिणीप्राणात्यये सकलङ्गं मे जीवितम् । सकलङ्गा भवानीमन्त्रोपदेशशक्तिः ।
इयमेव चार्गला रुक्मिणीप्राणानां यदत्र वरयात्राव्यपदेशेनापि कृष्णागमनम् ।

शारद इवैष दिवसः सुखयति शोषयति रुक्मिणीमनिशम् ।

कृष्णघनागमशिशिरः शिशुपालखरातपः क्रूरः ॥ २ ॥

(दिशो विभाव्य । स्थित्वा चमत्कृत्य) आः ! क नु प्रस्थितास्मि । (सवैलक्ष्यम्) कथं
रुक्मिणीमन्दिराय प्रस्थिताया मम पदान्यन्यतः प्रवृत्तानि ! । (निरूप्य) भवन्व-
नेनैव पथा व्रजामि । अयमेव हि घात्रेयिकायाः सुवत्सलाया रुक्मिणीभवनग-
मनाय पन्थास्तदिह मा कदाचिदुःखसंविभागाय सापि मे मिलति ।

(ततः प्रविशति सुवत्सला)

सुवत्सला—भअवदि सुबुद्धिः ! कर्हि उण तुरिदपदं परिक्रमसि ।
पडिवालेसु मं ।

सुबुद्धिः—(परिसृत्यावलोक्य) कथं पृष्ठतः समेति सुवत्सला ! (स्थित्वा)
एहि वत्से ! एहि ।

सुव०—मिलिदम्हि । चलदु चलदु इदानीं भअवदी । कर्हि उण गम्मइ ? !

सुबुद्धिः—(दीर्घं निःश्वस्य) कुत्रान्यत्र ? !

सुव०—रुप्पिणीए भवणं पत्थिदा भअवदी ? । (साक्षम्) भअवदि ! तुह
सुबुद्धित्ठणं मह सुवच्छलत्तणं पि विसंवादितं । रुप्पिणीए दोलाधिरुद्वन्व
दोलइ जीविदासां ।

१ भगवति सुबुद्धिके ! कुत्र पुनः त्वरितपदं परिक्रमसि ? । प्रतिपालय माम् ।

२ मिलितास्मि । चलतु चलतु इदानीं भगवती । कुत्र पुनः गम्यते ? ।

३ रुक्मिण्या भवनं प्रस्थिता भगवती ? । भगवति ! तव सुबुद्धित्त्वं मम सुवत्सलात्वमपि विसं-
वदितम् । रुक्मिण्या दोलाधिरुदेव दोलते जीवितासा ।

सुबुद्धिः—अनुमरणेऽपि विसंबदितं मम सुबुद्धित्वं, न तु तव सुवत्सलात्वम् ।

सुव०—भभवदि ! जं तुह विबुद्धिविहओ मन्तसत्तीवि विसंबदइ तं रुपिणीए दुइवें अवरज्झदि । कन्हो उण रुपिणिं परिहविस्सदित्ति ण मह हिअअं पत्तिआअदि । भभवदीए वि तत्थ कन्हपरिअणादो एदं विदिदं येव-

जावच्चिअ हरिहिअए रुपिणिणामंति अक्खरो मन्तो ।

संचरिओ तावच्चिअ उव्वसिअं इअरदइआहिं ॥ ३ ॥

ता नंदअसहाअत्तणेणवि सहला भविस्सदि भभवदीए मन्तसत्ती ।

सुबुद्धिः—सुवत्सले ! एहि तावदाश्वासयामो वत्साम् ।

सुवत्सला—भभवदि ! तीए आसासणत्थं पेसिदं मह मअरंदिआहत्थे कन्हस्स आलेक्खं । ता एदु भभवदी । कन्हसिविरं गडुअ अलक्खिदा सर्व्वं जाणिअं तुरिदमुवसप्पम्ह रुपिणिं ।

सुबुद्धिः—सुवत्सले ! अद्यापि यदि त्वमित्थं सोत्साहासि, तद्गृहाण रुक्मिणीसनाथमालेख्यं । येन कृष्णो विलोभ्यते ।

सुवत्सला—ता इमिणा भग्गेण सुरेहं चित्तअरं आलेक्खसणाहं । न्हिअ गमिस्सामो ।

(इति निष्क्रान्ते)

विष्कम्भकः

१ भगवति ! यत्तव बुद्धिविभवो मन्त्रशक्त्यपि विसंबदति तन् रुक्मिण्या दुर्दैवमपराध्यति । कृष्णः पुनः रुक्मिणीं परिभविष्यतीति न मम हृदयं प्रत्ययते । भगवत्या अपि तत्र कृष्णपरिजना-
देतद्विद्वितमेव ।

यावदेव हरिहृदये रुक्मिणीनामेति अज्ञगे मन्त्रः ।

सञ्चरितः तावदेव च्छसितमित्थदयिताभिः ॥ ३ ॥

२ तन्नन्दकसहायत्वेनापि सकला भविष्यति भगवत्या मन्त्रशक्तिः ।

३ भगवति ! तस्या आश्वासनार्थं प्रेषितं मम मकरन्दिकाया हस्ते कृष्णस्यालेख्यम् । वदेतु भगवती । कृष्णशिविरं गत्वा अलक्षिता सर्व्वं ज्ञात्वा त्वरितमुपसर्पाव रुक्मिणीम् ।

४ तदनुना मार्गेण मुलेखं चित्रकारमालेख्यसनाथं गृहीत्वा गमिष्यावः ।

(तत्र प्रविशति कृष्णादेस्यव्यग्रहस्ता रुक्मिणी मकरन्दिका च)

रुक्मिणी—(सावुतापं नि श्वस्य) पूर्णं मए जम्मन्तरे चंदसेहरस्स पडिविं येव आराहिदं, जं एअस्स सुहअस्स आलेक्खमेत्तेणं येव मं हअविही विप्पआरेदि । सहि मअरंदिए ! चुका भअवदी सुवुद्धी सुवच्छला अ, जं तार्हि ण कांवि तत्थ सोलहसहस्समज्जे गोवी ताहं भग्गाहं अब्भत्थिदा जेहि कन्हस्स पिअत्तणं पावीअदि । (नि श्वस्य) अहवा दैवहदाए मह दीणत्तणमिणं । णहु भग्गाहं दिण्णाहं होन्ति । ता एदं येव आलेक्खं अविअन्हं विहावेमिं (इति क्या करोति)

मकरन्दिका—(स्वगतं साशङ्कम्) सुदु उत्तम्मदि भट्टिदारिआ । ता कहि विलंबिदा सा णिक्करुणा भअवदी सुवुद्धिआ सुवच्छला अं ।

(तत्र प्रविशति सुवुद्धिः सुवत्सला च)

सुवुद्धिः—(रुक्मिणीं विभाव्य अपवार्य) अयि सुवत्सले ! कृष्णालेख्यलीनमानसा रुक्मिणी न पश्यत्यावाम् । तदेहि मकरन्दिकां सञ्ज्ञया निवार्य निभृत्तमस्याः पृष्ठे भवावः । (इति तथा तिष्ठत.)

(विभाय साश्वर्यम्) अहो ! अभिनिवेशनिविडता रुक्मिण्याः । तथाहि—

मुहुर्निःश्वासानां परिमलतरङ्गेषु तरलं

मुहुर्लीलाभोजे श्रवणकमले चार्पितपदम् ।

न लोलाक्षी वेत्ति भ्रमरमविरामध्वनिभरं

सुरारैरालेख्ये लयमयमना निर्भरमियम् ॥ ४ ॥

रुक्मिणी—(आलेख्यमवलोकयन्ती सोत्कण्ठम्) धैष्ण्याओ ताओ गोवीओ जाओ मअणुम्हाकरम्बिदाओ एअस्स सुहअस्स इमस्सिं लाअण्णदीहिआअम्मि विहरन्ति । (निरूप्य दीर्घमुष्ण च नि श्वस्य) कुदो एस एआरिसो अम्हा रिसिहिं—(इत्यर्थोक्ती साखं सगदम्)

१ नून मया जन्मान्तरे चन्द्रशेखरस्य प्रतिनिधमेवाराधित, यदेतस्य सुभगस्यालेख्यमात्रेणैव मा हतविधिविप्रतारयति । सति मकरन्दिने । विस्मृता भगवती सुवुद्धिः सुवत्सला च, यत्ताभ्या न कापि तत्र षोडशसदृशमध्ये गोपी तानि भाग्यानि अभ्यर्थिता, चै. कृष्णस्य प्रियत्वं प्राप्यते । अथवा दैवहताया मम दीनत्वमिदम् । न खलु भाग्यानि दत्तानि भवन्ति । वदेवदेनालेख्यमवितृष्ण विभावयामि ।

२ सुदु उत्तम्यति भट्टिदारिआ । तद्वत् विलम्बिता सा निष्करुणा भगवती सुवुद्धिका सुवत्सला च ।

३ वन्यास्ता गोप्य. या मदनोत्पन्नरश्मिता एतस्य सुभगस्य अस्या लावण्यदीर्घिकाया विहरन्ति । कुत एष एतादृश अस्मादृशीना—

अहं हिअअ ! पसिअ विरमसु दुल्लहपेम्मेण किं नु विनडेसि ।
वणहरिणीए हसिज्जइ मअंकहरिणम्मि अणुराओ ॥ ५ ॥

सुबुद्धिः—(ससम्भ्रममुत्थाय रुक्मिण्याश्चिबुकमुन्नमय्य) वत्से रुक्मिणि ! किम-
पर्यासस्ते गुरुजनो यदित्यमुत्ताम्यसि ।

रुक्मिणी—(स्वगतं सर्वलक्ष्यम्) कथमिहैवासीद्भगवती ! ! (प्रकाशम्) भअ-
वदि ! तुमं वज्जिअ गुरुअणो एवेव मे दुल्लणो^१ ।

सुबुद्धिः—(सेत्साहम्) भवतु यः कोपि यथा तथा । गृहीतैव च तेन
शाङ्गपाणिना पाणिना । वत्से सुवत्सले ! किन्न निवेदयसि वत्सायाः ।

सुवत्सला—(पुरतो भूत्वा) वच्छे रूपिणि ! किं कआवि भअवदी अलि-
आलाविणी । माणिदं सुमुहुत्तं । गहिदासि आलेक्खगदा हरिणा पाणिना ।
संपइ णिअपाणिगहिदोचिदं हरी णिब्वाहइस्सदि^२ ।

रुक्मिणी—(स्वगतं सहर्षम्) हिअअ ! समस्सस समस्सस । संमुहं व तुह
दीसदि दिव्वं^३ ।

सुबुद्धिः—(सोह्यसम्) किं न प्रत्येति वत्सा, तदनेनेवालेख्यगतेन गृही-
तासि पाणिना शौरिणा । (इति कृष्णचित्रपटकेन पाणिं ग्राहयति)

(नेपथ्ये दुन्दुभिरुदघ्चति)

सुवत्सलामकरन्दिके—(सहर्षं) अहो ! सुणिमित्तं सुणिमित्तम् ।

सुबुद्धिः—न खलु सुनिमित्तमात्रम् । इदानीं स एवानेन सौधतलवर्त्मना
पुरप्रवेशं गोविन्दः करिष्यति । तेऽपि शिशुपालादयः । दृष्टोऽस्माभिरभ्युत्था-
नायोपसर्पन्महाराजो भीष्मको महाकुमाररुक्मिप्रमुखात्स्वितः ।

१ अयि हृदय ! प्रसीद विरमस्व सुदुर्लभप्रेम्णा किं नु विगुण्यसि ।

वनहरिण्या हस्यते मृगाद्बुद्धरिणेऽनुरागः ॥ ५ ॥

२ भगवति ! त्वां वर्जयित्वा गुरुजन एव मे दुर्जनः ।

३ वत्से रुक्मिणि ! किं कदापि भगवती अलीकालापिनी । मानितं सुमुहूर्त्तम् । गृहीतासि
आलेख्यगता हरिणा पाणिना । सम्प्रति निजपाणिगृहीतोचितं हरिर्निर्वाहयिष्यति ।

४ हृदय ! समाश्वसिदि समाश्वसिदि । सम्मुपमिव तव दृश्यते दैवम् ।

५ अहो सुनिमित्तं सुनिमित्तम् ।

(नेपथ्ये)

अयि पौराः ! 'पौरकन्यकाः ! समादिशति वो महाराजः सज्जीभवत मङ्गलकौतुकेषु । प्रविशन्ति नगरं गरीयांसो राजानः ।

मकरन्दिका—(सौत्कुयम्) भवदि सुबुद्धि ! इह तए इमिणा कन्ह-
स्स आलेक्खेण पाणिग्गहणं कारिदं । तत्थ उण भट्टिदारिआए आलेक्खेण दुवेवि
एदे एकठाणगदे पेक्खिदुं मे कोऊहल्लं । ता एत्थ चित्तवडे कन्हसमीवम्मि
भट्टिदारिअं आलिहिस्सं ।

सुबुद्धिः—(विहस्य) कस्तव कुतूहलिनस्तरलत्वं वारयति । मनोरथो
ज्यं पुनः साक्षात्कारेणापि प्रत्यासन्न एव ।

(मकरन्दिका नाट्येनाल्लिख्य चित्रपट करे करोति)

(नेपथ्ये कलकल.)

सुव०—भवदि ! पचासन्ना पुरप्पवेससम्मुहा महीणाहा, जं एस नि-
अडदो दुंदुभिच्चुणी सुणीअदि^१ ।

मकर०—(सौत्कुयम्) भट्टिदारिए ! ता एघ उअरितलं सौहसिहरं,
आरुहिअ गवक्खन्तरे पेच्छामो^२ ।

रुक्मिणी—(स्वगतं सहर्षम्) साहु मअरंदिए ! साहु । (प्रकाशं तावहित्यम्)
यहा भवदी भणदि^३ ।

सुबुद्धिः—क्रियतामिदम् । (इत्युत्थाय सर्वास्त्राणां कुर्वन्ति)

मकर०—(गवाक्षमालान्तरेण विलोक्य) पेच्छध पेच्छध पविसन्ति णरवङ्गो^४ ।
(सर्वा विलोकयन्ति)

मकर०—(विलोक्य सहर्षाश्चर्यम्)

१ भगवति सुबुद्धि ! इह त्वया जमुना कृष्णस्यालेख्येन पाणिग्रहणं कारितम् । तत्र पुन-
र्भर्तृदारिकाया आलेख्येन । द्वावपि एतौ एकस्थानगते प्रेक्षितुं मे कुतूहलम् । तदत्र चित्रपटे कृष्णस-
मीपे भर्तृदारिकामालिरिख्ये ।

२ भगवति ! प्रत्यासन्ना पुरप्रवेशसम्मुरा महीनाथा, यदेव निरुदतो दुन्दुभिच्चनि
श्रूयते ।

३ भर्तृदारिके ! तत्र उपरितलं सौभशिखरमारुह्य गवाक्षान्तरे प्रेक्षारुहे ।

४ साधु मकरन्दिके ! साधु । यथा भगवती भणति ।

५ प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व प्रविशन्ति नरपतयः ।

पिसहि ! कस्स सरीरं रेहइ घोळन्तचामरं एअं ।

•कंहोदकाणणं पिव मरालमालाहिं संबलिअं ॥ ६ ॥

सुव०—(निरूप्य) पेच्छघ पेच्छघ । एसो सो गोवीसहस्समणमोहणो महूमहणो रहारूढो समेदिं ।

रुक्मिणी—(सौत्सुक्यमालोच्य) अयि लोअणा ! जस्स सुहगस्स गुणगणा-
मअं घोदन्तेसु सवणेसु ईसालुआणम्व तुम्हाणं दंसणतन्हा पवट्टिदा तं अविअन्हं
इदाणि घट्टिच्छं पेच्छह । सुहुत्तमेत्तम्मि गेन्हद दाव जम्मफलं । को जाणदि
कीस करिस्सदि अग्गदो भयवं पआवईं ।

(ततः प्रविशति सीधतले स्फारूढः कृष्णः प्रियंवदश्च)

मकर०—(सौत्सुक्यम्) दिट्ठिआ गयक्खंतरपलम्बिदयहुअपुब्बकाआ
पेच्छामि । (सप्रत्यभिज्ञम्) एसो सो पिअंवदो जो तहआ इत्थ आगदुअअकअ-
कज्जो गदो ।

सुव०—(रुक्मिणी विभाव्य स्वगतम्) ण ह्ण ह्ण प्हुप्पइ इथ संकटम्मि गय-
क्यन्तरे कन्हालोअणतन्हा । ता एवं दाव । (प्रकाशम्) अह मअरंदिए !
इअरगयक्खन्तरे पेच्छ तुमं । पेच्छहु इथ वच्छा जहिच्छं रुप्पिणी ।

मकर०—एवं भोइ । (मकरन्दिकाया गवासादपक्रामन्त्याः करतलाधित्रपटः पठति ।

प्रिय०—कन्हएव ! गेन्ह एदं तुह करकमले कमलसणाहे किपि णिवडिदं ।

१ प्रियसति ! कस्य शरीरं राजति घूर्णमानचामरमेतन् ।

वत्सलज्ञानमिव मरालमालाभिः संबलितम् ॥

२ प्रेक्ष्यं प्रेक्ष्यं । एष स गोपीमहत्समनोमोहनः मधुमयनो स्फारूढः समेति ।

३ अयि लोचने यस्य सुभगस्य गुणगणामृतं पियन्सु भ्रमणेषु ईर्ष्यालतामिव पुष्पाकं दशन-
गृष्णा प्रवर्तिता, तद्विकृष्णमिदानीं यथेच्छं प्रेषेयाम् । सुहृत्मात्रे गृहीतं तावज्जन्मकलम् । को
ज्ञानीने हि करिष्यति अपनो भगवान् प्रजापतिः ।

४ दिष्टा गवाशान्तरप्रलम्बितवहूपूर्वकाया प्रेषे । एष स प्रियंवदो यः तदानीमवागत्य
वहृतदार्यो गतः ।

५ न स्पृष्टुं न स्पृष्टुं प्रभवति अत्र साहृष्टे गवाशान्तरे रुक्मिणीकृष्णालोहनवृष्णा । तद्वं
कारम् । अयि मकरन्दिके ! इतरगवाशान्तरे प्रेक्षस्व त्वम् । प्रेक्षतामत्र वन्ता यथेच्छं रुक्मिणी ।

६ एवं मयु ।

७ कृष्णदेव ! गृह्णतैव तव करकमले कमलगताये किमपि निरवितम् ।

कृष्णः—(गृहात्वा विमान्य) कथं रुक्मिणीरूपकस्तनयं मदीयरूपकाले-
ख्यमिदम् । प्रियंवद ! पश्य पश्य ।

प्रियं०—(विन्नपदं निरूप्य) देव ! तुह आलेक्त्रसमीवे रुष्पिणी एसा आलिहिदा ।

किं विहरसि हरिहत्ये मह करकमलस्स अवसरो एत्थ ।

इअ तुअ पाणिं पत्ता एसा कमलं वधाडेहं ॥ ७ ॥

(सौवमालोक्य प्रत्याभिन्नाय सहर्षोऽस्मिन्) कन्हएव ! रुष्पिणीए एदं सोहं । णूण-
मिणं रुष्पिणीहत्यादो पन्भट्टं ।

कृष्णः—(सोत्कण्ठपूर्व सौवाप्रप्रहितलौचनो रुक्मिणीं गत्रासलम्बितमुत्तौ विलोक्य
प्रत्याभिन्नाय सहर्षोत्कण्ठम्) नूनं रुक्मिणीयं, संबदत्यालेख्यम् । (निर्बन्धं)

उपरचितकलङ्कं कुन्तलैर्लम्बमानैः

कनकरुचिकपोलं कौटुमीभिः प्रभाभिः ।

उदयगिरिदरीनः प्रोह्लसद्विम्बमिन्दो—

रनुहरति सुदत्याः पीनलावण्यमात्यम् ॥ ८ ॥

(रुक्मिणीं सत्रोडमास्यमाकुञ्चयति)

कृष्णः—(सातुतां दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य)

उपोषितः शारदचन्द्रविम्बे

चक्षुश्चकोरः प्रजिघाय तूर्णम् ।

कष्टं विधिनिष्करुणस्वभावः

पिधानमुत्पाटयते घनेन ॥ ९ ॥

रुक्मिणी—(स्वगतं सातुतापम्) हअलज्जे अम्ह गुरुअणादो अहिअं तुमं
णिक्करुणा, जं तए दंसणमेत्तामि पिअस्स सुहअस्स विग्घिंदं ।

सुबुद्धिः—यत्से रुक्मिणि ! किं पुनरपसृतासि ।

१ देव ! तत्रालेख्यसमीपे रुक्मिणी एसा आलिहिता ।

किं विहरसि हरिहत्ते मम करकमलस्य अवसरोऽयम् ।

इति वन पाणिं प्राप्ता एसा कमलमिव निस्सारयति ॥

कृष्णदेव ! रुक्मिण्या एतन् सौम्यम् । नूनमेतद् रुक्मिणीहस्तान् प्रभ्रष्टम् ।

२ हत्वलत्रे अस्माकं गुरुजननादधिकं त्वं निःकरुणा, यत्त्वया दर्शनमात्रे प्रियस्य सुमगस्य
धिन्वितम् ।

रुक्मिणी—(सत्रीडस्मिन्) मअरंदिआहत्थादो चित्तवडं णिवडिदं गहिज्जण (सगद्गदम्) केणवि उद्धमुहं पुलोइदं ।

सुबुद्धिः—(सस्मिन् गवासे वीक्ष्य अपसृत्य साशङ्कम्) सम्प्रति सर्वासामन-
वसरः संवृत्तः । आयातो महाराजभीष्मकः कृष्णपुरतः ।
(ततः प्रविशति स्था रूढो भीष्मकः)

भीष्मकः—(कृष्णं निरूप्य स्वगतं सल्लुतापम्)

इदं रूपमिदं शौर्यमिदं शीलमिदं वयः ।

रुक्मी कृष्णमनुक्रामन्नुक्मिणीं हतवान्हठात् ॥ १० ॥

(नेपथ्ये सोपेक्षात्)

वालः कुमारोऽयमहो मरालीं पारावतायार्पयति प्रसह्य ।

एषा पुनर्मन्मथमन्धराङ्गी मरालमेवाश्रयते जवेन ॥ ११ ॥

भीष्मकः—(स्वगतम्) अये ! केनापि कुमारक्रीडासुपहसता सदुपश्रुति-
रियं व्याहृता सम्बोधयति माम् । क्व पुनरेतदर्थस्य सम्भवः । अथवा दुर्विज्ञेया
दैवगतिः ।

(नेपथ्ये)

अयि वन्दिनः ! पठत पठत राज्ञां कृते मङ्गलाशिषः ।

वन्दी—(सगर्वहर्षम्)

विभ्रदोस्तम्भदैर्घ्यं द्विपदवनिसुजां खर्वयन्नावसुद्रां

हस्तन्यस्तोग्रशार्ङ्गश्चरणकमलयोः क्षिसदसप्रवीरः ।

उन्मीलचक्रधारः सनतविघटितामर्त्यकान्ताश्रुधारो

राजा वां पातु युष्मान्दलदलितमहादैत्यघृन्दो मुकुन्दः ॥ १२ ॥

अपि च—

जयति घटितस्तैर्दम्भोलेर्हरिः परमाणुभि-

र्विनयविमुखक्षोणीनाथप्रमाथविधित्सया ।

निविडनिविडं लावण्याघैर्भृतो विधिनाऽथवा

सजलजलदश्यामः श्यामामनोहरणक्षमः ॥ १३ ॥

सुबुद्धिः—(ध्रुवास्वगतम्) अलं मनःशब्देन । श्यामाहरणक्षम एव भवतु ।

भीष्मकः—(स्वगतं साशङ्कम्) अये ! किमपि साभिप्राय इव वन्दी पठति ।
किंचिदद्भुरितक्रोधा राजानः । तदग्रत एव नीत्वा कृष्णमावासयामि तावत् ।
(प्रकाशम्) अयि कृष्णदेव ! इमां रथ्यां कृतार्थयता भवता समलङ्कियतां
शिविरसन्निवेशः । अयि सारथे ! प्रवर्त्तय रथम् । अहमनुचरो भवामि ।

कृष्णः—(सप्रश्रयम्) यथा रोचतेऽत्रभवते । दारुक ! प्रवर्त्तय रथम् ।
(इति निष्क्रामति)

भीष्मकः—(स्थित्वा) कथं सुमन्थरः शिशुपालरथः । कथमयमाघात्येव
शिशुपालाग्रतो रुक्मी । तदहं कृष्णमेवानुयामि । (इति निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति शिशुपालो रुक्मी च)

रुक्मी—(सहपोद्धातं पार्श्वमवशेक्य) अयि वन्दिन् ! किं न पठसि महीम-
हेन्द्रं चेदीन्द्रम् ।

वन्दी—(सगर्वमुच्चैःकारम्)

विचित्रामुत्पन्नां विकृतिमिव तां जन्मसमये

विहायास्ते यद्यप्यपरनरतुल्योऽयमधुना ।

विरूपाक्षो युद्धे तदपि बहुवाहुः स्मरहरो

नरेन्द्रैराराध्यो जयति दमघोपस्य तनयः ॥ १४ ॥

सुबुद्धिः—(श्रुत्वा सौत्सुक्यम्) सर्वाः समेता दृश्यतां गवाक्षेण शिशुपालः ।
(इति तथा कुर्वन्ति)

सुवत्सला—भभवदि ! का उण एदस्स जम्मसमअम्मि विइदी आसिं ।

सुबुद्धिः—एवमनुश्रूयते । चतुर्वाहुस्त्रिनेत्रोऽयमुत्पन्नः । कृष्णस्यास्य
क्रोडे प्रविष्टो द्विवाहुर्दिनेत्रो बभूव । कृष्णः किलास्यान्तकरो भविष्यतीति
तदा दैवविद्भिरादिष्टम् ।

रुक्मिणी—(सपयम्) भभवदि ! किं एस रक्खसो कोविं ? ।

सुबुद्धिः—एवमेव ।

१ भगवति ! का पुनरेतस्य जन्मसमये विकृतिः आसीत् ।

२ भगवति ! किमेष राक्षसः कोपि ? ।

रुक्मिणी—भअवदि ! वेवदि मह हिअअं, ता ण इध चिट्ठिस्सं^१। (इति वेपमाता अपसरति)

सुबुद्धिः—(सवात्सल्यम्) वत्से रुक्मिणी ! किमेवमुद्दिग्नावेपसे ? । कुतो भयं मधुकैटभारिवल्लभायाः ? ।

रुक्मिणी—(साहम्) अपि भअवदि ! सुट्टु भीदम्मि । ण जाणे किं किं इध भविस्सदि । कह मह हआसाए णिच्चहणं भविस्सदि^२ ।

सुबुद्धिः—(रुक्मिण्याश्चिबुकमुन्नमय्य) वत्से ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । निर्वहणोन्मुखस्तव मनोरथः । किमहं दाम्भिका, किमसत्या ? । शीघ्रा मन्त्रसिद्धिः । किं त्वयि मन्दानुरागो मुकुन्दो मन्दशक्तिर्वा ? । एतावत्यपि कष्टसङ्घटे दुर्विनीतेन भ्रात्रा रुक्मिणा पातितासि ।

शिशुपालः—(स्वगत सोत्कण्ठ सातुतापं समन्ततोऽवलोक्य) अहह वृथाय वभूवास्माकं नगरविहारकुतूहलेन । तथाहि—

इह नगरमृगाक्ष्यो वीक्षिता एव बह्वयः

कचिदपि न स दृष्टो रुक्मिणीवक्रचन्द्रः ।

धवलभवनमालामिन्दुशून्यामिव धां

परिहरति चकोरस्येव चक्षुर्ममार्त्तम् ॥ १५ ॥

अहह ! समरोपमर्दमर्दितानेकरिपुप्रवीरं मामपि किङ्करीकरोति कुसुमायुधः । अथवा—

सौन्दर्यसौरैव न रुक्मिणी सा

शौचैऽपि तस्याः परमः प्रकर्षः ।

वलेन यस्याः कुसुमायुधो मां

चेदीन्द्रमुन्मथ्य वशीकरोति ॥ १६ ॥

(नेपथ्ये)

भवति सुबुद्धिके ! आदिष्टोऽस्मि देव्या यथा किल भवता भगवतीं सुबुद्धिं विज्ञाप्य विवाहपूर्वकालाचारप्राप्तेन्द्राणीपूजार्थं यत्सा रुक्मिणी त्वरितं देवायतनं प्रापयितव्या । तदत्र भगवती रुक्मिणीमादाय समेतु ।

१ भगवति ! वेपते मे हृदय, तत्रात्र स्थास्यामि ।

२ अपि भगवति ! सुष्टु भीवारिम ! न जाने किं किमत्र भविष्यति । कथं मम हताशया निर्वहणं भविष्यति ।

सुबुद्धिः—(श्रुत्वा) वत्से रुक्मिणि ! एहोहि साधयामः ।

रुक्मिणी—(साक्षम्) भवद्वि ! अणुमणुसु मम मरणमहसंभवं तुह प-
हावेण लक्ष्मणगर्गई तर्हि ज्येवं इंदारिणि अचदस्सं ।

सुबुद्धिः—इन्द्रावरजजाया युक्तमेव । यातरमिन्द्राणीमिह स्थिता
नित्यमर्चयिष्यति ।

रुक्मी—(स्वगतम्) कथमम्वायाः कञ्चुकी रुक्मिणीमिन्द्राणीपूजार्थ-
माह्वयते । तदहं शिशुपालं त्वरितपदमेव शिविरं प्रापयामि । (प्रकशम्) चेदी-
न्द्र ! त्वर्यतां त्वर्यतां पुनर्विवाहवेला समासन्ना भविष्यति ।

शिशुपालः—(सहपौत्रुक्यम्) सारथे ! त्वरय त्वरय रथम् ।
(सारथि. तथा करोति)

शिशुपालः—(वामाक्षिसन्दनं सूचयित्वा स्वगतं सविपादम्) आः ! किमेतत् !
(आकाशे लक्ष्यं यद्वा)

प्राप्ते प्रसादसमये स मतोऽयं कामो
वामं दृष्ट्वा ! स्फुरति किन्तु विलोचनं मे ।
जातोऽस्मि वा निविडनहृद्यवासितोऽहं
सा रुक्मिणी भवतुःतत्सुनिमित्तमेतत् ॥ १७ ॥

रुक्मी—सारथे ! त्वर्यतां त्वर्यताम् ।
(इति निष्क्रान्तः)

रुक्मिणी—(निःश्वस्य) वारेडु मुहुत्तमेत्तं भवद्वि वच्छलदाए मह जी-
वं णीहरंतं ।

सुबुद्धिः—वत्से कृष्णवद्वभे ! निवारितासि कृष्णाजया मा पुनरमङ्गलं
व्याहर । पूर्णमनोरथा एहि तावत् ।
(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

तृतीयाऽङ्कः ।

१ भगवति ! अनुमन्यस्व मम मरणमहोत्सवम् । तत्र प्रभावेण लक्ष्मणगर्गतिः वरैवैन्द्राणीमर्च-
यिष्ये ।

२ वारयतु मुहुत्तंमात्रं भगवती वन्मल्लतया ममं जीवं निरसरन्तम् ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति रयाल्ड. सात्यकिः सारथिश्च)

सात्यकिः—(सदर्पाश्चर्यम्) अहह ! रुक्मिण्यास्तदानीमवस्थासङ्करः
तथाहि सा—

सरभसमनाः कृष्णं लब्ध्वा चिरादभिकाङ्क्षितं
प्रसभहरणव्यापारेण प्रसृत्वरसाध्वसा ।

ककुभि ककुभि भ्रान्पन्नेत्रा सुवुद्धिसुवत्सला—
व्यतिकरनिरातङ्का भूयः सुखं रथमभ्यगात् ॥ १ ॥

मयाऽपि सायु कृतं, यत्कृष्णदेवः समरसंमर्दवद्धग्रहः सप्रणाममभ्यर्च्य
पुरतः प्रस्थापितः । कुसुमसुकुमारमना हि रुक्मिणी वन्धुवर्गकदनकष्टसाक्षिणी
न जाने कथं भवेत् । अत्र च—

कन्यान्तःपुरचारिणो नृपजनास्ते खर्वकुब्जादयो
विप्रास्ते च पुलोमजार्चनविधौ सोल्लासमभ्यागताः ।
मिथ्यासूत्रितविक्रमाः परिहृताः स्मेरेण दूरं मया
स्तोकस्तोरुभटप्रमाथविधिना तृप्तः कृपाणो न मे ॥ २ ॥

तदहमिदानीं रुक्मिशिशुपालप्रमुन्वसरोपधाविताऽरिर्वर्गविनिवारणव्य-
ग्रान्बलदेवादीनुपसर्पामि । सारथे ! त्वरय त्वरय रथम् ।

सारथिः—(तथा कुर्वन्पुरोऽवलोक्य) आयुष्मन् युयुधान ! कथमयं बलदेवः
सबलो व्याघ्रत्त इतोऽभिमुख एव दृश्यते ।

सात्यकिः—(विभाव्य साशङ्कम्) आः ! किमेतत् । किमयं रुक्मिशिशुपा-
लादीन्व्यापाद्य पुरोन्माथाय धावितस्तदुपसृत्य निवारयामि ।

(ततः प्रविशति बलदेव)

सात्यकिः—(सप्रणामम्) अयि वीराधिराज राम ! किमेतदारभ्यते ? ।
व्यापादितेषु शिशुपालादिषु अलमिदानीमनपराधिना भीष्मकस्य पुरप्रमाथेन ।

बलभद्रः—सात्यके ! केन ते व्यापादिताः कस्य लोचनगोचरतां गताः ? ।

सात्यकिः—(सवितर्कम्) बलदेव ! न ते वीराभिमानिनः पलायन्ते । नूनं

वद्धक्रोधाः कृष्णमनुधाविताः । तदलं विलम्बेन । एहीमां कृष्णानुगतामाशासुप-
सर्पामः । (इति तथा कुर्वन्वि)

वलदेवः—(पुरोवलोक्ष्य सहर्षम्) सात्यके ! फलितस्तव तर्कः । दृष्टास्ते
दृष्टाः ।

सात्यकिः—(संसारम्) ये वलदेवेन दृष्टाः कालेन ते दृष्टाः ।

वलदेवः—(साञ्जताम) अहह ! प्रत्यासन्ना एव किन्तु पराङ्मुखाः । कथ-
मिमान्सपत्राकरोमि !

सात्यकिः—तिष्ठ ! तिष्ठ ! अहमिमान्संमुखीकरोमि । (साक्षपमुच्चैः)

रे रे रुक्मिन्नथमयपदैर्लङ्घयते किं कृतान्तः

केनाख्यातं तव रणपरित्यागतो दीर्घमायुः ।

तं सद्दीरं स्मरसि न यदि क्लीबवंशं स्वकीयं

क्षत्रारार्थ्यं करतलगतं वीक्षसे किं न खड्गम् ॥ ३ ॥

वलभद्रः—(सरोपालेभ्यः) रे रे शिशुपाल वालिश्च ! पलायनपरः किमि-
ति भयव्याकुलो विमलक्षत्रकुलाचारमतिक्रामसि ? । पश्य रे पश्य—

शौर्यं ...दृष्टपदस्तिष्ठ विष्कातरत्वं

जित्वा शत्रून्भज भवसुखं भिन्धि वा भानुधिम्बम् ।

तिष्ठन्नग्रे प्रणमितशिराः पापचापस्त्वदीयः

पाणिं रुन्धन्मुवमिति महावंशजो याचति त्वाम् ॥ ४ ॥

अपि च—

रे रुक्मियान्धवन्तृपाः परमः क्रमो वः

सम्यन्विनो वयममी भवतोऽभ्युपेताः ।

अस्माभिरैक्यमधिगम्य रणोत्सवेऽस्मि-

न्नासृज्यतां विशदवाहुमदोपयोगः ॥ ५ ॥

सात्यकिः—(पुरोऽवलोक्य सहर्षोऽस्मात्) वलदेव ! दिष्ट्या वर्धसे । त्वद-
चनपाशाकृष्टौ व्यावृत्तौ रुक्मिशिशुपालौ ।

(ततः प्रविशतो रुक्मिशिशुपालौ)

शिशुपालः—(सर्वापह्लासम्) अपि वलदेव ! किमुच्यते भवतः सौम्राजं,
यत्कृष्णाय धावितमपमृत्युमाहूयात्मनि पातयसि ।

रुक्मीः—(सर्गवद्) अयि वेदीन्द्र ! मैवम् । अस्माकमेव चलमरणमनु-
कृष्णमरणमित्ययं क्रममृत्युलक्षणः सौराज्यघर्मो पालयितव्य एव ।

वलभद्रः—(सगोषम्) अयि शिशुपाल ! क मे सौभ्रात्रम् ? ।

प्रतापप्राचन्योदयिनि रणदुर्भिक्षसमये

भवान्भक्ष्यः प्राप्तो मधुमथनखड्गस्य परमः ।

स्ववाणानां भोक्तुं तमपि वितरान्याशु यदहं

फलं वन्धुप्रीतेस्तदुचितमहो किलु विदितम् ॥ ६ ॥

रुक्मी—(वलभद्रं विभाव्य स्वगतम्) अये ! हलमस्य महायुधम् । तदेवं
तावत् । (प्रकाशं सावज्ञहासम्) अयि वलभद्र ! वालिशोऽसि । किमस्मिन्दुःस-
ञ्चरे सङ्घीरवर्त्मनि प्रवर्त्तसे ।

नदीं मृद्धीं कपटुं प्रभवसि परं सूर्यतनयां

प्रलम्बं विच्छेत्तुं त्वमसि तृणसुच्छृङ्खलवलः ।

समिद्धूमिः सेयं विपमविपमा लोहकठिना

कृतेऽप्यघ्रायासे हलधरहलं निष्फलमिदम् ॥ ७ ॥

अपिच—

वलभद्र ! वलीवर्द्धो लाङ्गलं चालयन्भवान् ।

यशः कतममस्माभिर्लभ्यते तद्विपाटनात् ॥ ८ ॥

शिशुपालः—रुक्मिन् ! भद्रं भद्रमापातमस्मासु । आकर्णय दुन्दुभिम् ।
अस्मदीयसमरदुन्दुभिश्चरणानन्तरमेव व्यावृत्तः कृष्णः ।

रुक्मी—(कृष्णदुन्दुभिश्चनं प्रत्यभिज्ञाय सहर्षम्) प्रियं प्रियं नः । पूर्यतां पूर्य-
तामिदानीं कियत्यपि सङ्गरप्रत्याशास्माकम् ।

वलभद्रः—सात्यके ! किं कृन्मिदं कृष्णेन ।

सात्यकिः—समरदुन्दुभिमाकर्ण्य कथञ्चु तिष्ठेत्कृष्णः ? । नहि नहि
केसरी कुञ्जरारावमाकर्ण्य विलम्बते ।

(तवः प्रविशति कृष्णो री मणी सुबुद्धिः सुवत्सश्च च)

कृष्णः—(साक्षेपम्) अयि दारुक ! अतिकातरोऽसि मिथ्याहितोऽसि
यत्तव कृष्णपाणितोऽपि निष्ठुरमुष्टिग्रही रथाश्वरश्चिमपु पाणेः ।

साङ्कर्षणं मा ग्लपयस्व गात्रं
विपक्षवाणैस्त्वरयास्मदश्वान् ।
कृष्णस्य सांसिद्धिककृष्णकान्ते-
र्मा दुर्घशःकाण्यमुदेतु घृण्यम् ॥ ९ ॥

दारुकः—(सभयं सप्रश्रयम्) एष मुञ्चामि रथरश्मीन् । पश्यतु देवः
साम्प्रतम्—

अभ्येति समरभूमिः प्रत्यासत्तिं क्षणेन देवस्य ।
सम्मुखमुपसर्पन्त्या वद्वस्पर्द्धैव जयलक्ष्म्याः ॥ १० ॥

रुक्मिणीः—(सविवादमपवार्य) भवदिति ! दिष्टा मए अणुगहसिद्धीए
तुह मंतसत्ती । ता संपइ विग्रहसिद्धीए दंसेसु । उचिदं खु मह वंधुवगाव-
साणकारणेण मरणेण णिगगहणं ।

सुबुद्धिः—वत्से रुक्मिणि ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । न मे अत्र
कापि मन्त्रशक्तिः ।

तवैव रूपसौभाग्यसम्पदेया विजृम्भते ।
मा विपीदानया भावि सर्वं निर्वहणं शुभम् ॥ ११ ॥

दारुकः—देव ! प्राप्तो रथस्तव प्रत्यर्थिरथान् । सज्जय शार्ङ्गम् ।

कृष्णः—(सारङ्गं गृह्णन् रुक्मिणीमवलोक्य) प्रिये ! किमाकुलासि ? भवि-
ष्यसि बन्धुमती कल्याणपरम्परापात्रम् । एष शमयाम्यनिष्टम् ।
(रुक्मिणी समाश्रय्य सत्रीडमधोमुखी तिष्ठति)

कृष्णः—(पुरोऽवलोक्य) कथमयं शिशुपालो बलदेवस्यन्दनमनुधावति ? ।
(साक्षेपम्) आः तिष्ठ तिष्ठ ।

मा मूढ ! झम्पां कुरु चाडवात्री
चेदीन्द्र ! मा रोपय रौहिणेयम् ।
अस्मिन्मनागप्यधिरूढरोपे
कालस्य पुर्यां परमस्ति वासः ॥ १२ ॥

१ भगवति ! दृष्टा मया अनुग्रहसिद्धया तव मन्त्रशक्तिः । तत्सम्प्रति विग्रहसिद्धया दर्शयतु ।
उचितं खलु मम बन्धुवर्गावसानकारणेण मरणेण निग्रहणम् ।

शिशुपालः—(१५ं परावर्त्य सक्रोधम्) रे रे कृष्ण ! परतः परतो भव । न भवानस्मद्विधसद्वीरोद्योगयोग्यः । तथाहि—

इन्द्राणीचरणार्चनापरिकरव्यापारितां कन्यकां
विश्वासोपगतां हरे ! यदहरस्त्वं जन्ययात्रागतः ।
धर्मः किं चरितस्तदेव भवता क्षत्रव्रतं किंनु वा
किं वा वन्धुजनोचिता व्ययहृतिर्लोकस्थितिः कापि वा ॥ १३ ॥

कृष्णः—(सवाङ्ग विहस्य) युज्यते युज्यते ।

चैतन्यात्प्रभृति प्रवृत्तपरमप्रेमोदयां सुन्दरीं
संधां देहविसर्जने कृतवतीं मद्विप्रयोगे दृढाम् ।
कन्यां खड्गवलोदयेन कलयन्नार्हामि गर्हामहं
श्लाघ्यस्त्वं शिशुपाल ! निस्त्रपमुपालम्भानिमान्व्याहरन् ॥ १४ ॥

शिशुपालः—(सावज्ञोपहासम्) कृष्णवीर ! एवमेवैतत् । उपालम्भदान-
मात्रोयोगा वयमपर्यासाः । त्वमेकः शौर्यशालिषु धुर्यः । तथाहि—
व्यालं निर्जितवान्वरं दलितवानुक्षणमाजग्निवा-
नश्च खण्डितवानिति व्यवसितिश्रेण्यैव धन्यो भवान् ।
एतद्विक्रमयुग्मतद्भुमतमं कः स्तोतुमीशोऽस्ति ते
यत्कंसः प्रभुराहतो यदपि च व्यापादिता पृतना ॥ १५ ॥

सात्यकिः—कृष्ण ! कृष्ण ! व्याहरतु व्याहरतु चेदीन्द्रः । सोढव्य-
मस्यागःशतम् ।

शिशुपालः—(सक्रोधम्) अररे ! आगःशतावधेरक्षितोऽहम् । पश्यत
पश्यत ।

आगःशतं किमिव तद्विदधेऽथ घोर-
मागःसहस्रशतजित्वरमेकमागः ।
यत्कृष्णमन्यवनिताकपटापहार-
वीरं विपाट्य वितरामि रणे शिवाभ्यः ॥ १६ ॥

वलभद्रः—(सक्रोधम्) अयि शिशुपाल ! सङ्गरकर्मकुणे पश्यदन्धुर-
क्षरोदाहरणचतुरं मुखमेव तवावयवेषु प्रगल्भम् ।

यद्वाहुद्वितयं तदाविकलितं चक्षुर्यदस्तं गतं
तेषामस्ति न दुर्यशःपरिचयः स्तोकोऽपि पुण्यात्मनाम् ।
दोषौ ते दमघोषपांसनमहादोषाभिर्माँ साम्प्रतं
नेत्रद्वन्द्वमिदं च सङ्गरजयाह्लादो न धैर्यैर्भ्यते ॥ १७ ॥

तदलं निमन्त्रितायातनिरपराधिनरेन्द्रवृन्दकदनकौर्यवाहुल्येन आगच्छतं
युवां शिशुपालरुक्मिणौ समरोपमर्द्धक्षमां मेदिनीम् ।

रुक्मी—(अपवार्य) अयि चेदीन्द्र ! प्रकटसमरकेलिदुःशिक्षितावेतौ
बलदेवगोविन्दौ । तदेवं तावत् । (कर्णे एवमेव प्रकाशं सकोवम्) आः ! किमेकेन
रामेण । आगच्छतं रामकृष्णौ । यावत्तथां समरभूमिम् । (इति तथा कुरुतः)
(नेपथ्ये)

आश्चर्ययत्यहह ! काचिदकर्तृकैव
नाराचवृष्टिरियमम्बरतः पतन्ती ।
तारुण्य एव तरणेरयमप्युदञ्चन्
कार्तान्तकासरगलच्छविरन्धकारः ॥ १८ ॥
(पुनर्नेपथ्ये)

पश्यत स्पन्दनौ शून्यौ तौ गतौ मुखरौ क्वचित् ।
अधिकं युध्यते चित्रं सैन्यमेतदनापकम् ॥ १९ ॥

कृष्णः—(श्रुत्वा स्वगतम्) नूनमम्बरगतौ रुक्मिशिशुपालौ मायापुद्गवै-
दग्ध्यं दारुणं विस्तारयतस्तदहं पद्मगाशनस्पन्दनमारुढो वियतस्तौ पातयामि ।
(प्रकाशम्) भगवति सुबुद्धे ! भद्रे सुवत्सले ! लालनीया तावद्भवतीभ्यां
रुक्मिणी यावद्दहमिममनर्थं निवारयामि ।

(रुक्मिणी सर्वाङ्गं सविपादघोमुखी तिष्ठति)

* सुबुद्धिसुवत्सले—विजयतां वीरः ।

(कृष्णो ध्यानं नाटयति) ।

अकूरः—(ऊर्ध्वमवलोक्य साश्चर्यम्)

किं शातकुम्भगिरिरेव गृहीतपक्षः
किं पावकः प्रसरदुग्धशिख्राजटालः ।
देवः स एव किमयं महसामधीशः
संहर्तुमेति तिमिराण्यतिमेदुराणि ॥ २० ॥

वलभद्रः—(ससम्भ्रमम्) नूनमयं दुर्बृत्तविद्विपां प्रपञ्चस्तदेनमन्तरिक्ष एव
निकृन्तामि निशितेषुणा । (इति चापमारोपयति)

कृष्णः—(ससम्भ्रमम्) आर्यवलदेव ! तिष्ठ तिष्ठ ताक्षर्योऽयं मयाऽनुस्मृतः
समायाति । एनमारुह्य व्योमचरौ निगृह्णामि परिपन्थिनौ ।

(ततः प्रविशति ताक्षर्यः)

ताक्षर्यः—(सप्रगापम्) अनुगृह्णतु मामादेशदानेन देवकीनन्दनः ।

पक्षानिलैः प्रसभमम्बुनिधीन्धुनोमि
त्वं चेद्घोभुवनजिष्णुतयोत्सुकोऽसि ।

उत्कण्ठितोऽसि यदि तेषु तदानयामि
तानिन्दुशेखरविरिञ्चिपुरन्दरादीन् ॥ २१ ॥

कृष्णः—(ससर्षं सस्मितम्) एहि तावत्स्वया *न तावम्बरसमराङ्गणचारिणौ
मायामहारथौ विचिनोमि तौ प्रत्यर्थिनौ ।

ताक्षर्यः—कुरु यथाकामम् । (इति कृष्णं पृष्ठमारोप्य गगनारोहणं नाटयति)
(सर्वेसाक्षर्यमालोकयन्ते)

अक्रूरः—अहह ! पश्यत पश्यत ।

एष प्रतीच्छन्निशितेषुधाराः
स्वर्णातपत्रीयति पक्षिराजः ।

अस्योपरिष्ठात्स्फुरदिन्द्रनील-
कुम्भायतेऽसौ मधुकैटभारिः ॥ २२ ॥

वलभद्रः—(विलोम्य ससम्भ्रमम्) आः ! किं पुनरारूढविष्णुर्विष्णुरथोऽयं
द्रागवतरति । किं दुष्पवेशमम्बरं शरासारैः ? । (सादृशासं विहस्य) किमलसं मुशलं
वलदेवस्य गगनारोहणे ? (इति मुशलमाफालयति)

सात्यकिः—ब्रलदेव ! आकर्णय आकर्णय तावत् । किमपि श्रूयत एव ।

(सर्वे आकर्णनाभिनयं नाटयन्ति)

(नेपथ्ये)

मा मुञ्च मा पीडय गाढभङ्गया
त्वं ताक्षर्य ! दाक्ष्यात्सुतवद्गृहीत्या ।

अभङ्गमेवाङ्गमिमौ वहन्तौ

स्ववर्गवीरेषु समर्थ्य गच्छ ॥ २३ ॥

वलभद्रः—कथं मुक्तौ दुर्वृत्तौ सुरारिणा ? ।

अङ्गूः—राम ! समरविजयादेव समधिको विजयः ।

सात्यकिः—आकर्णयत पुनः किमपि श्रूयते ।

(सर्वे आकर्णनाभिनय कुर्वन्ति)

(नेपथ्ये)

रुक्म्यसौ रुक्मिणीभ्राता चेदीन्द्र त्वं च मामकः ।

अपि दुर्णयदुःशीलौ लालनीयौ युवां मम ॥ २४ ॥

सुबुद्धिः—(श्रुत्वा सहर्षम्) वत्से रुक्मिणि ! द्विशुणामिदानां दिष्टया व-
र्द्धसे, यत्त्वया हृदयदयितो दैत्यारिरासादितः । यच्च करुणारसपूराप्लावनिर्वा-
णरोषानलेन न तेन त्वद्भाता दग्धः ।

(रुक्मिणी सहर्षमात्ते)

वलभद्रः—(पुरोऽन्वोस्य सहर्षम्) कथमयं वैरिविसर्जनाय वैनतेयं समा-
दिश्य पदातिरेव दामोदरोऽभ्युपैति ! ।

प्रमुदितसुरध्वन्दोन्मुक्तमन्दारमाला-

मिलितमधुपवन्दिश्रेणिभिः स्तूयमानः ।

अधिगतजयलक्ष्मीरप्रवृत्तोऽरिनाशे

जयति जयति शौरिः शौर्यकारुण्यमूर्त्तिः ॥ २५ ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो वासुदेव)

वासुदेवः—(साकृतास्मितम्) आर्यराम ! असह्यसमरोपमहौं तौ वीरौ
सन्धाय मया प्रहितौ ।

• वलभद्रः—(साकृतं विहस्य) एवमेव वलीयसा सह युज्यते । तदिदानीं
निर्व्यूढानि समीहितानि । समारोहतु भवान्धारकोपगमनाय स्पन्दनम् ।

(कृष्ण उपसृत्य रथावरोहण नाटयति)

दारुकः—(सप्रणामम्) विजयतां विजयतां देवः ।

सुबुद्धिः—अयि कृष्णवीर ! न तावदाशीभिः पर्याप्यते पाचत्त्वया
निर्व्यूढम् । तत्त्वयि प्रणाम एव श्रेयान् ।

कृष्णः—(सप्रश्रयम्) भगवति ! त्वदनुग्रहोऽयं विजृम्भते ।

सुवत्सला—जअद्दु जअद्दु देवो' ।

(रुक्मिणीविनम्रमुखी तिष्ठति)

कृष्णः—(सोत्कण्ठं सानुतापम्)

आयुष्यमिन्दुमुखि ! वैरिनरेश्वराणा-
मद्यापि किं बहसि भामिनि ! धैमनस्यम् ।

यत्कातरणे तरलाक्षि ! मया प्रियोऽपि

मुक्तः प्रिये समरकेलिरसोपभोगः ॥ २६ ॥

(रुक्मिणी सहस्रोत्कण्ठं सर्वोडमघोमुखी तिष्ठति)

सुबुद्धिः—(साश्चर्यम्) कृष्णदेव ! पश्य पश्य—

मिहिरमहसां न मूराणामियं रमणीयता

नहि नहि तडित्पूरोऽपीदृग्भवेत्क्षणभङ्गुरः ।

अति मृ.....कथमीदृशा

नभसि निकटे ज्योतिः किञ्चिद्विचित्रमुदीयते ॥ २७ ॥

कृष्णः—(विलोक्य साश्चर्यं सवितर्कम्) कोऽपि किमयं माया.....भते ।
(नेपथ्ये)

यत्से सुबुद्धे ! शीघ्राऽहम् । शीघ्रं सफलीकृता मया तव शिष्याया निजा-
राधना । त्वं च कृष्ण ! मत्प्रियस्य नीलकण्ठस्य.....मिव
परमं प्रेमपात्रम् । तर्किं तव मयोपकर्तव्यम् ? । ब्रूहि । तथापि किं ते भूयः प्रिय-
तरमस्तु । (सर्वे सहर्षाश्चर्यं प्रगमन्ति)

कृष्णः—

देव्या एव प्रसादोऽयं साध्यः सुकृतकोटिभिः ।

सिद्धेन तेन किं साध्यं ततोऽप्यधिकमस्ति मे ॥ २८ ॥

तथापीदमस्तु—वर्षन्तु वारि रुचि (ताभ्यधिकं पयोदाः)

वर्षन्तु सूक्तममृताभ्यधिकं कवीन्द्राः ।

वर्षन्तु हृदयभुजि साधु हवींषि विप्रा

वर्षन्तु चार्थिषु घनान्यमितानि भूपाः ॥ २९ ॥

इति श्रीरुक्मिणीहरणे चतुर्योऽङ्कः ।

इति महाकविश्रीवत्सराजविरचित ईदामृगः समाप्तः ॥

महामात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

त्रिपुरदाहो डिमः

परिकरितमिन्दुमौलेर्जयति शिरः स्वर्गवाहिनीसलिलैः ।

यस्मिन्नुतं सद्यः कुसुमं कल्पद्रुमोभवति ॥ १ ॥

पिङ्गैः कुर्वन्कुजमयमिव व्योम तुङ्गैः स्फुलिङ्गै-

र्विभ्रद्भूमान्पुरपतिभियोद्धीयमानानिवादीन् ।

मन्दाकिन्याः कथनमुखरं नर्त्तयन्वारिपुरं

वाणस्याग्निः स जपति पुरहोपकारः पुरारंभः ॥ २ ॥

धूमैर्ध्यामलयन्मुखानि नयनान्याप्लावयन्नश्रुभिः

सन्तापार्तिपराभवं पृथुशिखाचक्रेण विस्तारयन् ।

हर्षोत्कर्षसमागमेऽपि दिविपद्मस्य शोकोचित-

व्यापारस्त्रिपुरं दहन्विजयते भर्गस्य द्राणानलः ॥ ३ ॥

(नान्यन्ते)

सूत्र०—(समन्तादवलोक्य)^१

पारिपार्थकः—.....यते भवान् ।

सूत्र०—मार्प ! किं मामुपहससि । स एव देवोऽत्रापराध्यति । तथाहि—

अनारता दानपरम्पराभि-

निवेदमायाति कदाचिदुर्वा ।

विभर्ति तत्पूर्वमिव प्रहर्षं

सुहृःप्रदानैः परमर्दिराजः ॥ ४ ॥

पारि०—लभतां लभताम् । नाहमीर्ष्याकालुष्यपात्रम् । किन्तु वैभवो-

चितं यन्न दानमारभते भवांस्तदहमुपतप्ये । तथाहि—

पुष्टापि रक्षितापि प्रयत्नतो दानचिरहिता लक्ष्मीः ।

गौरिव चन्ध्या भूता भवति परं कष्टदा गृहिणः ॥ ५ ॥

सूत्र०—(समर्वम्) मार्प ! प्रतीक्षस्व सूर्यचन्द्रोपरागादिपूर्वं । सूर्ख !

पश्यसि मे महादानानि ।

पारि०—भाव ! को विलम्बः शंसत्युपरागाणां त्रिपुरबलगर्विते दैत्य-
वर्गे । तथाहि—

दैत्यास्ते कैटभीयाः क्रथनमभिलपन्त्यञ्चिमध्येऽपि गौरै-
र्घारिवारं हिनस्ति द्युमणिशशाधरौ बाहुहीनः स राहुः ।
रुणे गोर्वाणवर्गे त्रिपुरपरिभवैः सोऽपि पातालमूला-
ज्जाने कैरप्यहोभिर्वलिरिह वलवानेप्यति ध्वस्तबन्धः ॥ ६ ॥

(नेपथ्ये सोपहासम्)

युज्यते युज्यते तवैतत् । चारणा हि दुरुदाहरणदोहदैर्विरोधविपवह्नीं
वर्द्धयन्तो दुर्बलान्वलिष्ठैर्घातयन्ति ।

पारि०—(सप्रथम्) भाव ! कोऽयमकारणं कुप्यति ? ।

सूत्र०—(स्वरप्रत्याभिज्ञामभिनयन्) एष विरञ्चिनन्दनो महामुनिर्नारदः ।

पारि०—(सोपहासम्) अहो ! मुनेरुपशमशीलता ।

सूत्र०—(विहस्य) स्वभाव एवायमस्य । किन्न जानाति भवान् ? । तथाहि-
न वीणा प्रीणाति श्रुतिपुटसुखग्रामघटना
स्वराभोगः साम्नामपि च न तथा पुप्यति सुखम् ।

मिथः क्रूरक्रोधप्रथितपरुपालापवहलः

कलिः प्रह्लादाय प्रभवति यथा नारदमुनेः ॥ ७ ॥

तदयं कलहावलोकनकुतूहली स्वयं च क्रोधमो दूरत एव नमस्यः । एहा-
वां निजनियोगमनन्तरकरणीयं सम्पादयावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

प्रस्तावना

(तवः प्रविशति नारदः)

नारदः—(समंरम्भं सप्ततादवलोक्ष्य) कथं न कोऽप्यत्र ? । अहो घाष्ट्यं
मिथ्योक्तिवाचाटस्य नटस्य ! । तथाहि—

त्रिशूललीलायितमन्धकारे-

ध्यापत्सु चक्रानमणं सुरारैः ।

भयज्वराटोपपचेलिमेणु

दैत्येषु शौर्यस्य लवः कदासीत् ॥ ८ ॥

अथवा नटोयं किमुपालभ्यते, यो राहुमपि वीरगणनायां गणयति ।

(नेपथ्ये)

आः ! ब्राह्मणोऽसि । किं करोमि । निरङ्कुशरसनो व्याहर यथा यथा रोचते ।

कनकशिखरिदुर्गं वज्रपाणिर्न मुञ्च-

त्युदधिसलिलदुर्गेर्जीवितो दानवारिः ।

स च पितृवनदुर्गं चन्द्रचूडोऽधिज्ञेते

सुभटभणितिशोभां युज्यते निर्जराणाम् ॥ ९ ॥

नारदः—(स्वानुसारेण ऊर्ध्वमवलोक्य स्वगतम्) कथमयं राहुर्व्याहरति ? ।

भवतु । कोऽयं वराकः ।

(ततः प्रविशति व्योमयानेन राहुः । राहुः कनकशिखरीत्यादि पठति)

नारदः—(सोपहासम्) अयि राहुवीर ! उपहसनीयैव सुभटभणितिर्दे-

वानाम् । तथाहि—

जम्भस्तम्भितविक्रमः सुरपतिर्मन्दोऽहृद्वनो रविः

सोऽऽप्यास्ते गजकृत्तिगुप्तजघनो देवस्त्रिशूलायुधः ।

कृष्णः सोऽपि कदर्थितो मधुसुरप्रायैर्मुहुर्दानवैः

शौर्याशौर्यपरिस्थितिं सहृदयो जानाति राहुर्भवान् ॥ १० ॥

(राहुः साशङ्कमिव मूर्धकम्पेन वारयति)

नारदः—(सहासम्) अयि सैहिकेय ! हस्तसंज्ञया वारय ।

राहुः—(सक्रोधम्)

विहस्तितां नारद ! मामकीयां

गतत्रयः किं हससि प्रहृष्टः ।

करान्खरांशोर्हसितुं सहस्रं

न तेऽस्ति वक्त्रं मधुपदुतस्य ॥ ११ ॥

तदाकर्णय मे हितैपिणो वाणीम् ।

मन्दं नारद ! जल्प मुञ्चसि न किं विप्रोचितं चापलं,

मिथ्याहङ्कृतिजल्पितैस्तव हहा ! कुप्यन्तु मा दानवाः ।

देवेष्वस्तमुपागतेषु सहसा तत्क्रोधलीलापितै-

रेषाऽन्योन्यविरोधिनी क नु मुने ! विद्या प्रयोज्या त्वया ॥१२॥

नारदः—(सहासम्) सैहिकेय ! अहमप्यत एव न देवानाऽऽक्रोष्य
दानवान्निर्मूलमुन्मूलयामि । तथाहि—

निर्मूलमुन्मूलितदानवेषु

देवेषु निर्वैरसुखप्रियेषु ।

सङ्ग्रामसंमर्द्भरावलोक-

कुतूहलं स्यात्क नु नारदस्य ॥ १३ ॥

राहुः—(सोपहासम्) अहो ! महाहवकुतूहलित्वं महासुनेः । तदहं प्रति-
ग्रहान्तरनिरीहस्य पूरयामि भवतः समरावलोकनसमीहाम् ।

वराको राकायां मम कवलतामेत्यऽशरण-

स्तथा दर्शोप्यर्काश्रयमुपगतः शीतकिरणः ।

तदद्यैव क्रूरप्रस्रमरकरं केवलममुं

करिष्यामि त्रासं दिनपरिवृढं पश्यतु भवान् ॥ १४ ॥

(इति सक्रोध निष्क्रान्तः)

नारदः—(साश्चर्यम्) अहो चण्डिमा दानघखण्डस्य । तदहं भगवतीं
भागीरथीमुपास्य खण्डपरशुमुपवीणयितुमनुसरामि । तमेव देवं दानवेभ्यः
क्रोधयिष्यामि । (नमोऽवलोक्य) सुरसमूहोऽपीदानीं शिवं सेवमानो भविष्यति ।

(इति निष्क्रान्तः)

विष्कम्भकः

(ततः प्रविशति सुरसमूहोपास्यमानो महेशः)

महेशः—(स्वगतं साशङ्कम्) आः ! किं पुनर्विध्वंसितानिच पश्याम्यमृता-
न्धसः ? । भवतु पृच्छामि । (प्रकाशम्) अपि सुरगुरो ! किमेतत् ? ।

शाक्रं चक्षुःसहस्रं परिवहति हिमक्रीयराजीवमुद्रां

पादाः प्राचेतसोऽयं पिशुनयति सुखध्वंसमालस्यवश्यः ।

सुसोत्साहो हुताशः कलयति सुमनःकालिमानं द्वितीयं

क्रूरं कष्टस्य काष्ठां स्फुटमभिदधति व्याकुला लोकपालाः ॥१५॥

बृहस्पतिः—(सोल्लुण्ठम्) किं पुनर्भगवान्सर्वज्ञो नारदवदस्मान्कन्दलाय
मुखरीकर्तुमिच्छति ? । स्वयमेव वेत्तु देवः ।

(प्रविश्य सम्प्रान्त इव)

नारदः—

नेत्रे मीलय चन्द्रसूर्यमयनस्वर्भानुरायात्ययं
प्रच्छन्नं कियतां गजाजिनमिदं वैरस्य संस्तारकम् ।
शूलं निक्षिप दूरतः कचिदिदं युद्धापराधात्मकम्
शम्भो ! तापस एव जीवतु भवान् घोरा रणे दानवाः ॥ १६ ॥

महेशः—(सगोषम्)

समिति परिचितोऽहं सर्वदा सर्वदैत्यैः
कथय कथय कोऽयं नारद ! द्वाद्भुमूर्धुः ।
विरचयतु विशङ्कं नाकलोकं पिनाकः
प्रलयजलदनादस्पद्धिमौर्वीर्यवर्द्धिः ॥ १७ ॥

इन्द्रः—(स्वगतं सहर्षम्)

दिष्टया रौद्ररसवासितमानसो हरः संवृत्तः । साधु नारद ! साधु । पार-
दोसि विपत्पारावारस्य ।

नारदः—(पार्श्वमवलोक्य) अयि कुण्डकुलिशा सहस्राक्ष ! किन्न विज्ञ-
पयति भवान् ? ।

इन्द्रः—(सखेदं नि श्वत्य) अयि महामुने ! किमहमुपहसनीयो विज्ञप-
यामि ? । तथाहि—

काठिन्यं कुलिशादपेत्य हृदये सत्रासमावासितं
सद्यो यन्न विदीर्यते विधुरितं दुर्दैत्यदर्पोदयैः ।
एकोप्यस्ति न मे विलोचनलवश्चक्षुःसहस्रं तनौ
नूनं चित्रमिदं हृतं मम यशो यत्पश्यतः शत्रुभिः ॥ १८ ॥

महेशः—(सीताहम्) अयि जम्भशासन ! किमेवमुत्ताम्यसि ? । किय-
न्मात्राणि तव दम्भोलिदावानलस्य दानवकुलतृणानि ? ।

इन्द्रः—(सप्रश्रयम्)

किं गर्वगर्भभणितिव्यसनेन शस्तो
दम्भोलिरेप न तु देव ! तव प्रभावः ।
औदास्यसुस्थमनसि त्वयि दानवानां
दोर्दण्डखण्डनविधौ कतमोऽस्ति शौण्डः ॥ १९ ॥

महेशः—(सखेदम्) अहहं पुरुहूत ! किमिदं ध्याहृतम् ! । स्वप्नेऽपि
दिविपत्कार्येषु न स्यादुदासीन ईशानः ।

शूलं शिरःशूलकरं न कस्य
विपाककृत्कस्य न वा पिनाकम् ।
ममेन्द्रसन्देशवशंवदस्य
कं वा न कुर्यात्परशुः परासुम् ॥ २० ॥

यमः—(सप्तमम्) आः ! किं मृतममरैर्यदैत्यसमरसम्मर्दकेलिर्भगवन्त-
मुग्रं व्यग्रीकरिष्यति ? । अयि देवदेव ! त्वद्वरप्रदानवलमाशङ्कमानास्तत्र वयं
ह्यीवाः संवृत्ताः स्मः । तदिदानीम्—

मोदन्तां करपङ्कजेषु गिरिशा ! स्वस्थानि शस्त्राणि ते
सङ्ग्रामश्रमकातरो नहि नहि प्रेष्योऽस्ति ते कश्चन ।
स्वैरं मे समराङ्गणे विहरतां दण्डोऽयमत्युत्कट-
स्तुत्यत्कीकसवावदूकदनुजप्रत्यङ्गभङ्गोद्यमैः ॥ २१ ॥

हुताशः—(सक्रोधमाकाशे लक्ष्यं वद्धा)

अयि ज्वालाः सर्वाः प्रलयसमयाटोपविपमाः
प्रगल्भध्वं यूयं मयि झगिति सङ्ग्रामरसिके ।
मया ह्युष्टे तस्मिन्प्रथममसुरानीकविपिने
सुराणामन्येषां भवतु कुपितं भस्मनि हुतम् ॥ २२ ॥

नारदः—(सहर्षं विहस्य) अयि वायो ! पश्य पश्य निजमित्रस्य शौर्यो-
त्साहम् ।

वायुः—सखे नारद !

त्रिभूलमुन्मूलयिताहमेव
प्रभञ्जनः प्रागसुरहुमौघान् ।
दहत्वथैतान्मृतमारकार-
स्तनूनपात्तापयनां रविर्वा ॥ २३ ॥

नारदः—(सहर्षम्) दिष्टया वर्द्धतां वर्द्धतां धर्मः । एवमुद्धतक्रोवेषु देवेषु
दानवानामम्भसि मग्नानामपि क जीयितम् ।

वरुणः—(सर्वं सप्रश्रयम्)

कपठन्यस्तकठोरपाशविवशान्देवदुहो दुर्दमान्
(आत्मानं निर्दिश्य)

नेप्यत्येप निरद्भुशो जलपतिः पातालमूलं बलात् ।
तडैलक्ष्यजुषो विना रणरसं भग्नप्रतिज्ञाः सुरा
न कुध्यन्ति यथा तथा कुरु मुने ! त्वामित्यमभ्यर्थये ॥ २४ ॥
नारदः—सखे कुवेर ! धनदोऽसि, तदिदानीं निधनदो भव विडिपाम् ।
कुवेरः—सखे नारद !

मदोःस्तम्भविजृम्भितैस्त्रिनयनप्रेमानुरोधेन वा
सार्द्धं नैव मया मिलन्ति समरश्रद्धालवो दानवाः ।
तन्मे भूरिदिनानि सङ्गरमहादुर्भिक्षदृनात्मनः
सम्प्रत्येप रणोत्सवः प्रभविना ह्यर्थाय शम्भोः पुरः ॥ २५ ॥

नारदः—(सहर्षम्) अहह ! दिष्टया कृतकृत्योऽस्मि संवृत्तस्तदिदानीं
नेतरस्य कस्याप्यपेक्षा ।

नैर्ऋत्यः—(सक्रोधं स्वगतम्) कथं सामान्यगणनयापि न मां गणयत्ययं
बहुः तदेवं तावत्—(प्रकाशम्)

देवद्रोहिविपाटनव्यतिकरं धीरोऽहमेकः परं
तादृष्टे त्वदनादरेण गरिमा किं नारद ! क्षीयते ।
आस्ते कौतुकमात्रमेव कलहश्रीडासु ते चापलं
भीरुः शूर इति स्थितिं कथमहोजानाति विप्रो भवान् ॥ २६ ॥

नारदः—(स्वगतं सहर्षम्) दिष्टया असावप्यस्मत्पक्ष एव तावत्संवृत्तः ।

कुध्यतु कुध्यतु । सुतरां प्रियं प्रियं मे । (प्रकाशं सप्रश्रयम्)
धुरीणो धीराणां रजनिचर ! कोऽन्योऽस्ति भवतः
प्रधानं शस्त्राणां तव परमसिः कीडति करे ।
त्वमभ्यर्थ्यो योऽङ्गु किमिव दिविपत्कार्यपरवा-
न्विधिः केनादिष्टो घटयति मुहुर्विष्टपमिदम् ॥ २७ ॥

नन्दी—(सहृदयम्) अपि सुराचार्य ! सुष्टु मामेवंविधदानवविशेष-
शुश्रूषा मुखरीकरोति । तथाहि—

अस्तौदयस्थितिरियं किमु लङ्घनीया
केनापि किञ्च पुरुषमवरः स एकः ।

यत्कातरा बहुतराः सहसा समेत्य
तद्वैशसव्यतिकरं मुद्गरारभन्ते ॥ २८ ॥

तत्कथय कोऽयं वीरशिरोमणिः ? ।

बृहस्पतिः—अयि शिलादसूने ! कथितः किमेव विज्ञेयः अन्तरिक्ष-
चरन्निपुराभिधानो घूमकेतुरिय त्रैलोक्यस्य ? ।

दुष्पेक्षाः प्रसरत्प्रभृतहुतभुज्ज्वालार्धनीराजित-
व्योमानो मुखरस्फुलिङ्गपटलप्रच्छादिताशामुखाः ।

गङ्गाम्भःकचचे शिवस्य शिरसि प्रेङ्खन्ति तन्मार्गणा-
स्थाङ्कारात्र पुनः शृणोति दिविपहुदैवतस्तत्कृतान् ॥ २९ ॥

न चायमन्तरिक्षचरोऽन्तरिक्षमेव क्षिणोति । क्षितिरपि सुतरामनेनैवो-
त्ताप्यते । सोऽपि रसातलनायको भुजङ्गराजो भद्र एवानेन ।

(ततः प्रविशति पृथिवी)

पृथिवी—(सोद्देगमाकाशे लक्ष्यं बध्ना) भवअवं कमलुग्भव ! किं तुमं उआ-
लभेमि ? । अहो दे दुर्विलसिदं !

साधारणा अष्ट कुलाजला णं
ते दिग्गजा सो अ भुअंगराओ ।

मं धारिऊणं हअ वित्थरेण
भंजेसि किं दारुणदाणयेहिं ॥ ३० ॥

ता ण तुमं उयसप्पिस्सं । तं थ्येव चंदसेहरं सरणं गमिस्सं, जो तुमं पि
णिन्मेदि । (परित्रागन्ती स्वलनमभिनीय सवैश्वर्यम्) अहह ! सुदु अवलमिह संजादा ।
ता को मह आलंबणं । दूरे सो भुअंगराओ ।

१ भगवन् कमलोद्भव ! किं त्वामुपालभे ? । अहो ! ते दुर्विलसितम् ।

साधारणा अष्ट कुलाजला ननु
ते दिग्गजाः स च भुजङ्गराजः ।
मां धृत्वा इति विस्तरण
भक्षयसि किं दारुणदानवैः ॥

तत्र त्वामुपसर्पिष्ये । तमेव चन्द्रसेहरं शरणं गमिष्यामि यत्तत्रापि निर्मासि । अहह ! सुदु
अवलमिह संजाता । तत्को ममालम्बनम् । दूरे स भुजङ्गराजः ।

(प्रविश्य पुरुषेवः शेषः)

शेषः—भगवति भूतवात्रि ! मामवलम्बस्व ।

पृथ्वी—(विलोक्य) कथं णापराओ संपत्तो ! । अइ णाअराअ ! लज्जामि वज्जमहआ इधवि तुमं अवलर्यती । किं विसुमरिदं मे दुब्बिसहदाणवसरासारयुम्मन्ति मं उच्चहन्तस्त तुह दुब्बहदुप्फडणिम्मोअपदं फणाचक्कं ।

शेषः—भगवति ! भाग्यवानस्मि यदेवं सर्वाधारभूता धरादेवी सम्भावयति । तदवलम्बस्व । निकट एवार्यं भगवान्भवानीपतिः पुरन्दरप्रसुम्बदिविपत्परिपटुपास्यमान आस्ते । तदेह्युपसर्पावः ।

(उभावुपसर्पतः)

पृथ्वी—भअवं भग्ग सअललोअसग्गसंहारपरित्ताणकारण ! णमो देणमो दे ।

शेषः—(सप्रश्रयम्) अट्टननुसंविभागाभ्युपगतनिखिलभुवनकार्यवृषध्वज ! नमस्ते नमस्ते ।

महेशः—(ससम्भ्रमम्) आः किमेतत् ! ।

वाष्पाकुलास्या विकलं चलन्ती
विशालनिःश्वासविलोलवेणिः ।

उपस्थिता मूर्त्तिमती त्वमाधि-

रस्मन्मनो मेदिनि ! सादयन्ती ॥ ३१ ॥

तत्कथय किमेतत् ? । भगवति महि ! सकललोकमहनीये महदेतदत्याहितम् ।

कादम्बिनी काचिदपूर्वरूपा

त्वमुर्वरे ! भूरिरसोपगृह्णा ।

उर्ध्वस्थलोकानपि हृव्यकल्प-

प्रवर्षणैः प्रीणयसे तलस्था ॥ ३२ ॥

पृथ्वी—(सप्रश्रयम्) भगवन् ! केयमात्मविकथयन्ता । ननु त्वन्मूर्तिरहमस्मि ।

१ कथं नागराजः सग्राप्तः ! । अथि नागराज ! लज्जे वज्जमयी अत्र त्वामलम्बमाना । किं विस्मृतं मया दुर्विषहदानवशरासारशूर्णमानां मामुद्ग्रहतस्तव दुर्वहदुष्फटनिर्माकपट्टफणाचक्कम् ।

२ भगवन् भर्गो सकललोकसर्गसंहारपरिश्रानकारण ! नमस्ते ।

महेशः—(शेषमालोक्य)

चलाचलधरोत्कृत्तफणाव्रणगणातुरः ।

अदशन्नपि नागोन्द्र ! त्वं नो दशसि मानसम् ॥ ३३ ॥

शेषः—(ससंभ्रम्) अयि देवदेव ! त्वदादेशवशंवदोऽस्मि न पुनरह-
मपर्याप्तः ।

सहस्रेणास्थानां प्रसरद्गुन्निःश्वासमग्ना

पृथुज्वालाजालं किमु विपतिं योमि न विपम् ।

पदीयग्नोपेन त्रिपुरदनुजोन्मूलनविधौ

न मन्त्रस्तन्त्रो वा प्रभवति समाधानकरणे ॥ ३४ ॥

नारदः—(सहर्षाश्चर्यम्) साधु साधु न खलु क्षमाभारोद्धहने एव समर-
भारोद्धहनेऽपि धुरीण एव भुजङ्गराजः । (शिशिरवाधामभिनीय) आः ! किं
पुनरेवंविधदुःखोष्मसंवाधेऽपि शिशिरवैधुर्यमुज्जृम्भते । (पुरोऽन्वयेत्य) कथ-
मयं पर्यनराजः प्राप्तः ! । (सहर्षम्) एष्येहि शैलराज ! हरश्वशुर ! शिशिरय
त्रिपुरपरिभयोत्तमं सुरसमूहम् ।

(शविश्य)

हिमवान्—(सप्रधात्तापं हस्तं मिथुन्वन्) अयि मुनीन्द्र !

अहह ! किमिह कुर्मो नायकस्यामराणां

कुलिशदलितपक्षाः पद्मवो यत्कृताः स्मः ।

असमचयभराद्याः स्वरमुद्गीयमानाः

किमु न दनुजसार्थं रोचरं चूर्णयामः ॥ ३५ ॥

तदिदानीं स्थावरोऽपि कामरूपो विरूपाक्षपेक्षां पूरयिष्ये ।

नारदः—(सप्रभ्रम्) अयि दुर्लभ्य व्यक्ष ! क इदानीं प्रतीक्ष्यते । त्रिपुरोप-
रुद्धे देवयाने मूर्ध्याचन्द्रमसां परमिह नागतां ।

नन्दी—(दिगोऽन्वये समभ्रमम्) आः ! किमेतत् ।

रात्रिर्गमैव चिह्नन्ति न धारिवाहा-

स्नाकृष्य एव तरणिः परिणाममेति ।

आः ! कोऽयमद्भुतमयः समयस्तनोति

दिग्भ्रमक्रमक्रममिन्दन्तिमिरभरोहम् ॥ ३६ ॥

(सर्वे मथमभारशोडशमे)

(नेपथ्ये)

दैत्यान्तकारिहरिचक्रपराक्रमस्य

यो हीनतां पिशुनयत्पविनष्टमौलिः ।

सोत्कर्षरोपभरभीषणनिःपिधान-

दंष्ट्रः स एष विनिहन्ति विधुन्तुदोर्जम् ॥ ३७ ॥

तत्परित्रायतां यः कश्चिदिह शूरतरः सुरोऽस्ति ।

महेशः—(ससरम्भम्) नन्दिश्रुपनय मे चापम् । द्रागस्तु निःशोकः सूर्यलोकः ।

नन्दी—आः ! कोऽयमसद्गहो विगतविग्रहं निगृहीतं राहुग्रहं ग्रहीतुम् ।

त्रिपुरदाह एवारभ्यताम्, येनोपरुद्धदेवयानपितृयानेन धर्मपथनिर्मूलमुन्मूल्यते ।

(नेपथ्ये)

(सत्रोचम्) आः ! क एष धर्ममुन्मूलयति ? ।

धर्मः सदैव यलवान्विजयैकहेतुः

धर्मोऽभिरक्षति परं स्मरणप्रयत्नात् ।

ते जन्मकैटभगजान्धकतारकाद्या

धर्मदृहः कथय केऽभ्युदयं प्रपेदुः ॥ ३८ ॥

नारदः—(सहर्षम्) कथमागत एव मम ज्येष्ठो भ्राता ब्रह्मनन्दनो धर्मः । ।

धर्मः—(प्रविश्य) भगवन्नशेष जगदाधार ! एष त्वां धर्मः प्रणमति ।

महेशः—अयि धर्म ! किमेवमुच्यते ? । अस्माकमपि वृषभरूपधार-

स्त्वभाधारः । इहोपसीदतु भवान् ।

धर्मः—महेश ! त्रिपुरोरुद्धे जगति इहैव मे स्थानम् । (इत्युपविशति)

नारदः—(सहसोपसृत्य सप्रथमम्) भगवन् धर्म ! एष त्वां कनिष्ठो नार-

दोऽभिवादयते । (इति प्रणमति)

धर्मः—(सहर्षम्) वत्स कलिप्रिय !

सुधान्वसां पक्षपरिग्रहेण

विनिग्रहेणोन्मददानचानाम् ।

निष्पादधिष्यामि कलिं कठोरं

त्वत्प्रीतये चात्मविद्वृद्धये च ॥ ३९ ॥

नारदः—(सहर्षम्) भगवन् ! त्वयि सपक्षे देवानां भविष्यति भगवा-
नारायणः सेनानीरतः को विजयसंशयः ।

यतो धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णास्ततोः जयः ।

कार्तिकेयः—(सक्रोधं स्वगतम्) कथं मां सेनान्यं निरस्य नारायणः
सुराणां सेनानीर्भविष्यति ? । (प्रकाशं ससंरम्भम्) अपि नारद !

हित्वा पौरुषवासनां न महिलाभावं गमिष्याम्यहं
याञ्चोत्सारितगौरवो नहि मुने ! ह्रस्वो भविष्यामि वा ।

कूर्मक्रोडझपादिरूपविगतिर्नैवानुभाव्या मया

सेनानीः पुरुषोत्तमो दिविपदां योग्यो न माहृज्जनः ॥ ४० ॥

नारदः—(सहर्षम्) दिष्टया वर्द्धते दिविपद्वर्गः । यदयं संरन्ध्रः शम्भु-
नन्दनः । (सहस्रोपमृत्यु कार्तिकेयं शिरस्याग्राय)

अवालविक्रमो बालः शूलिनो मोदतामयम् ।

अस्य प्रसादतो देवा निर्जेरा यान्तु बृद्धताम् ॥ ४१ ॥

महेशः—अपि कार्तिकेय ! किमनभिज्ञः प्रलपसि ? । मद्दन्धुर्मधुकैटभारिः
पितृव्यस्ते भवति ।

कार्तिकेयः—(सप्रश्रयम्) यदि पितृव्यस्तर्त्तिक मयि स्थिते पिता
पितृव्यः पितामहो वा रणायासमनुभविष्यति ? ।

महेशः—(सस्मितम्) अपि नारद ! गच्छ । समानय पितामहकृष्णौ ।
मा कदाचन तद्वरप्रदानगर्वितास्त्रिपुरासुरा भविष्यन्ति । तत्तदनुमतेनैव
तान्निर्दिहामि ।

नारदः—यथाऽऽदिशति देवः । (इति निष्कामति)

महेशः—अपि महैन्द्रादयो देवाः ! सर्वे सज्जीभवत निजनिजदिङ्मु-
खेषु । एष निष्पन्न एव त्रिपुरदाहः । रक्षणीयः परमिह मायाप्रपञ्चो दुर्लक्षो
दानवानाम् ।

इन्द्राद्याः—(सप्रश्रयं सहर्षम्) यथाऽऽज्ञापयति देवः ।

(इति सर्वे निष्कान्ताः)

प्रथमोऽङ्कः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशत्यश्रीकः)

अलीकः—(प्रोऽवलोक्य) कथं एसो मह पिअवअस्सो विवरीदो गच्छदि ! । अच्छरिअं अच्छरिअं जह एसो अन्यो ता कथं तुरिदपदं परिका-
मदि । जदि ण अन्यो ता कथं ण मं पेक्खदि । भोट्टु सदावेमि । अयि विवरीद
विवरीद ! कहिं पत्थिदोस्सिं ? ।

विपरीतः—(सहसाऽवलोक्य सहर्षम्) पिअवअस्स अलिअ ! दिट्ठिआ
तए वाहरिदोमिदि । अण्णाहा तुमं अपेच्छिअ गदो तुमं अत्तेसअन्तो खिज्ज-
न्तोमिदि ।

अलीकः—किं उण तुमं मं ण पेक्खस्सिं ? ।

विप०—वअस्स ! गक्खरज्जकज्जभाम्बवहणवावडहिअएण ण मए तुमं
पेक्खिदोस्सिं ।

अलीकः—(साशङ्कम्) वअस्स ! केरिस्सं रज्जकज्जं ? ।

विप०—तिउरणाहपरिभूदेहिं देवेहिं मिलिअ मंतिउण हरिविरेचि-
पासं पेस्सिदो नारदोत्ति चरेहिं दाणवणाहस्स चित्तत्तं ।

अलीकः—(सावत्तम्)

दिग्गअदूषणत्थं ससआणं एस मेलओ, जं तिउरणाहणिम्महणत्थं अ-
मराणं मेलओ ।

१ कथमेव मम प्रियवयस्यो विपरीतो गच्छति ! । आश्चर्यमाश्चर्यं यद्विद्योऽन्वस्तत्कथं त्वरितपदं परिक्रामति । यदि नान्वस्तत्कथं न मां प्रेक्षते । भवतु शब्दापयामि । अयि ! विपरीत विपरीत ! हुत्र प्रश्रियतोऽसि ! ।

२ प्रियवयस्य अलीक ! दिष्ट्या त्वया व्याहृतोऽस्मि । अन्यथा त्वामप्रेक्ष्य गतत्वामन्विष्यन् खिञ्चस्मि ।

३ किं पुनस्त्वं मां न प्रेक्षसे ? ।

४ वयस्य ! गुरुराव्यकार्यभारोद्बहन्व्यापृतद्बदयेन न मया त्वं प्रेक्षितोऽसि ।

५ वयस्य ! कीदृशं राज्यकार्यम् ? ।

६ त्रिपुरनाथपरिभूतैः देवैः मिलित्वा मन्त्रयित्वा हरिविरेचिपाश्वं प्रेषितो नारद इति चरैः दानवनाथस्य विदातम् ।

७ दिग्गजदूषणार्थं शशाङ्गनामैव भेदकः, यन्निगुन्नाथनिम्नेनार्थममराणां भेदकः ।

विप०—(सक्रोधम्) अयि अलिअ ! शैशवादो पट्टुदि राअउलपवट्टिदो खु तुमं णअसअणिउणो कहं एवं मन्तेसि । णं परमाणुमेत्ते वि वैरिए अप्प-
मत्तेण भोदव्वं ।

अलीकः—ता कथेषु किं संदिष्टं तिउरणाहेण ।

(विपरीतः कर्णे एवमेव)

अलीकः—(सहर्षम्) साधु साधु सुमन्तिदं एदं ।

विप०—(सर्वम्) वअस्स ! एदस्सि कम्मे तए मए वि भणिदव्वं
विपरीदो असुराणं विजओ, अलिआं देवाणं खओ । ता गच्छ तुमं विप्पयारसु
विरिचं । नारओ विन्हुसआसे चिट्ठदि । अहंपि हरं विप्पआरिअ पुरंदरपट्टुदि-
देवे विप्पआरेमिं (इति निष्क्रान्तौ)

(विक्रम्यकः)

(ततः प्रविशति नारायणो नारदश्च)

नारायणः—(साशङ्कम्) किं पुनरद्य नारदः शारदाम्बुद इव नीरसो
विच्छायकायः स्थितः ? । इयमपि वीणा स्कन्धावलम्बिनी भारायते ।

नारदः—(सखेदं निःश्वस्य) अयि वैकुण्ठ !

करुणरुदितनादव्यक्तिमासूत्रयन्ती

प्रकटमभिदधाना मूर्च्छनां निर्ज्वराणाम् ।

तनुरियमसुरारं ! वादिता दुःखवीणा

नहि मम सुखयेत्त्वां तेन मूकः स्थितोऽस्मि ॥ १ ॥

नारायणः—(सप्तभ्रमम्) अत्याहितमत्याहितम् ! । अयि नारद ! सकल-
सुवनवृत्तान्तविशारदोऽसि । तदावेदय कस्यायं सुचिरमस्नाय क्षणिकोऽभ्युदयः ।

१ अयि अलीक ! शैशात्प्रभृति राजकुलप्रवर्धितः एतु त्वं नयशतनिपुणः कथमेवं मन्त्रयसि ? ।

ननु परमाणुमात्रेपि वैरिणि अप्रमत्तेण भवितव्यम् ।

२ तत्कथय किं संदिष्टं त्रिपुरनाथेन ।

३ साधु साधु सुमन्त्रितमेवम् ।

४ वयस्य ! एतस्मिन् कर्मणि त्वया मयाऽपि भणितव्यं विपरीतोऽसुराणां विजयः, अली-
को देवानां क्षयः । तद्गच्छ त्वं विप्रतारय विरश्चिम् । नारदो विन्हुसकाशे तिष्ठति । अहमपि हरं
विप्रतार्य पुरन्दरप्रभृतिदेवानपि विप्रतारयामि ।

नारदः—अहो ! शुभदशा दानवानां यद्विश्वव्यापिना त्वया तदर्थमन्यः
पर्यनुयुज्यते । तदहं किं न विज्ञपयामि ? ।

भुवनत्रयमिदमखिलं त्रिपुरप्रभुपरिभवानलज्वलितम् ।

क्षणमपि न समं लभते त्रिभुवनभर्तुः पुरो भवतः ॥ २ ॥

अपिच—

आकाशे नावकाशः क्षणमपि भवति स्वर्धूनां विहर्तुं

योगे वा संयुगे वा विघटिततनवो नार्कसम्पर्कभाजः ।

संरुद्धे देवयाने प्रसरदुरुमदत्रैपुरानीकचक्रै-

रप्यग्निष्टोमयाजी प्रभवति न पुरीं पौरुहूतीमुपैतुम् ॥ ३ ॥

नारायणः—अपि नारद ! भवानप्येवमाह । किन्न पश्यति भवान्
उग्रतपोभिरुग्रमाराध्य दानवा उग्रा भवन्ति । किमहं परवान् करवै ? ।

गदा सदा दानवदारपित्री

सौदर्शनं दर्शनमेव घोरम् ।

न मन्दशक्तिर्मम नन्दकोऽयं

निदेशमेवैशमहं समीहे ॥ ४ ॥

नारदः—(सोऽहासम्) अहो ! प्रभावोऽसुरसुकृतानां, यैः सर्वज्ञा अप्य-
ज्ञतां प्रापिताः । शम्भुरेवं जानीते, जनार्दनदत्तवरात्रिपुरासुराः । न च भवान्
हरवराशङ्की प्रतिहृलेष्वपि तेषु प्रातिकूल्यमवलम्बते । एवमाह मां भगवा-
न्भर्गः । द्वितीयः किल ममात्मा मुरारिरर्द्धीङ्गहरस्तत्कदाचित्तदत्तवरमसुरं
प्रहरते 'मह्यं स कुप्येत्, तत्त्वं गत्वा निरूपय' ।

नारायणः—(सप्रश्रयम्) अपि नारद !

देहाद्विसम्बन्धवरप्रदानैः

स्वयं स मां लालयतु प्रसन्नः ।

सङ्ग्रामतेवावसरेषु शम्भो-

र्मदग्रतः स्यादधिको न नन्दी ॥ ५ ॥

(ततः प्रविशति नन्दी)

नन्दी—अहो ! देवानामभाग्यसम्पत्, यद्देवानामियमितरेतरकलहवह्नी
पल्लविता । (समन्तादवलोक्य) कथं प्राप्त एवास्मि विष्णुलोकम् ! । तदिह क्व नारा-
यणः ? । (पुरोऽवलोक्य) कथमयं नारायणो नारदेन सह विभ्रव्यं मन्त्रयमाणोऽस्ति ।

(साश्चर्यम्) आः ! किमेतदयं हि रुदितोच्छूननयनः कैटभारिपरिभवं भवाग्र-
तोऽभिधाय सोद्वेगमपक्रान्तः । तत्कथमंत्रा.....ऽवलोक्यते ? । अथवा
दुरधिगमगतिर्नारदस्य । भवतूपसर्पामि । (उपसृत्य) अयि पुरुषोत्तम ! तथा
महेशमुपहस्य किमेवं स्थीयते ? । अपि च—

त्वपार्चितो यो नयनाम्बुजेन

चकार यः सर्वजगत्प्रभुं त्वाम् ।

गौरीव येनार्द्धतनौ घृतस्त्वं

स्थाणुः स शौरे ! हसनीय एव ॥ ६ ॥

नारदः—(सक्रोधम्) आः मृषावादिन् ! किमेवमतिनिन्दितमकस्मा-
द्याहरसि ? ।

नन्दी—(सक्रोधम्) अयि नारद ! सत्यं कलहप्रियोऽसि । किन्त्वेवं हरि-
हरयोः कलहकारिणा न त्वया भवितव्यम् । भवनैवेति भवोऽभिहितः । कैटभारिः
किल मां साधिक्षेपमित्यमाह । ' किमहं स्थाणोस्तस्य निदेशकारः । स्वैरमहं
दानवानुन्नमयामि नमयामि वा ' ।

नारदः—(साश्चर्यं सप्तभ्रमम्) आः ! कदाहं व्यावृत्त्य जगदीशसकाशं गताः ? ।

नारायणः—(ध्यानं नाटयित्वा सरित्तमम्) अयि शिलादसूनो ! अयि नारद !
आस्तामास्तां वाक्कलहः । केनापि मायाविना दानवेन नारदरूपचतुरेण नूनं
हरो विप्रलब्धः । तदचिरेण भगवन्तं चन्द्रचूडं सम्भावयतु नन्दी, यावन्न
किमप्यत्याहितमापतति । अहमपि भगवन्तं विरिञ्चिमादायागतोऽस्मि ।

नन्दी—(सवीडम्) यथाऽऽदिशति हृषीकेशः । (इति निष्क्रान्तः)

नारा०—गच्छ नारद ! समानय भगवन्तं कमलासनम् ।

(ततः प्रविशति कपटनारदेनानुगम्यमानो विरिञ्चिः)

विरिञ्चिः—(सक्रोधम्) तात नारद ! स त्वं मम पुत्रो नारद एव न भ-
वसि यदेवंविधं परिभवं चक्रिणः सोढवानसि ? ।

कपटनारदः—(स्वगतं साशङ्कम्) किं मुणिदोम्हि ? । आदु कुविदो एष
एवं वाहरदि । तह वि एयं दावै । (प्रकाशम्) अयि तात ! भगवति भर्गे गोविन्दे
च त्वयीचाहं विनयेन वर्ये ।

१ किं ज्ञातोऽस्मि ? । अथवा कुपित एष एवं व्याहरति । तथापि एतत् तावन् ।

विरिञ्चिः—साधु साधु । (सर्वतो विभाव्य) अपे । समागत एवास्मि विष्णु-
लोकम् । तत्कर्यं करोमि ! । (स्वगतम्) युद्धदुर्मदो मुरारिर्वरं शापोदकेनैव तं शम-
यामि । (प्रकाशम्) अयि नारद ! न सहे समरविस्तरेण कालक्षेपं, तदहं शापे-
नैव केशवं शवीकरोमि ।

कपटनारदः—(तूर्णो तिष्ठन्स्वगतं सहर्षम्) दिष्टिआ कअकप्यो भविस्सं ।

विरिञ्चिः—(सरोषमुच्चैः)

सोऽन्यः सिन्धुपतिर्युगान्तविलसद्वेलासमुल्लङ्घने
यस्मिन्कृष्ण ! भवान्वटदुमशिखाशाखाश्रयेणोद्धृतः ।

शापाम्भोजलधिः प्रकोपवड्वावैश्वानरोत्सङ्गितो
ब्राह्मः कोऽप्ययमद्भुतोऽभ्युदयते यस्ते निवापाञ्जलिः ॥ ७ ॥

कृष्णः—(श्रुत्वा सभयम्) आः ! किमेतत् किमेतत् । (इत्युत्तिष्ठति)

नारदः—(सप्तभ्रमं वेगादुपेत्य) तात ! धिक्त्वां धिक्त्वाम् । किमनुचिते
प्रवर्त्तसे ? । एष त्वां हरिरभ्युद्गच्छति ।

(कपटनारदतिरोषते)

विरिञ्चिः—(नारदं दृष्ट्वा) कथमयं नारदः ? । (पार्श्वमवलोक्य कपटनारदमदृष्ट्वा
साश्चर्यमधोमुखस्तिष्ठति) ।

नारायणः—(सस्मितं सप्रश्रयम्) आर्यपितामह ! मुञ्च मुञ्च वैलक्ष्यम् ।
इयक्षोऽपि देवस्त्वमिव केनापि दानवेन नारदरूपधारिणा हरिस्त्वामुपहसतीति
सादोषकोपः कृतो मदधिक्षेपाय प्रजिघायात्र शिलादस्रनुम् ।

(ततः प्रविशति नन्दिनानुगम्यमानो महेशः)

महेशः—(साजुतापम्)

अविमृश्यकारितेयं क्रूरा कालोरगी हहा ! कापि ।

यदृष्टमनिशमन्तः सशल्यमिव तप्यते हृदयम् ॥ ८ ॥

अयि नन्दिन् ! कथय कथय त्वदुदीरितदुर्बुदाहरणकन्दलितकोपः कथं
बभूव, किमाह कृष्णः ।

नन्दी—(सप्रश्रयम्) अयि चतुर्दशजगन्नायक ! किमेवमनुत्पद्यते सर्व-

ज्ञः । कृष्णो निश्चितदुर्दैत्यदुर्विलसितो देवदेवसम्बोधनाय प्रागेव मां कृतस्मितः
प्रजिघास ।

महेशः—(सौत्सुक्यम्) अयि नन्दिन् ! कदा मे कृष्णमेघसंदर्शनेन मनो-
मयूरः परिमुक्तपरितापो भविष्यति ।

नन्दी—(सस्मितम्) विमना देवो न जानीते । ननु वयमागता
एव विष्णुलोकम् । किन्न पश्यति देवः पुरतोऽभ्युत्थितौ विरिञ्चिनारायणौ
सनारदौ ? ।

महेशः—(सहर्षं सोत्कण्ठमुपसृत्य सपरिहासम्) कृष्ण ! कृष्ण ! आवयोः
समरद्रष्टा स्रष्टाप्ययमुपेत एव । तदेहि युध्यते । (इति समालिङ्गति)

कृष्णः—(सप्रश्रयम्) अयि देवदेव ! किन्तु प्रश्रयेण मम भक्तिमन्तर-
यसि । (इति प्रणमति)

महेशः—भगवन्पितामह ! एष त्वां महेशोऽभिवादयते ।

(पितामहः सलज्जं तूष्णीमास्ते)

नारदः—अलङ्कियन्तामासनानीमानि भवद्भिः ।

महेशः—उपविशतु पुरो भगवान् विरिञ्चिः ।

विरिञ्चिः—(सनिःश्वासं सप्रश्रयम्) अयि देवदेव ! दानवाधमविप्रलब्धो
नाहमेवंविधमादरमर्हामि ।

महेशः—अयि पितामह ! समान एवायमावयोरपकर्षस्तदुपविश्यताम् ।
(सर्वे यथाययमुपविशन्ति)

महेशः—(सस्मितम्) अयि पितामह ! कथं पुनर्भवान्दानवाधमेन विप्र-
लब्धः ।

विरिञ्चिः—(सत्वैलक्ष्यम्) अयि जगन्नाथ ! किं कथयामि । केनापि वाप्या-
न्युपूरकारिणा नारदरूपधारिणा साक्रन्दमुत्तोऽस्मि । अधिक्षितोऽस्मि केश-
वेनाहं त्वत्पितुर्वरदानेन वृषास्त्रिपुरासुराः परिभवन्ति भुवनत्रयम् । तत्तेनैव
सह तानुन्मूलयामि । ततोऽहं क्रुद्धो विष्णुलोकं समागतवान् । (निःश्वस्य) किम-
प्यनुचितमारब्धवान् । रक्षितोऽस्मि सर्वज्ञेन क्षमिणां वरेण दामोदरेण ।

महेशः—(तस्मितम्) अहमप्यपरनारदेन गत्वा बोधितोऽस्मि 'किन्ते-
न मे स्थाणुनेति त्वां हरिरूपहसति' । ततोऽहं केशवान्तिकमागतेन नन्दिना
गत्या सम्बोधितोऽस्मि । शमितक्रोधोऽत्र समायातोऽस्मि ।

कृष्णः—(सपरिहासम्) अहो ! कलिप्रियस्य कलहावलोकनकारणेन काय-
व्यूहकारिता ।

नारदः—(सक्रोधमिव आकाशे लक्ष्यं बद्धा) साधु दानवाः ! साधु । पुनः
पुनर्विडम्बयत तातं कमलासनम् । दास्यति वरान्युष्मभ्यम् ।

विरिञ्चिः—अयि नारद ! किमविज्ञाय कुप्यसि ? ।

तपः संसेवन्ते दुरधिगमकामार्थमसुरा-

स्ततः प्रीतात्मानो ददति च वरं युक्तममराः ।

त्रिलोकीसंहारप्रणिहितधियः पापनिधयो

न वध्यन्ते दैत्या गदितुमिति कस्यास्ति रसना ॥ ९ ॥

सोपधिश्च वरो मत्तस्तैर्गृहीतो यथा किल त्रयोऽपि वयमेकशरविद्धा
एव वध्याः ।

नारदः—अत एव ते योजनशतान्तरेण सञ्चरन्ते । तदित्यमवध्या एव
ते संवृत्ताः । कैर्वाविधं घनुः, कैर्वाविधः शरः, कैर्वाविधो घन्वी, येनैकशरेण त्र-
योऽपि विध्यन्ते ।

कृष्णः—(सक्रोधम्) अयि नारद ! मैवम्—

स कोदण्डश्चण्डः कठिनकठिनः किल भविता

पृपत्कः सायामः किमु न भविता योजनशतम् ।

अविज्ञेयो घन्वी किमु न भविता कोऽपि विपमो

विधौ क्रुद्धे मृत्युः किमु न निकटः सोऽपि भविता ॥ १० ॥

नारदः—(सहर्षम्) अयि कृष्ण ! त्वयि क्रुद्धे क्रुद्धो विधिः, क्रुद्धः पर-
मेश्वरः ।

नन्दी—(सहर्षं साश्चर्यमूर्ध्वपवत्रोरुयन्) अहो ! कृष्णवचनमनुवर्तन्ते दुष्ट-
दानवविनाशपिशुनानि दुर्निमित्तानि । पश्यत पश्यत—

पुच्छेऽग्रे च विशालभीमशिरसः सायामकायक्रमाः
 पौरस्फोटितभाण्डनादजनितद्वैगुण्यशब्दोर्मयः ।
 बद्धोत्फालपृथुस्फुलिङ्गपटलैराग्नेयदिग्विभ्रमं
 विभ्राणाः सकलास्तु दिक्षु निपतन्त्युल्काः पुरे खेचरे ॥ ११ ॥

नारदः—(तदनुसारेणोद्धृमवलोक्य सहर्षम्) सत्यं सत्यम् ।

व्योम्नि प्रकटयन्त्येता उल्काः दीप्तशिखाः पुरीम् ।
 दीपिका इव कालस्य दुष्टदैत्यान्विचिन्वतः ॥ १२ ॥

(नेष्टये)

अपि चंचला दाणवा ! चिट्ठघ चिट्ठघ। को एस तुम्हाणं अलिओप्पादम-
 असंखोहो । पूर्णं एदाओ पलाअन्तस्स पावअस्स करालाओ जालाओ णिवडि-
 दाओ । मए खु णारअवेसेण महेसं वंचिअ वंचिदा महेन्दपमुहा लोअवाला । प-
 रिदेविदं खु ताणं पुरदो मए । ' हा ताद कमलासन ! हा महेस ! हा केशव !
 कह तुम्हेहिं तिउरासुरणिव्वासिदेहिं पाआलमूले वसिदव्वं । तुम्हेवि महेन्दप-
 मुहा सव्वे सुरा तुहिं गच्छघ गच्छघ कुणह परोप्परमुहावलोएण तहिं काल-
 कखेवं । तदो महेंदपमुहेहिं अमरोहिं अविआरिअ इत्ति य वकंतं । ता सई इत्ति
 संभावेदु देओ सुब्बताओ अ जहिच्छं सुरिंदरापहाणिं ।

(पुनर्नेष्टये)

साधु विपरीत ! साधु । शिरोमणिस्त्वमसि मद्भृत्यानाम् । सफलीकृतं भव-
 ता विपरीतेति नाम, यदसुराः स्वर्गसदः कृताः, पातालमूलं प्रापिता अमराः ।

नारदः—(सावेगं समर्थं च) अपि श्रुतं भवद्भिः ? ।

नन्दी—किं श्रोतव्यम् ? ।

१ अपि चंचला दाणवा ! तिष्ठत तिष्ठत । क एष युस्माकं अलीकोत्पातभयसङ्कोभः । नून-
 मेताः पलायमानस्य पावकस्य कराला जाला निपतिताः । मया सल्लु नारदवेषेण महेसं वक्ष्यित्वा
 वञ्चिता महेन्द्रप्रमुखा लोकरूपाः । परिदेवितं सल्लु तेषां पुरतो मया हा तात कमलासन ! हा
 महेस ! हा केशव ! कथं युस्माभिः त्रिपुरासुरनिवासितैः पातालमूले वसितव्यम् । यूयमपि महेन्द्र-
 प्रमुखाः सर्वे सुराः तत्र गच्छत गच्छत, वरुत परस्परमुखावलोकेन तत्र कालक्षेपम् । ततो महेन्द्र-
 प्रमुरौरमैरत्रिचार्य इटित्येव अपक्रान्तम् । तत्सम्प्रति इटिति सम्भावयतु देवो यथेच्छं सुरेन्द्र-
 राजधानीम् ।

नारदः—पश्यत पश्यत । विपरीतवचनसमाकर्णनान्तरमेव
 हर्षोत्कर्षविश्रुद्धलासुरचमूसान्द्रध्वजश्रेणिभिः
 कुर्धन्नम्बरडम्बरं ह्यमहाहेपोर्मिवाचालितम् ।
 तन्वन्दिग्वलयं नवाम्बुदमयं दानान्घदन्तावलै-
 रप प्रस्थित एव दानवपतिः पौरन्दरं पत्तनम् ॥ १३ ॥

(सप्तदं निःश्वस्य)

कोदण्डेऽजगवे कदा गुणलता टङ्कारमापत्स्यते ?
 मोच्या हन्त कदा गदाऽथ भविता ब्राह्मं तदहं कदा ? ।
 याता एव यतस्ततो दिविपदस्ते ते महेन्द्रादयो
 धिग्धिग्वश्चिरजीवितं यदसुरैः स्वर्गो हहा ! गृह्यते ॥ १४ ॥

कृष्णः—(शोक्ताहम्) अयि नारद! किमेवमाकुलोऽसि? । स्वर्गनामसमा-
 कर्णनेपि वधिरा एव दानवाः । (इति चिन्तां नाटयति)

नन्दी—(ऊर्ध्वमवलोकयन् साश्चर्यं स्वगतम्) आः ! कोऽयमाकस्मिको महान्य-
 कारः सहसा विजृम्भते । नूनमियं कृष्णप्रयुक्तेन्द्रजालमाया भविष्यति,
 यदैत्यवर्षिणीमेवोपसर्पति । (प्रकाशम्) आश्चर्यमाश्चर्यम् !

अन्योन्यं घटनादुपात्तकलहाः क्षुभ्यन्त्यहो कुम्भिनो
 जायन्ते स्वयमेव दन्तिदशनाघातस्य लक्ष्यं हयाः ।
 दूरे शक्रपुरी निजालयपरावर्त्तोऽप्यभूहुर्लभः
 सद्यः पश्यत पश्यतासुरवले ध्वान्तैः कृतान्तायितम् ॥ १५ ॥

नारदः—(सहर्षम्) अयि दानवारं ! नमस्ते नमस्ते । नामापि न भवि-
 ष्यति त्वयि कुद्रे दानवानाम् ।

नैतस्य द्विरदा मदाकुलकटा नोदग्रवेगा ह्या
 योद्धारो न निशातशस्त्रनिधयो नोग्रप्रमाथा रथाः ।
 नायं चल्गति नर्हति प्रहरति प्रस्फोटयत्युत्कटो
 मोहेनैव निहन्ति दानवकुलं वीरोऽन्धकारोऽद्भुतः ॥ १६ ॥

(नेपथ्ये)

अयि दानवधोराः ! किमेवमाकुलीभवन्ति भवन्तः ? । नूनमयं पाता-

लोपगतैरमरैरिह प्रहितोऽन्धकारस्तत्केऽपि दैत्यभटाः पातालमुपेत्य देवानुन्मूलयन्तु रुन्धन्तु चान्धकारम् । अयं चान्धकारः कौमुदीमायया मघा नियम्यते ।

नारदः—(सावेगम्) अयि तात ! अयि देवदेव ! अयि कृष्ण ! भवन्तस्तावदमरावतीमशून्यां कुरुत यावदहं भवत्प्रसादादविहतगतिर्बिज्ञापितमायाप्रपञ्चान्देवान्दिवमानयामि ।

ब्रह्माद्याः—साधु साधु ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति विशदाशयः)

विशदाशयः—(श्रोऽवलोक्य) कथमयं स्फुटाक्षर इवावलोक्यते ? (निपुणं निरूप्य) मयाप्युदासीन एषः । किं पुनरसौ ससंरम्भ इव द्रुतपदैर्विभाव्यते ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः स्फुटाक्षरः)

स्फुटाक्षरः—कथं अय्यो विसदासओ ! ता पणमामि णं । (सप्रश्रयमुपसृत्य) अय्य विसदासय ! सञ्चसंदेहविसोवसमकारणे बह्मणोत्ति तुमं पणमामि ण उण रायसविवत्तणाणुरोहेणं ।

(इति प्रणमति)

विशदा०—(सस्मितम्) स्फुटाक्षर ! आयुष्मान्भव । किं पुनर्भवान्संरञ्च इव विभाव्यते ? ।

स्फुटा०—अय्य विसदासय ! को संरंभो ? ।

धुत्तेहिं मोहिदाणं अग्घन्ति ण सच्चवयणरयणाओ ।

अणहिन्नाण प्हूणं अलियालावेसु रत्ताण ॥ १ ॥

अहं खु दाणवनाहेण सञ्चतावणेण पाआलमूलमुचगदाणं देवाणं वुत्तन्तं णिरुविटुं पेसिदोम्हि । तदो मए आगदुअ विण्णत्तं जहा किर नारयमहेसिणा विवरीददाणवविरइदमायापवंचंणिवेदिअ णिवट्टिदा सञ्चेवि देवा कअन्तभावसुचगदञ्च कुद्धा तुम्हाणं पुराइं अहिइवन्ति । ता किज्जदु पड्डिविहाणं । तदो प्हूणा सञ्चतावणेण गञ्जुम्हाविलीनहिदाहिदणाणेण साहिकखेवं अबहत्थिदोम्हि । ता उच्चिग्गो जामि णिअभवणं । अय्यं पि अज्ज उच्चिग्गं पिव पेक्खामि । ता किं नेदं ? ।

१ कथमार्यो विशदाशयः । तत्प्रणमामि ननु । आर्य विशदाशय ! सर्वसन्देहविषोपशमकारणं ब्राह्मण इति त्वां प्रणमामि । न पुनः राजसचिवत्वानुरोधेन ।

२ आर्य विशदाशय ! कः संरम्भः ।

धूर्तैः मोहितानां नार्हन्ति सत्यवचनरत्नानि ।

अनभिज्ञानां प्रभूणामलीढालापेषु रक्तानाम् ॥

अहं खलु दानवनाथेन सर्वतापनेन पातालमूलमुपगतानां देवानां वृत्तान्तं निरूपयितुं प्रेषितोऽस्मि । ततो मया उपगम्य विज्ञातं यथा क्लिप्त नारदमहेशिना विपरीतदानवविचित्रतायाप्रपञ्चं

विश०—(सत्वेदं निःश्वस्य) अयि स्फुटाक्षर ! परवानस्मि गुरोर्भगवतो भृगुनन्दनस्य । किं करोमि ? । नाहमन्यथैवंविधं कुलविरुद्धं विद्याविरुद्धं नाम-
चिरुद्धं च मायामयं पुण्यमपुण्यं कर्म कुर्याम् ।

स्फुटा०—(सत्सन्भ्रमं) किं उण एआरिसं अचाहिदं अय्येण चवसिदं
येण एवं अणुतप्पदि अय्यो ।

विश०—अयि स्फुटाक्षर ! एवमन्यथार्थितोऽस्मि सर्वतापनेन । यथा
किल भगवन्विशदाशय ! दुराधर्षा मद्वर्ग्याणां भर्गवोविन्दविरिञ्चिसमधिष्ठिता
पौरन्दरी पुरी । तत्तत्र भयता यत्किमपि मायेन्द्रजालमासृज्यतां येन ते त्रिद-
शानां समूलनाशमाशङ्क्य निराशाः स्वयमेव तां परिहरन्ति ।

स्फुटा०—तदा किं कअं अय्येणं ? ।

विश०—कृतमपि विपरीतफलेनेव तेषु तादृशेषु मायेन्द्रजालादिकम् ।

स्फुटा०—(समयम्) भअवंत ! ताणं कए किंपि कीरदु अवरं सन्ति-
कम्मादिअं ।

विश०—(सोद्वेगम्) अयि स्फुटाक्षर ! किमलीककर्मक्लेशेन ।

उपद्रवाः क्षुद्रसुरासुराणां

शक्यन्त एव प्रतिकर्तुमन्ये ।

क्रुद्धेऽन्धकध्वंसिनि शूलपाणौ

कः प्रक्रमः शान्तिकपौष्टिकानाम् ॥ २ ॥

जानामि चैकं शान्तिकम् ।

व्यसनज्वलनेऽमुष्मिन्नविनयपवनप्रसारणोत्फुल्ले ।

हरचरणयुगलसेवा सुरसिन्धुः सापरं शरणम् ॥ ३ ॥

निवेद्य निर्वर्तिता सर्वेऽपि देवाः कृतान्तभावमुपगताः क्रुद्धा बुष्माकं पुराप्यभिद्रवन्ति । तत्क्रियतां प्रति-
विधानम् । ततः प्रमुष्णा सर्वतापनेन गर्जेन्मबिलीनहिताहितज्ञानेन साधिक्षेपमवद्विस्तवोऽस्मि ।
तदुद्दिप्तो यामि निजमवनम् । आर्यमपि उद्दिप्तमिव प्रेक्षे । तर्हिऽन्विदम् ? ।

१ किं पुनः एतादृशमत्याहितमार्येण व्यवसितं, येन एवं अनुतप्यते आर्यः ।

२ तदा किं कृतमार्येण ? ।

३ भगवन् तेषां कृते किमपि करोतु अपरं शान्तिकर्मादिकम् ।

स्फुटा०—णउण एदं अणुसरिस्तदि अलियगब्बुत्तासिदो सब्बताओ^१ ।

विश०—अयि स्फुटाक्षर ! दानवगुरुणाहमस्य साचिण्ये पौरोहित्ये व नियुक्तोऽस्मि तत्रेह मे समुचितमौदास्यम् । त्वनप्यस्य क्रमापातो हितः । तदास्तामपमानक्रेशः । एहि यथा सम्भवमस्य हितमारभ्यते ।

(इत्युभौ परिक्रामतः)

स्फुटा०—(प्रोज्जलोक्य) परवसोमिह् अप्यस्त । विहावेदु अप्यो एस्तदाणवणाहो गोउरपरिसरे हत्तिपीठ समाहूढो चिट्ठदि । एसाचि दाणववीरवाहिणी सुग्गहणा सब्बपाआरपरिसरे समन्तदो विहावीअदि^२ ।

विश०—(प्रोज्जलोक्य तावत्तं विहस्य) अयि स्फुटाक्षर !

स्फुरदुरुपनुर्वह्निदयामं कठोरशरोत्कारं

वियमसमरक्रीडासिहीविजृम्भितभीषणम् ।

दितिमुत्तञ्जुजारण्यं तावच्चकास्तु निरत्ययं

हरहुतसुजाक्रोवज्ज्वाला न यावदिहापतेत् ॥ ४ ॥

स्फुटा०—अप्य विसदासय ! पचासन्नो दाणवणाहो । उअसप्पीअदु दावै ।

(ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टः सर्वतापः)

सर्वतापः—कृपमायात एव विशदादाशयः ? । आर्य ! अभिवाद्येऽत्रमवन्तम् ।

विश०—विरतविग्रहः परमानन्दभाजनं भूयादानवेश्वरः ।

सर्व०—आसनमलङ्करोतु भवान् ।

विश०—(परित्रनेप्नोतमाप्तनमुपविश्य स्वगतं साह्वणम्) आः ! केयं मदीय-सुखमुखराहुददाहतिः कालोरगी विनिर्गता । भवत्त्वदितैव यातु कुतोऽपीयम् । (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! स्फुटाक्षरोऽयं स्फुटाक्षरः । परमहितो दानवेशस्य प्रसादमेवाहति ।

१ न पुनः एतदनुसरिष्यति अलीक्यवोभासितः सर्वतापः ।

२ परवसोऽस्मि आर्यस्य । विभावयतु आर्यः एष दानवनायः गोपुरपरिसरे हत्तिपीठसमाहूढः तिष्ठति । एसाचि दानववीरवाहिनी सुग्गहणा सर्वप्राकारपरिसरे समन्ततो विभाव्यते ।

३ आर्य विशदादाशय ! प्रत्यासन्नो दानवनायः । उपसर्प्यतां तावन् ।

सर्वतापः—(सहर्षं विहस्य) क्रोधनः स्फुटाक्षरः । किं क्रियते ? ।

(स्फुटाक्षरः प्रणम्योपविशति)

सर्वतापः—(सोत्कण्ठम्) आर्य विशदाशय ! अप्यनुष्ठितं तदायेंण ।

विश०—अनादिष्टमप्यभीष्टं देवस्य क्रियते । किं पुनरादिष्टम् ? ।

सर्व०—(सौत्सुक्यम्) कथयतु, कथयतु आर्यः । किं कृतम् ? ।

विश०—माहेन्द्री त्वगनेकलोचनपदैः कीर्णा पताका कृता

पाशेनाम्युपतेर्द्वंद्वं निगडिता कार्णान्तदण्डाग्रतः ।

कौमारस्य शिखण्डिनः कृतरुचिर्वह्णेण गुप्तात्मना

न्यस्ता कल्पमहीरुहे तव यशःस्तोत्रं मया कुर्वता ॥ ५ ॥

प्रस्तावितश्च तत इतो दृश्यविपुलवलजलधिकोलाहलो मायामयः । ततस्तै-

स्तत्रस्थितैर्देवैर्विपरीतनिर्मितमायावृत्तान्तप्रसृतितः सुजैर्महानुपहासः कृतः ।

शम्भुना च कृतसंरम्भेण त्वदीयनगरोद्योगाय नियुक्तः क्रौञ्चदारणः ।

सर्व०—(सन्नोधम्) अघि विशदाशय ! कुलाचार इति कारितेयं मया
माया साक्षादेव पितामहादीनाम् ।

उत्कृत्य तानुन्मदलोकपालां-

स्तत्कृत्तिभिः केतनवैजयन्तीः ।

निर्माय भूयो बलसंयुतोऽहं

यास्यामि वज्रायुधराजधानीम् ॥ ६ ॥

विश०—(स्वगतं सविषादम्) अहो ! दर्पान्यता दानचापमस्य निगडवै-
शसं च । अत एव नैनं भृगुनन्दनोऽपि प्रत्यवेक्षते ।

(नेपथ्ये सगर्वमुच्चैःकारम्)

ज्वालामालाभिरग्रेल्यसमयमरुत्प्रेरणोल्लासिताभि-

र्भानोस्त्रैर्भानुसायैः कथितमरुणितं पत्तनं लौहमेनत् ।

रे रे ! शीर्वाणवीरा इपुधिशरशिरोत्राणटङ्कैरयत्ना-

त्सद्यो बन्धूकपुष्पावचयरचनया खण्डशः पाटयध्वम् ॥ ७ ॥

सर्व०—(श्रुत्वा सन्नोधम्) आः कथमयं वराकः सूर्यः सूर्यतापपुरं पावक-
सहायः श्लोपति । तिष्ठ रे तिष्ठ ।

अन्यः स सूर्य ! समरः क्षणमात्रमेव
यस्मिन्विपद्य विपदं पुनरभ्युदेपि ।
ध्वान्तापनोदमधिकृत्य निजप्रभाभि-
रथैव लोकप्रसूर्यमहं करिष्ये ॥ ८ ॥

(इत्युत्थातुमीहते)

विश०—अयि दैत्यराज महावीर ! तिष्ठ तिष्ठ । पावकसहायस्य लब्धा-
वकाशस्य सूर्यस्य मिथ्यागर्वोक्तिरियम् । कोऽयमेतावानिह संरम्भः ।

(सर्वतापः तथैव तिष्ठति)

विश०—(स्वगतं साशङ्कम्) ताप्यत एव तावत्सूर्यतापः । चन्द्रतापः कथं-
मास्त इति न ज्ञायते ! (प्रकाशम्) अयि स्फुटाक्षर ! गच्छ क्रियतामप्रमत्तश्चन्द्रतापः ।

स्फुटा०—(सप्रश्रयम्) यथाऽऽज्ञापयत्यार्यः ।

(इति निष्क्रान्तः)

(पुनर्नेपथ्ये सत्कृणम्)

ब्रह्मे वह्नौ विकिरति रूपा रश्मिमालाः शिखाः शिखालीः

लौहेऽमुष्मिन्नसुरनगरे भ्रातृवद्व्यमाने ।

लावा दावानल इव हहा निर्गमोद्वल्लम्पा

भूयो भूयः स्फुरदरतयो दैत्यवीराः पतन्ति ॥ ९ ॥

सर्व०—(सत्कोषं सप्तंरम्भम्) आः ! कथं दह्यत एव मे भ्रातुः सूर्यतापस्य ता-
दृशं दुर्मदं दैत्यबलम् । तदलमनेन सृष्टा भुजभारधारणायासेन । (इति संरम्भे नाटयति)

विश०—अयि दैत्यराज ! न युज्यते निकटतो भवितुम् । दूरस्थानां
भवतां दूरतो मृत्युः ।

(सर्वतापनः तथैव तिष्ठति)

विश०—(सोढासम्) अयि दैत्यनाथ ! पश्य पश्य ह्योपप्रकारसमासा-
दितसिन्दूरपूराडम्बरं त्वद्भ्रातुरिदं लौहं पुरं वियदङ्गमनुधावति ।

सर्व०—(विमान्य सोढासम्)

सूर्यास्पदं किमु जिघृक्षुरथ दिग्भुः

किं वा पराणि सुवनान्पुपरिस्थितानि ।

आकाशकोटिमधिरोहति दैत्यनाथः

पायोधिमुत्थित इयैर्वशिखी विशोष्य ॥ १० ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

कोधाध्मातदिनाधिनाथकिरणैः स्फारीकृताभिर्वला-

देतल्लोहपुरं तथा हुतभुजो ज्वालाभिरुत्ताप्यते ।

पौराणां ज्वलतां यथा चटचटाकोलाहलोन्मिश्रितो

दुर्गन्धोऽपमुदञ्चति श्रुतिपयघ्राणेन्द्रियद्रोहकृत् ॥ ११ ॥

सर्व०—(श्रुत्वा सक्रोधम्) अये ! लब्धावकाशाः खेचरा इमे प्रगल्भन्ते ।

(साक्त्वं विहस्य) अयि मूर्खाः ! क एष विपादावसरे प्रहर्षः ।

तपनदहनदाहैः खादिराङ्गाररूपं

पुरमिदमभवद्यन्त्युशङ्काविमुक्तम् ।

इदमभिमतमासीद्युद्धखेदं विनैव

ज्वलयतु तदिदानीं स्पर्शमात्रेण शत्रून् ॥ १२ ॥

विश०—(सहर्षम्) अयि दानवनाथ ! दिष्ट्या वर्द्धसे । विभावय ताव-
दूर्ध्वम् ।

दधत्कृष्णां छायां स्वलदरुणकान्तिव्यतिकरं

स्फुरन्निभ्र्याङ्गारैर्मुग्धरितककुप्चकमुक्तमिः ।

लसद्भूमस्तोमैर्जनितयमुनासङ्गसुभगै-

र्विपद्गङ्गापूरे पुरमिदमहो ! मज्जतितराम् ॥ १३ ॥

तदस्य प्रशान्त एव दाहपरिभवः । दीर्घायुपोऽभी दानवाः संवृत्ताः ।

सर्व०—(सहर्षम्) अहो ! भ्रातुः सूर्यतापस्य शौर्यं, यदिमां दाहविपदं

विपद्य मन्दाकिनीजलावगाहेन लोहभयं नगरमनपापतां नीतम् । तदिदानीं चन्द्र-
तापस्यापायशङ्का परं मां वायते ।

(नेपथ्ये)

यस्मिन्नासीत्प्रकम्पः कुसुमशरकृतो यत्र मुग्धाङ्गनाना-

मङ्गे संकोचभङ्गिः सुरतपरिकरे यत्र सीत्कारशब्दः ।

तौपारं वर्षमुग्रं किरति हिमकरे शैलराजे च रोपा-

त्तस्मिन्तास्ताः सचेष्टाः कथमहह ! पुरे चान्द्रतापेऽप्यमूवन् ॥ १४ ॥

सर्व०—(श्रुत्वा सकोषम्) अयि पापाः ! किमेवं भवद्भिरुद्घुष्यते । तथाहि—

सोऽयं पतद्वाहहनस्य भङ्गो

दावानलादेप समुद्रशोपः ।

गरुत्मतो राजिलतः क्षयोऽयं

यच्चन्द्रतः सीदति चन्द्रतापः ॥ १५ ॥

(पुनर्नेपथ्ये सगर्वम्)

निवसति वडवाग्निर्यत्र सायामधामा

विहरति च महोष्मा यत्र हालाहलीयः ।

मयि शशिनि सरोपे मद्गुरोस्तस्य वार्द्धः

कुरु शरणागतस्त्वं चन्द्रतापात्मरक्षाम् ॥ १६ ॥

सर्व०—विशदाशय ! मम जातेर्विद्युन्तुदस्य भक्ष्योऽयं, तदेनं भक्षयतो मम न दोषोऽस्ति । कवलयाभ्येनम् ।

विश०—(सप्रथयम्) अयि दानवेश ! भवानेनं कवलयतु । भवन्निदेशेन राहुरेव वा वाढमपुनर्भवाय कवलयतु । किंतु चन्द्रतापसमीपं प्रहितः प्रतीक्ष्यतां स्फुटाक्षरः ।

(ततः प्रविशति स्फुटाक्षरः)

स्फुट०—(सखेदम्) अहह ! विहिविपरीददाण वैभवंपि विपरीदफलं भोदि । तंज्येव चंदतावनअरस्स रुप्यमयं पाआरं रुप्यमजाइं सोहाइं एदस्सि तुसारअरसमरम्मि अइतुसारदाण अणत्थहलं संवुत्तं ।

सर्व०—(स्फुटाक्षरं दृष्ट्वा ससम्भ्रमम्) अयि दौवारिकाः ! प्रेतः कोऽप्ययं मामभ्युपैति ।

स्फुट०—(सावेगम्) अयि णाह ! णहु णहु अहं पेदो भूओ वेआलो वा । अहं फुडक्खरो देवस्स चरो चंदतायवुत्तन्तं णिरुविदं गदोमिह । तं उण मह अवत्थाए प्येव विन्नत्तं..... ए सिसिरेण समरो दिट्ठो । ण कआयि मए ए-आरिस्सो तुसारसंभवो अणुभूदो । ता किंपि परित्ताणं करेदु दाणवणाहो ।^१

१ अहह ! विहिविपरीततया वैभवंपि विपरीतफलं भवति । तदेव चन्द्रतापनगरस्य रूप्यमयः प्राकारः रूप्यमयानि सौधानि एतस्मिन् तुपारकरसमरे तुपारतथा अनर्थफलं संवृत्तम् ।

२ अयि नाथ ! न खलु न खलु अहं प्रेतो मृतो वेतालो वा । अहं स्फुटाक्षरो देवस्य चरश्चन्द्र-तापवृत्तान्तं निरूपयितुं गतोऽस्मि । तन् पुनः मम अवत्ययैव विज्ञातम्..... शिशिरेण समरो दृष्टः । न कदापि मया एतादृशः तुपारसम्भवोऽनुभूतः । तस्मिन्पि परित्राणं करोतु दानवनाथः ।

सर्व०—(सक्रोधम्) एष निर्देहानि हिमदीधितिं हिमाचलं च । (इति संरम्भं नाटयति)

विश०—(सप्तश्रयम्) अयि दानवेश्वर ! कृतं कृतं संरम्भेण ।

क्षयी हिमांशुर्हिमपर्वतोऽपि
त्रिविष्टपाधीश्वरत्नपक्षः ।

युद्धाय सन्नहसि यत्तयोस्त्वं

मन्दाक्षभारः कथमेव सद्यः ? ॥ १७ ॥

सर्व०—तदिहस्थ एव दहनास्त्रं प्रयुञ्जे । (इति तथा करोति)

(नेपथ्ये)

प्रशमितहिमखेदं पावकास्त्रेण येन

क्षणमिव पुरमासीत्सुस्थितं चान्द्रतापम् ।

अहह ! निविडदाहद्रावितद्वारसौधं

प्रबलरजतपङ्कस्तदहत्याशु दैत्यान् ॥ १८ ॥

सर्व०—(श्रुत्वा सक्रोधम्) उपसंहराम्येव आग्नेयास्त्रम् । (इति तथा करोति)

विश०—अहह ! सुमहानयं सङ्कटः । आग्नेयास्त्रप्रयोगे वियोगेन शिशि-
राभिभवः । आग्नेयास्त्रं च राजतं विलालयति । तद्गच्छ स्फुटाक्षर ! ब्रूहि च-
न्द्रतापं राजतपुरमनर्थनिमित्तं परिहृत्य वहिः स्थायतां वहिर्युध्यताम् ।

स्फुटा०—यदाऽऽदिशति आर्यः । (इति निष्क्रामति)

विश०—(वामाक्षिस्पर्शनं सूचयित्वा) अहह ! किमेतदाचष्टे स्पन्दमानं मे वामं
वल्लोचनम् । अस्तु सर्वाभ्युदयभाजनं सर्वतापः । अस्तु चाप्रतिहततेजा दैत्यगुरुः ।

(नेपथ्ये)

तावद्वह्निपुरासुराः ! प्रसृमरं त्रैलोक्यजिद्वैभवं

स्यूतः पङ्कजसम्भवेन निविडस्तावद्वरः कङ्कटः ।

तत्कन्दर्पमहेन्धनं त्रिभुवनह्योपप्रगल्भं क्षये

यावन्नोद्धटते मनागपि रूपा त्र्यक्षस्य भालेक्षणम् ॥ १९ ॥

विश०—(नमोऽवलोक्य सप्तश्रयम्) कथमयं कुमारो नन्दिसनाथविपुल-
बलपरीवारः समापतति ! । तथाहि—

तद्विद्वद्भिर्मैथैरिव विलम्बदुत्तालरसनै-
विंशालैर्यैतालैर्वियति पृथुकोलाहलमयः ।
मुदा केकाशब्दैर्गुरुस्तुभटनादेऽप्यपिहितै-

मैयूरः कौमारो मुखरयति दिक्चक्रमनिशम् ॥ २० ॥

अपि दानवेश ! एष कुमारस्त्वां सद्भामपितुमभ्युपैति । गृह्णाण कार्मुकम् ।

(ततः प्राविशति यथा निर्दिष्टः कुमारः)

सर्व०—(सावज्ञम्) आः ! बालको विशास्यः सर्वतापं योधयिष्यति ?

(आकाशे लक्ष्यं वद्वा)

घन्यो घन्या पिनाकः कटुपटुगतयो द्वेतयः शूलमुख्या-
श्चण्डास्ते बाहुदण्डाः प्रवणशिविशिखाभीषणं भालचक्षुः ।
बालं दुर्लालनीयं किमिति पशुपते ! प्राहिणोः सद्भारथं

(सोपहासम्)

वीराणां युद्धकेलियतिकरमरणे कः क्रमोऽतिक्रमो वा ॥ २१ ॥

कुमारः—(सोपहासम्) अये तातेन सार्द्धं युद्धश्रद्धालुर्दानवाघमः ।

अपि वीर !

किं त्वां भस्मीकरोमि स्मरमिव सहसा किं नु ते बाहुदण्ड-
स्तम्भं जन्मस्य शत्रोरिव युधि विवधे क्ष्वेडवर्तिकं गिलामि ।

छत्राभं शक्तिदण्डग्रथिनमथ करोम्यन्वकस्येव तेऽङ्गं

कीदृक्ते तात ! युद्धं सुखयति दनुजश्रेष्ठ ! तादृग्विदध्याम् ॥ २२ ॥

सर्व०—अपि कुमार ! बालकोऽसि । त्वामनुकम्पे । यदि सत्यं सद्भरे

निष्कम्पोऽसि तदाविष्कुरु कार्मुककर्मठत्वम् ।

त्वां न क्षिणोमि शिखिवाहनमन्दशक्तिं

युद्धाम्बुधौ सुगहने नहि तारकोऽहम् ।

तस्मिस्तदा शरवणे जननिस्तवासी-

दस्मिन्पुधः शरवणे मरणं भजस्व ॥ २३ ॥

कुमारः—(ससम्भ्रमम्)

शक्तिर्गतेव तव दानव ! शक्तियोगः

शक्त्या भविष्यति मया हृदि मुक्त्या ते ।

त्वद्विग्रहग्रहिलता न भविष्यतीयं

बाणैर्ममाशु भवितासि परासुरेव ॥ २४ ॥

(इति बाणवर्षं नाटयति)

सर्व०—(सावज्ञं विहस्य) अयि विशाख ! सुखयति मां कुतूहलिनं तव बालस्य धार्ष्ट्यं, तन्नाहं त्वयि धनुः सज्जं करिष्ये । खेलतु भवान्यथाकामं मम सैन्ये ।

नन्दी—(अपवार्यं) कुमार ! विरिञ्चिवरदानेन केवला अमरा एव त्रिपुरासुरास्तदलमनेन साह्यं मुधा युद्धायासेन । बलमेयास्य विदलय बाणवर्षैः ।

(कुमारः तथा करोति)

नन्दी—(सह्यं सोढासम्) विजयतां कुमारः । इतस्त्वया बाणागणैर्वेतालैश्च विदलिता एव दानवाः ।

कुमारः—अयि शिलादसूनो ! कथं य एव दानवा निहतास्त एव प्रतिजीविता उदायुधाः समायान्ति ? । तत्किमेतत् ? ।

विश०—रे रे दैत्यवीराः ! समरोपरतान्वीरानमृतकुण्डे मज्जयत यथा प्रत्युज्जीविताः समधिकवलं युध्यन्ते ।

(नेपथ्ये)

क्रियत एवैतत् । किञ्च पश्यत्यमात्यस्तथैव बलमक्षयम् ।

कुमारः—(सोढासम्) अयि सर्वताप !

सततममृतकुण्डं यद्भनां वर्द्धतां ते

समरनिहतवीरा येन जीवन्ति भूयः ।

विरतमरणशङ्कैस्त्वद्भैर्युध्यमानै-

र्भवति मम यतोऽयं युद्धकामः कृतार्थः ॥ २५ ॥

नन्दी—(अपवार्यं) अयि कुमार ! आग्नेयबाणलट्टनैः स्वर्णप्राकारखण्डैः पूरयामृतकुण्डम् । नान्यथा क्षीयन्ते दानवाक्षोहिण्यः ।

(कुमारः तथा करोति)

(नेपथ्ये)

स्वर्णप्राकारखण्डैः शिखिचिशिखशिखाखण्ड्यमानैः सुतप्तैः

पूर्णं पीयूषकुण्डं छमिति मुखरितैः पीतपीयूषपूरैः ।

कष्टं कष्टं विनष्टैः कथमिव समरे दानवैर्जीवितव्यं

तत्पूर्वोऽयं प्रविष्टः प्रसभमपचयः सर्वतापस्य सैन्ये ॥ २६ ॥

विश०—(समर्थम्) अपि कातराः ! केयमाकुलता ! । नन्दति भृगुनन्दने

क दानवानामपचयः ? । अपि दानवेश सर्षताप ! चिन्तय भार्गवं भगवन्तम् ।
अहमपि चिन्तयामि । (उमौ किन्तां नाटयतः)

(ततः प्रविशति भार्गवः)

भार्गवः—(सगर्वम्)

अशोष्योऽहमपेयोऽहमहार्योऽहमनश्वरः ।

मायामृते च दैत्यानां मृत्योरभिमवः कुतः ॥ २७ ॥

तां प्रतिजीविता दानवाः क्षपयन्तु देववाहिनीं, रक्षणीयः परमयं मम
भ्राता कुमारः । अहं हि भगवता भर्गेण पुत्रः परिकल्पितोऽस्मि ।

नन्दी—(सखेयम्) अये भार्गवः सम्प्राप्तः । अनेन हि देवदेवादेव मृत-
संजीवनी विद्या समासादिता । तदिदानीमायासैकफलो दनुजैः सह समर-
संमर्दः । न च मे महेशनिदेशमन्तरेण युज्यते समरादपावर्तयितुं कुमारः ।

(ततः प्रविशति नारदः)

नारदः—(सहर्षम्) अहो जगत्प्रभोः शम्भोर्मयि परिहासो, यदहमपि
कलिप्रिय ! वारय कुमारसर्वतापयोः समरसम्मर्दमिति विहस्य प्रेषितो-
ऽस्मि । ममापि न तादृगिदानीं कलहावलोकनकुतूहलित्वम् । यदहं लोहपुर-
समरसम्मर्दसंदर्शनेनार्द्धतृती राजतपुरकदनावलोकनेन सुतरां सुतृप्तः संवृत्तः ।
अहह ! किमुच्यते लोहपुरहोपणेन पवनपावकयोः शौर्यं हिमांशोर्हिमघतश्च नीहा-
रभारेण राजतपुरपूरणम् । उभयत्रापि निर्गत्यरासुरसार्थवन्यने पाशपाणेर्लघु-
हस्तता । तावतामपि जीविनापहरणे किं वर्णयामि समरसामर्थ्यम् । तदिदानीं
त्वरितमपवर्तयामि समरतः कार्तिकेयम् । (शुरोऽवलोक्य सहर्षाश्चर्यम्) कथमयं
कार्तिकेयो विष्णुपदमभिवर्षति शरासारम् । अहह—

नायं मुखेनैव पितुर्महेशा-

त्पराक्रमेणाप्यधिकः पडास्यः ।

यः पूज्यते विस्मृतशम्भुशौर्यं-

मन्दारदामप्रकरेण सिद्धैः ॥ २८ ॥

(तदुपसृत्य वारयामि । उपसृत्य) अयि कुमार ! अयि शिलादसूनो ! समादि-
शति वो भगवान्भर्गः । अयं हि भार्गवो मया पुत्रत्वेन सम्भावितस्तत्किमेत-
त्परिगृहीतं सर्वनापं दानवमभितापयन्मां ऽहेपयसि ।

नन्दी—(स्वगतम्) अस्मद्भिन्नमेवोपक्रान्तमेतेन । (प्रकाशम्) यथाऽऽ-
दिशति देवदेवः । (कार्तिकेयं प्रति) आयुष्मन्ननुल्लङ्घयः पितृनिदेशस्तदास्तां ताव-
द्युद्धम् ।

कुमारः—(स्वगतं सखेदम्) अहो मे मन्दभाग्यता, यदेतस्य चिरादासा-
दितस्याह्वमहोत्सवस्य प्रत्यूहः समापतितः । (प्रकाशम्) (निःश्वस्य) यथाऽऽदि-
शन्ति तातपादाः । (इति सपरिवारा निष्क्रामन्ति)

शुक्रः—(सहर्षं स्वगतम्) अहो ! दानवेषु क्रुद्धस्यापि भगवतो वृषभध्व-
जस्य मयि नवं नवं सन्मानम् (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! सर्वताप ! अयि
वत्स विशदाशय ! इत आगम्यतां सम्भावयामः समरपीडितानसुरान् ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

तृतीयोऽङ्कः

चतुर्योऽङ्कः

(नेपथ्ये)

प्रसूमरभयूरविशालः सूर्यः संहरति वैरितिमिरौघम् ।

नहि यस्य स्थरयद्वर्षा दूरमदूरं किमप्यस्ति ॥ ? ॥

विश०—(श्रुत्वा प्रतिबुध्य) कथमायातं प्रभातम् । आः ! केनेमां प्रानरेव
दुरूपश्रुतिं श्रावितोऽस्मि । अथवा स्तवमुग्रः कोपि दे.....
तत् । तदहं गत्वा गुरोर्भगवतो भार्गवस्य पादारविन्दवन्दनां विद्ध्ये । (परिक्रम्य
पुरोऽवलोक्य) अयमस्ति भगवान्भार्गवः.....रेनमन्तरपट्ट-
व्यदुराभाकरम्बितं स्फटिकमिव कश्मलमवलोकयामि (सहस्रोपसृत्य) भगवन्भा-
र्गव ! एष त्वां.....ऽभिवादयते ।

शुक्रः—सौम्य ! चिराय जीव ।

विश०—(सप्रथमम्) किं पुनरद्य भगवन्तमन्यादृशमिव विभावयामि ।

शुक्रः—(सखेदम्) अपि विशदाशय ! दुःस्वप्नदर्शनोपनीतवैमनस्येन
मलिनीकृतोऽस्मि । तदहमिदानीं किमपि शान्तिकमनुष्ठातुं यतिष्ये ।

(नेपथ्ये)

अस्मत्पुण्यप्रकर्षेण पाण्डशाप्तेकनां गताः ।

अधुना सद्य एवामी त्रयो यास्यन्ति पञ्चताम् ॥ २ ॥

विश०—(आकर्ष्य) केयमाकाशसरस्वत्या प्रहेलिकेवोदाहृता ।

शुक्रः—(सणामिव ध्यानं नाश्रयित्वा) वत्स विशदाशय ! नेयमाकाशसर-
स्वती व्याहरति । चित्रशिखण्डिनोऽमी त्रिपुरासुरोत्तापितास्तदिनाशायोत्म-
हन्ते । विवेचिनं मया महेशप्रमुखा दिगिशा हरिविरिश्चिकौञ्चारिनगेन्द्रनागेन्द्र-
चन्द्रसूर्यधर्माः पाण्डशापि त्रिपुरासुरवधाय बद्धकक्षाः संवृत्ता ऐक्यं गनाः ।

विश०—(सखेदम्) अहह ! अत्याहितमत्याहितम् ।

शुक्रः—वत्स विशदाशय ! अकथनं दुःस्वप्नानां श्रेयस्तदिदानीं मुनि-
वचनेन मुग्धरीकृतोऽस्मि । आकर्णयतु भवान् ।

सर्वाङ्गान्यङ्गधारः शिरसि विनिहतोत्तालबन्धुकमाल-
स्तिष्ठलुष्ट्रे वसानो वसनमनुकृतल्लक्ष्मणप्रवालम् ।

विभ्रद्वैवाहिकश्रीपरिकरमखिलं मङ्गलोत्तालतूर्यं

दृष्टो गच्छन्नवार्चो रजनिपरिणतौ सर्वतापो मयाद्य ॥ ३ ॥

तद्याद्यदहं शान्तिकं वैरिवञ्चनाप्रकारं च (कर्णे एवमेव) समाप्यागच्छामि
तावदिह भवताऽवहितेन स्थातव्यम् । उत्साहभङ्गशङ्कया सर्वतापस्याप्य-
निवेद्य यास्यामि । नचैते दूरस्थाः कालस्य गोचराः । अतो न त्वया भेतव्यम् ।

विश०—(सखेदं निःश्वस्य)

चरन्तु दूरतः स्वैरं मृत्योरेते न दूरतः ।

येषु पातकपकेषु सरोपो वृषभध्वजः ॥ ४ ॥

शुक्रः—अपि मा विपीद ।

यद्यद्भवति विधेयं यदा यदा तद्विधेहि सद्बुद्ध्या ।

भगवानचिन्त्यचरितो वत्स ! विधेयो विधिः कस्य ॥ ५ ॥

भगवन्तमपि वरदातारं धातारं नारदेनोद्दीप्यमानक्रोधानलं पश्यामि
ध्यानमयेन नयनेन । तद्गच्छायहितो भव । अहमपि समीहितं साधयामि ।

(इति निष्क्रान्तौ)

विष्कम्भकः

(ततः प्रविशति विरिञ्चिर्नारदश्च)

विरिञ्चिः—(सनिर्वेदम्) वत्स नारद ! किं मां कदर्थयसि ? ।

मद्वाणीसारणी या स्फुरदमृतवरा दैत्यवृक्षानयुष्णात्

सद्यः सैवोग्रदायानललहरिरिव ज्वालयेत्तान्कथं नु ।

पेश्चर्यं यस्य लोकत्रितयकरुणया विद्धमभ्याहताञ्जं

देवो रौद्रः स रौद्रैर्दलयतु दनुजाग्निग्रहैः कालपक्रान् ॥ ६ ॥

नारदः—तात ! अलं कम्पेन । माननीयस्य तव शासनस्यैव प्रभावः,
यदमी त्रिपुरासुरकीटका इयतीं कोटिमरुढास्तद्वधं कुर्विषेयं भगवान्भर्ग
एवाङ्गीकुरुते । तदलमिदानीमलीकपरामर्शमन्थरतया । पश्यन्तु तातपादाः ।

देवस्य प्रमथाधिपस्य रथिनः पृथ्वी रथः स्यात्परं

तात ! त्वामपहाय तत्र कनमः सारथ्यकर्मक्षमः ।

कोदण्डो गिरिराज एव भुजगप्रष्ठस्तदीयो गुणः

स्यादौचित्यवती त्रिविक्रमतनोस्तस्यैव तद्वाणता ॥ ७ ॥

(नेपथ्ये)

भ्रातर्नारद ! त्वरय त्वरय तातपादान् । आरूढ एवाऽयं भगवान्धन्वि-
घुर्यो धूर्जटिः पृथ्वीरथम् ।

नारदः—(सहर्षोत्सुक्यम्) अयि तात ! ज्येष्ठस्तव सुतो घर्मोऽयं व्याह-
रति । पश्य—

देवेनान्वकसूदनेन रथिना सोत्साहमध्यासितः

प्राप्तोऽयं पृथिवीरथोऽद्भुततमः सप्तानिलाश्वैश्चलन् ।

चक्रीभृतसुधाकरार्ककिरणस्तोमेन विस्तारिणा

स्वर्गङ्गासरसीरुहेषु युगपन्निद्राप्रयोधौ दधन् ॥ ८ ॥

एते च महेन्द्रप्रभृतयोऽदितिजा अनुधावन्ति ।

ब्रह्मा—(विधेव्य सौसुक्यम्) तात नारद ! एह्येहि । (उमात्रुपसृत्य रथापि-
रोहणं नाटयतः)

ब्रह्मा—(महेशमालोक्य सप्रश्रयम्) आयुष्मान्—(इत्यर्थोक्तौ सत्रीडस्मितम्)

भगवन्भर्ग ! एष त्वां तव सारथिः प्रणमति ।

महेशः—(सूत इत्यर्थोक्तौ सलज्जम्) शान्तं पापम् । प्रणमामि पितामहम् ।

कुरु सारथ्यम् ।

(ब्रह्मा नाट्येन सारथ्यमभ्यास्ते)

नारदः—(सप्तभ्रमम्)

धनुर्धनुर्द्धरं लक्ष्यं यो मुक्तोऽपि न मुञ्चति ।

सोऽयं निर्घोणकृद्वाणस्तात ! विष्णुः प्रणम्यताम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मा—(सप्तभ्रमं प्रणम्य) घत्स नारद !

अनेनाविद्धमेवास्ति विष्णुवाणेन विष्टपम् ।

अस्येच्छया सपक्षस्य जीवति त्रिपतेऽथवा ॥ १० ॥

वासुदेवः—(सप्तभ्रमम्) अभिवाद्यतेऽत्र भगवन्तमाचार्यम् । (सर्वे
ययोचितमुपविशन्ति)

महेशः—(पुरोऽवलोक्य साश्चर्यम्) आः पश्यत पश्यत ।

सौवर्णं पुरमभ्युपैति निकटं यस्योत्कटैरंशुभिः
संवीतं वियदङ्गणं तुलयति स्वर्णाचलोपत्यकाः ।

विष्णुः—(साश्चर्यम्)

गङ्गादम्बरकारि कान्तिपटलं तत्पृष्ठतो राजतं

ब्रह्मा—(साश्चर्यम्)

प्रत्यग्राम्बुदघृन्दविभ्रमकरं लौहं तदीयान्तिके ॥ ११ ॥

महेशः—अहो दानवानां शौर्यमदमोहितानां बुद्धिविपर्ययो यदमी स्वय-
मेवैकशरशरव्यतां प्रतिपद्यन्ते ।

विष्णुः—(सवितर्कम्) कथं नु ते शुक्रसचिवा एवं विमुह्यन्ति । नूनमन्यै-
व सा कचिदस्ति सत्या पुरत्रयी । इयं पुनरन्यैव ।

(ततः प्रविशति सौवर्णेन पुरेण विहरन्सपरिवार. सर्वतापः)

सर्वतापः—(सगर्वरोपम्) आर्य विशदाशय ! पश्य पश्य देवानां दुवि-
नयं यदियमस्मत्प्रतियोगिनी अपरा पुरत्रयी निर्मिता । गच्छ रे स्फुटाक्षर !
गच्छ । आनय सूर्यतापचन्द्रतापौ सपुरौ । दह्यतामियं देवनिर्मिता पुरत्रयी ।

स्फुटा०—(पुरोऽवलोक्य) कथं आगदप्येव सुज्जतावचंदतावा । पेक्खद्दु देवो ।

सर्व०—(दृष्ट्वा सहर्षम्) साधु साधु एताभ्यामपि दृष्टैव मायामयी त्रिपुरी ।

विश०—(साकृतं विहस्य) दैत्यनाथ ! किमाकुलोसि ? । निवर्तय पुरत्रयम् ।

सर्व०—(सक्रोधम्) अहो भवतः साचिब्यम् । द्वितीया पुरत्रयी योद्धुम-
भ्येति । त्वं च विहससि ।

(विशदाशयः सौत्सुक्यमुत्थाय कर्णे एवमेवेति)

सर्व०—(सक्रोधम्) आः ! किमनेन मृषा कर्णजापेन । को विश्वसिति
भवतां देवतानुगतमुनिकुलोत्पन्नानां द्विजन्मनाम् । यद्येवं किमिति मामसम्भा-
ष्यैव शुक्रो गतः । एवंकृते किमस्मान्पकृतं, प्रत्युतापकृतमेव । तथाहि—

पुरत्रयं दाहयिता शिवेन

निर्माय मायामपि चेत्स शुक्रः ।

कृतो हरेण त्रिपुरस्य दाह-

स्तदेष रूढः परमोऽपवादः ॥ १२ ॥

तदार्य ! यथेच्छं गम्यतां तावत् । यदस्मासु भावि तद्भविष्यति ।

विश०—(सरोपं स्वगतम्) नूनं प्रत्यामन्नमशुभमस्य । विपर्यस्ता बुद्धिस्त-
देवमेवास्तु । (प्रकाशम्) एष यामि गुरोः सकाशम् । (इति निष्कामति)

महेशः—(सत्यपुरत्रयीमालोक्य साश्चर्यम्) फलितं त्रिविक्रमचितकेंज ।
आगता पुरत्रयीधमपरा ।

ब्रह्मा—का पुनरनयोः सत्या का मायामयीति न ज्ञायते ।

नारदः—(सौत्सुक्यम्) किमनेन परामर्शप्रसारेण । वाणगोवरतां गता
इयमपि वध्यताम् ।

कृष्णः—(सपरिहासम्) रोचते कलिप्रियाय । किन्तु क्षणं प्रतीक्ष्यताम् ।

सर्व०—(सगर्वोपम्) अयि सूर्धताप ! अयि चन्द्रताप ! त्वर्षतां त्वर्षतां
हन्यतां हन्यतामियं देवनिर्मिता पुरत्रयी । (इति वाणवर्षं नाटयन्ति)

महेशः—(साश्चर्यमालोक्य) अहह ! दृश्यतां दृश्यताम् । (सतितर्कम्)

अयमरजनिजन्मा किन्तु कोऽप्यन्यकारः

किमयमनलबाह्यः कोऽपि धूम्याचितानः ।

अयमशुभसमुत्थः शालभः किं समूहः

किमयमसुरसैन्यान्निर्गतो वाणपूरः ॥ १३ ॥

कृष्णः—(साश्चर्यम्) कथमपगतैव प्रथमोद्गता पुरत्रयी । अहो महोधानयं
मोहो यदियं दैत्यपक्षपातिनी द्वितीया त्रिपुरी । तत्किमिति सर्वतापादिभिर्द्रा-
विता । नूनमेवा सुगुप्तं शुक्रनिर्मिता भविष्यत्यनभिज्ञैरेभिर्दृष्टैरुच्छिद्यते ।
भवत्वभिमतमेव नः ।

सर्व०—(विभाव्य सगर्वम्) कथमपसृष्टैव देवसृष्टा कपटत्रिपुरी । (सत्रोद्यमा-
काशे लक्ष्यं भवा)

रे रे ! सुराः समरकर्मणि निर्विकारे

ह्यीवाः किमित्यहह ! कैतवमारभष्वम् ।

किन्ते वयं दितिस्तुताः कपटप्रधानै-

स्तैस्तैर्भवद्विलसितैः प्रलयं ययुर्धे ॥ १४ ॥

नारदः—(सौस्तुत्यम्) किमिदानीं प्रतीक्ष्यते । प्रत्यासन्ना एव हन्यन्ताममी ।

महेशः—अयि नारद ! कोऽप्यमवसरः पराक्रमस्य ।

स्वनैवेषुपथे भवन्ति यदमी दर्पज्वरोन्मोहिताः

पाणिं कस्य घनुर्ग्रहीष्यति हहा ! हन्तुं तदेतानपि ।

तुच्छे कर्मणि भूरिडम्बरघरं धिग्घन्विनं धिग्घनु-

धिग्घ्वाणं धिगमुं रणव्यतिकरं धिक्सारधिं धिग्रथम् ॥ १५ ॥

कृष्णः—(सौत्वासम्) अयि कलिप्रिय ! साधूक्तं परमेश्वरेण । प्रतीक्षतां, भवन्तु तावदमी भूयोऽपि तथैव दुर्द्धर्याः । दुराघर्षे हि विद्रिपि विक्रमः प्रकर्ष-मभ्युपपद्यते ।

स्फुटा०—(सप्रथ्रयम्) नाहं सञ्चताव ! णिहलिदो दाव एस वैरीण वंच-णापवंचो । ता संपइ तहतहचेअ णिअट्ठाणेसु संचरन्तु सुज्जतावचंदातवा । ण एआरिसी णीदी भोदि, जं एकट्ठाणे चिट्ठीअदि ।

सर्व०—(सौत्वासम्) स्फुटाक्षर ! क्रोधनोऽसि । कस्ते वचनमुल्लङ्घयितुं पर्याप्तः ? । कारय यथोचितम् ।

स्फुटा०—जं जाणवेदि सामी—(इति निष्क्रम्य तथा तथा कारयति)

कृष्णः—(सप्तभ्रममवलोक्य) अयि महेश ! दृश्यतां दृश्यताम् । इदानी-ममी सुष्ठु समधिकान्तराले संबृत्ता न जाने घातगोचरे भविष्यन्ति न वेति ।

महेशः—(सहस्रैलासं सहस्रात्याय) हता एवामी । क इदानीं सन्देहः । वाहयतु भगवान्विरिञ्चिर्वेगेन रथम्

(विरिञ्चिस्तथा करोति)

नारदः—(व्याकुलतामभिनयन्सप्तभ्रमम्) आः ! कथमात्मानमपि नानेन रथ-रथेण जानामि । क मे दर्शनश्रवणशक्ती । अयि परमेश ! तदहं कुतूहलाबलो-कननरलमुनिमण्डलमध्ये कैलासारूढो द्रक्ष्यामि । (इत्यन्तरिक्षगत्या तथा करोति)

नारदः—(पुरोऽवलोक्य साश्चर्यम्)

वापो हरिर्विजयतेऽन्धकसूदनस्य

वाग्गोचरा भवति यस्य न वेगलक्ष्मीः ।

१ नाय सर्व्वताप ! निर्दुलितस्तावदेष वैरिणां वञ्चनाप्रपञ्चः । तत्सम्प्रति तथा सथैव निजरथानेषु सञ्चरतां सूर्यतापचन्द्रवापौ । नैवादृशी नीतिर्भवति यद्वेदस्थाने स्थीयते ।

(लक्ष्यं किमप्यभवदन्यदिवाभिगम्यं
मार्गायितं पुनरमुष्य पुरत्रयेण ॥ १६ ॥

आर्यं धर्म ! पठ्य पश्य । कृतार्थय चक्षुषी । युगपदेव ज्वलतीयं पुरत्रयी
शङ्करशरानलेन ।

धर्मः—(स्परितोषमालोक्य) साधु साधु ।

प्राग्यागविघ्नप्रथितोरुवैर-

स्त्रेतानलोऽयं कलितावकाशः ।

बलेन शम्भोस्त्रितयं पुराणां

ज्वालाकरालः कवलीकरोति ॥ १७ ॥

(नेपथ्ये)

अस्पृश्यस्पर्शकारः प्रसभमपनयन्वर्णभेदव्यवस्थां

लोकं निःसीमशोकं रुदितमयदृशं कल्पयन्कान्दिशीकम् ।

कुर्वन्सन्मार्गरोधं दिशुयुवतिगुरुध्वंसकर्मण्यशङ्कः

कुस्वामीवैप बहिः प्रलयमुपनयत्याशु हा ! धिक्पुराणि ॥ १८ ॥

अपि च—

शय्यां श्रान्त इवाभ्युपैति नृपवद्भद्रासनं सेवते

गर्भागारमुपैति कामुक इष द्रोहीव रुन्वे दिशः ।

स्वैरं वीर इवाश्वहस्तिनिवहान्मघ्नाति बहयात्मकः

कोऽयं कोऽयमहो पुरत्रयकृते धिग्देव ! स्पृष्टस्त्वया ॥ १९ ॥

मुनयः—(श्रुत्वा सहर्षम्) दिष्ट्या श्रुतं तावदद्य श्रोतव्यम् ।

नारदः—(नपोऽवलोक्य स्वगतम्) आर्याः ! व्याकुलोऽस्मि । न पश्यामि

देवान् ।

मुनयः—(साशङ्कम्) तात नारद ! निरूपय निरूपय ।

नारदः—(दृग्नाशामभिनयन्) आर्याः ! किं निरूपयामि ।

कवचितककुभोऽमी शमामला धूमकृटाः

कनकशिखरिशृङ्गप्रांशुरर्चिःप्रपञ्चः ।

तरुणतरुणगुञ्जापुञ्जपिङ्गाः स्फुलिङ्गाः

किमपि नभसि नान्यचुर्यमालोकयामि ॥ २० ॥

मुनयः—(पुरोऽवलोस्य सहर्षम्) अहह! हर्षव्याकुलोऽसि ! किल पश्यसि
निखिलसुरपरिवारं रथाख्ण्डमायान्तं त्रिपुरान्तकम् ? ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो महेशः)

महेशः—भगवन्सुरज्येष्ठ ! स्थापय रथम् । स्थापयतामिहैव कापि मुनि-
नारदसनाथे कैलासैकदेशे ।

(वज्रा तथा करोति । नारदायाः सप्रथममुपसृत्य प्रणमन्ति)

महेशः—अयि देवाः ! सर्वे रथादवतीर्य यथापथमुपविशत । उपविशन्तु
चात्रभवन्तो मुनयः ।

(सर्वे तथा कुर्वन्ति ऋषयः । सहर्षं महेशः स्त्रीढमास्ते)

नारदः—(सहर्षम्) अयि जगन्नाथ ! किं ते देवा उचितं पारितोषिक-
मिहाहुते कर्मणि कुर्वन्तु ?

उत्कृत्य मौलिकमलैर्नवचन्द्रचूड !

त्वं पूज्यसे यदि किमप्युचितं तथा स्यात् ।

तुभ्यं तदप्यहह ! न स्वदते शिवाय

त्रैलोक्यरक्षणपराय किमत्र कुर्मः ॥ २१ ॥

महेशः—(स्त्रीढास्मितम्) अयि नारद !

वैकुण्ठः पद्मजन्मा त्रिदशपरिवृद्धः पावकः प्रेतनाथो

रक्षो वारामधीशः पवनधनपती सूर्यचन्द्रौ कुमारः ।

धर्मः शोषाद्रिराजावहमपि तरलः षोडशः कौतुकार्थी

मामेवैकं किमित्यं त्रिपुरघघचिधौ श्लाघसे नारद ! त्वम् ॥ २२ ॥

इन्द्रः—(सप्रथमम्)

व्याप्रियन्ते त्वया स्वैरं निजा अवयवाः सुराः ।

त्वमेकः पूरुषः स्तुत्यः पृथगगणनघात्र किम् ॥ २३ ॥

महेशः—(स्वगतम्) अये सङ्कोचयति मामियं व्रीडा । तद्विसर्जयामि
निर्जरान् । (प्रकाशम्) अयि भगवन्तो गीर्वाणाः ! स्थापयतां यथापथं यथासुखं,
समादिशत च किमिदानीं करोमि ।

इन्द्रः—(सप्रथमम्)

अयोऽप्येते त्वया दैत्या दोषा इव निराकृताः ।
अक्षयाणि जगन्त्यासन्नार्थ्यते किमिवाधुना ॥ २४ ॥

तथापीदमस्तु—

चूडाचन्द्रावदातेन स्फुरद्गालाक्षिरोचिषा ।
निरस्तमोहतिमिरं त्वयाऽस्तु हृदयं सताम् ॥ २५ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

चतुर्योऽङ्कः

इति महाकविवत्सराजविरचितत्रिपुरदाहामिथानौ
हिमः समाप्तः ।

महामात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

हास्यचूडामणिः प्रहसनम्

कल्याणं वितरन्तु वः पृथुजटाजूटाग्रविस्तारिण-
स्ते चूडाशशिनः शिरःसुरधुनीधारानुकाराः कराः ।
यानुत्प्रेक्ष्य मदोष्मभारविधुरे शुण्डारदण्डं मृषा
हेरन्वे घटयत्यनारतमभृदुल्लासिहासो हरः ॥ १ ॥

अपि च—

भूयिष्ठाः परिरम्भकेलिषु भुजाः सोत्कण्ठमालोकने
नेत्राणि प्रचुराणि बुम्बनविधौ भूयांसि चक्राणि ते ।
इत्थं भूरिवधूविलासघटनासञ्जस्य काऽहं तव
प्रोक्तः क्रोधविरुद्धयेति शिष्या स्मेरो हरः पातु वः ॥ २ ॥

(नान्यन्ते)

सूत्रधारः—(नमोऽजलोक्य) अये विभातैव शर्वरी । (प्रतीचीमवलोक्य)

अहह ! समय एव सर्वं शोभते । तथाहि—

नवविचकिलमालामांसलैर्यैस्तदानीं
मदनमयमशोषं विश्वमेतद्व्यघायि ।
चरमशिखरिशोषं सन्निविष्टास्त एते
दधति पलितभङ्गिं भानवः श्वेतभानोः ॥ ३ ॥

अये ! तन्ममापि जरापराधीनस्य हास्यकर एवायं नाट्याभियोगः ।

(प्रविश्य)

पारिपार्श्वकः—भाव ! हासोप्येव अज्ज रमणिज्जो जं एस नीलकंठ-
जत्तामहूसवसमागदेहिं विजडूसामाजिएहिं परिअरिदो राआ परमड्डिएवो
अत्तणो अमच्चेण कविणा वच्छराएण विरइदं हासचूडामणिं णाम पहसणं
अहिण्णेतुमादिसदि भवंतं ।

१ भाव ! हास एवायं रमणीयो यदेष नीलकण्ठयात्रामहोत्सवसमागतैः विदग्धसामा-
जिकैः परिचरितो राजा परमहिंदेव आत्मनः कविना वत्सराजेन विरचितं हास्यचूडामणिं नाम प्रह-
सनमभिनेतुमादिशति भवन्तम् ।

सूत्र०—(सहस्रं) आः ! सम्यगनुगृहीतोऽस्मि । अयमेव देवो रूपक-
निरूपणानैपुणैकपात्रम् । (साश्चर्यमाधूय शिरः)

गेहेषु प्रसभं सदैव विदुषां सापत्न्यवैरग्रहा-
दासीकर्तुमनारतं वितरणक्रीडाभिरब्धेः सुताम् ।

एष श्रीपरमर्द्धिदेवन्टपतिर्निस्सीमविद्यानिधि-

र्नूनं वागधिदेवता भगवती पुम्भावमभ्यागता ॥ ४ ॥

मार्प ! तद्गच्छ सज्जीक्रियन्तां कुशीलवाः । पूर्णाः सम्प्रति मे मनोरथाः ।

पतः—

परिपदियमुदारज्ञानसौजन्यघन्या

रसपरचशवाणीघत्सलो वत्सराजः ।

अयमपि नटवर्गो नाट्यमुद्रापट्टिष्ठः

फलति सुकृतराशिः प्राक्तनः कोऽप्ययं मे ॥ ५ ॥

(नेपथ्ये गीयते)

पत्तुं णिअसंपत्तिं परिमुत्तिअं विसमतिमिरचोरेण ।

एसा अंवरलच्छी भअवन्तं सूरमणुत्तरदिं ॥ ६ ॥

सूत्र०—(श्रुत्वा सहस्रं) मार्प ! सज्जा एव कुशीलवाः, यदियं कपट-
केलिकुट्टन्याः प्रावेशिकी ध्रुवा गीयते । तदेह्यावामनन्तरकरणीयं सन्पादयावः ।
(इति निष्क्रान्तौ)

(प्रस्तावना)

(तनः प्रविशति मुग्धोत्थिता कपटकेलि.)

कपटकेलिः—(विभाव्य) अहो पद्महो संवुत्तो । संचरिदा दाव गवक्ख-
जालन्तरं पुराणसीधुचारासोअरा सूरस्स बालकरा । कथं मह महरापाणभराल-
साए एक्कणिदापप्येव रअणी चोलीणा । (सृष्टिमभिनीय सहस्रंरुण्टम्) अए
पओससमअमइराए महुरत्तणं । ता संपइज्जेव तं आणइस्सं । ण हु अगिहीद-
मुच्चरदि रमणीयं वत्तुं ।

१ प्राप्तुं निजसम्पत्तिं परिमुत्तितं विपमतिमिरचोरेण । एसाऽन्यरत्नमीर्भगवन्तं सूरमनुत्तरति ।

२ अहो प्रत्युपः संवृत्तः । सञ्चरिता साचन्द्रनाशजाटान्तरे पुराणसीधुचारासोदरा. सूर्यस्य बालकराः । कथं मम मदिरापानभरालसाया एकनिद्रापदे एष रजनी व्युत्क्रान्ता । अये प्रदोषसमय-
मदिराया मधुरत्वम् ! । तत्सम्प्रत्येव तामानेप्ये । न खलु अगृहीतमुद्ररति रमणीयं वस्तु ।

मुअंगे अणुरञ्जदि । एदाए चोरिआए एसम्ह्वरे कलहो विपत्याविदो ।
(प्रकाशम्) कुसुमिए ! ता कस्स वि नाणिणो मुहेण एदं पयासइस्सं । अत्थि
इत्थ जिण्णुज्जाणमढम्मि केवलीनाणनिउणो नाणरासी नाम भअवो । ता
पुच्छिदुं गमिस्सं । जग्गवेसु मुग्गरअं जहा एसोवि अणुअरो भोदि ।

कुसु०—मुग्गरअ ! मुग्गरअ ! जग्गेसु जग्गेसु । (चेट्तयैव शेटे) वाहं
खु दट्ठो एस णिदोरईए । नीलकंठो जह इमं जग्गावेदिं ।

कपट०—अहं जाणेमि एदस्स काए कण्णजावं । मोग्गरअ ! मोग्गरअ !
जग्गेसु जग्गेसु । आणेसु तं सुचक्खिदं कडुय मइरं ।

चेटः—कुसुमिए ! गेन्ह गेन्ह भाअणाइं ।

कपट०—वच्छ मुग्गरअ ! अहं तुमं पि दाव गच्छम्ह याव कुसुमि-
आ भाअणाइं पक्खालिअ आणेदिं । (इति परिक्रामतः)

चेटः—अत्ता किं उण अण्णदो कुदोवि चलिदासिं ।

कपट०—(सविषादम्) मुग्गरअ ! ण सुदं तए अज्ज अत्तणो घरवुत्तन्तं ।
तं खु चिरआलसंचिदसध्वस्सं अज्ज चोरेहिं मुसिदं । ता उज्जाणमढवासिणं
केवलीनाणणिउणं भअवन्तं नाणरासिं पुच्छिदुं गमिस्सं ।

चेटः—(स्वगतं सहर्षम्) जीवध रे चोरआ ! जीवध ! । सुहपरिणामो भो-
दु तुम्हाणं एस वावरो । ण हु एसा हआत्ता मुहुत्तमेत्तंपि उवरमदि अम्हारिस्-

मुज्जे अनुरज्यते । एतया चौरिकया एपोऽस्मद्रूढे कलहो विप्रस्तावितः । कुसुमिके ! तत्कस्यापि
ज्ञानिनो मुखेनैतत् प्रकाशयित्वा । अस्मि अत्र जीर्णोद्यानमठे केवलीज्ञाननिपुणो ज्ञानराशिर्नाम
भगवान् । तत्रप्रुं गमिष्यामि । जागरय मुद्गरकं यथा सोऽपि अनुचरो भवति ।

१ मुद्गरक ! मुद्गरक ! जागरय जागरय । वाढ खलु एव दट्ठो निद्रोरस्या । नीलकण्ठो यदीमं
जागरयति ।

२ अहं जानामि एतस्य कृते कर्णजापम् । मुद्गरक ! मुद्गरक ! जागृहि जागृहि । आनय तां
स्वास्वादितां कृत्वा मरिदाम् ।

३ कुसुमिके ! गृहाण गृहाण भाजनानि ।

४ कस्स मुद्गरक ! अहं त्वमपि तावद्रच्छाव, यावत्कुसुमिका भाजनानि प्रक्षाल्य आनयति ।

५ अम्ब ! किं पुनरन्यतः कुतोऽपि चलितासि ।

६ मुद्गरक ! न श्रुतं त्वया अद्य आत्मनो गृहवृत्तान्तम् । तत्रतु चिरकालसञ्चितसर्वस्वमद्य
चौरैः सुपितम् । तदुद्यानमठवासिनं केवलीज्ञाननिपुणं भगवन्तं ज्ञानरासिं प्रुं गमिष्यामि ।

७ जीवत रे चौरका जीवत ! शुभपरिणामो भवतु युष्माकमेव व्यापारः । न खलु एषा

स्स घरअणस्स अणत्थपरंपराओ पत्थावअन्ती । (प्रकाशं सखेदमिव) हृद्धी हृद्धी
अत्ता किं.एदं संवुत्तं । ण तद्दा मं बाधेदि अत्थणासो जहा अज्जुआ वि
मुसिदत्ति पराहवो । ण हु अग्गी केणावि दद्धो सुणीअदि । अहवा दिव्वाहीणा
घणहाणी । णत्थि पराहवो । तद्दा अ—

जाणंताण समक्खं णाअरलोआण मुसइ सव्वस्सं ।

हेलाए अम्ह अत्ता कह चोरो अत्तिआसरिसो ॥ ८ ॥

कपट०—मोगगरअ ! सव्वस्स पणासे को एस वक्कखरकालो । पदि-
आरो दाव कीरट्टु^१ ।

मुद्गरकः—पदिआरं करेमि । (आकाशे लक्ष्यं वद्धा) हंहो. लोअवाला
ण भविस्सघ ण भविस्सघ जं अत्ताए धम्मपराए परिमुसिदं वत्थु उपेक्खघ^२ ।

कपट०—चेडा चेडा ! किं असंवद्धं मन्तेसिं ? ।

चेटः—संवद्धं मन्तेमि । दिट्ठिआ एसा माआवंचिदसअलभुअणा
अत्ता चोरेहिं परिमुसिदां ।

कपट०—(सकोचम्) मोगगरअ ! ण संवरसि अत्तणो मिञ्चुट्टुआरं मुहं^३ ।

(इति चपेटेन ताडयति)

चेटः—(सबैलक्ष्यमपत्त्य) अत्ता संवद्धे असंवद्धे वि कुप्पसि । ण तए
सह गमिस्सिं^४ ।

हताशा मुहूर्तमात्रमपि उपरमति अस्मादृशः गृहजनस्य अनर्थपरम्पराः प्रस्तावयन्ती । हा विक्क हा
विक्क अम्ह ! किमेतत् संवृत्तम् । न तथा मां बाधते अर्थनाशो यथा आर्षाऽपि मुपिता इति पराम्भवः ।
न खलु अग्निः केनापि दग्धः श्रूयते । अथवा वैवाधीना धनहानिः । नास्ति पराम्भवः । तथा च—

अणत्तं समझं नागइल्लोकानां मुण्णाति सर्वस्वम् ।

हेलया अस्माकमम्वा कथय चौरः अम्वासदृशः ॥

१ मुद्गरक ! सर्वस्य प्रणाशे क एष वक्काक्षरकालः । प्रतीकारः क्रियताम् ।

२ प्रतिकारं करोमि । हंहो लोकपाला न भविष्यत न भविष्यत यदम्वाया धर्मपराया
वत्तु परिमुपितमुपेक्ष्यम् ।

३ चेट चेट ! किमसंवद्धं मन्त्रयसि ? ।

४ संवद्धं मन्त्रयामि । दिष्ट्या एषा मायावश्वितसरुलमुवता अम्वा चौरैः परिमुपिता ।

५ मुद्गरक ! न संवरसि आत्मनो मृत्युद्वारं मुपाम् ।

६ अम्ह ! सम्वद्धे असम्बद्धेऽपि कुप्यसि । न त्वया सह गमिष्यामि ।

कपट०—(सातुकम्पमिव) मोगगरअ ! मोगगरअ ! एहि एहि दाव पाविदे
सब्वस्से मूयिट्ठं महारामहसवो माणहदव्वो^१ । (इति हस्ते ग्रीहीत्वा परिक्लामति)

चेटः—(समन्तादवलोक्य) अहो वसन्तावआरमंडिदस्स ससिरीअत्तणं
उज्जाणस्स । अत्ता पेच्छघ पेच्छघ^२ ।

मत्तो सुअंगोव्व समक्खमेसो जं छप्पओ चुंवइ एकमेकं॥
तेणव्व एदाओ हसन्ति वल्लीविलासिणीओ कुसुमुकरेहिं ॥ ९ ॥
अवि अ—

मत्ताओ रोलंबविलासिणीओ गायन्ति गेअं मअरद्धअस्स ।
तं चैअ चित्ताणिलचालिदाओ णव्वन्ति वल्लीओ लअक्खमेणं ।

कपट०—(निश्चय) मुगगरअ ! ण मे दुक्खत्तहिअआए पडिहाइ
वसन्तो^३ ।

चेटः—ण केवलं तुज्झ , (अह्वल्या निर्दिशन्) एदाए त्ति^४ । तथा अ—
एसा रोलंबसुण्णदाए तुन्हिक्का कुसुमभूसणुमुक्का ।
लक्खिज्झइ कुंदलजा मुसिअव्व वसन्तचोरेण ॥ १० ॥

कपट०—मुगगरअ ! गच्छ दाव णिरूवेहि इमम्मि मदम्मि किं कुणन्तो
सो भअओ चिट्ठिदि । अहं उण इहण्येव चिट्ठिस्सं^५ ।

१ मुद्ररक मुद्ररक ! एहि एहि तावव्यापिते सर्वमे भूयिष्ठ मदिरामहोत्सवो मानयितव्यः ।

२ अहो वसन्तावतारमण्डितस्य सत्रीरुत्वमुद्यानस्य । अम्ब ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व ।

मत्तो मुजङ्ग इव समक्षमेव यत् पट्टपदरचुम्बति एकमेकम् ।

तेनेव एता हसन्ति वल्लीविलासिन्यः कुसुमोत्करैः ॥ ९ ॥

३ अपि च—

मत्ता रोलम्बविलासिन्यः गायन्ति गेयं मकरध्वजस्य ।

तत्रैव चित्रानिलचालिता नृत्यन्ति बद्धघः लयप्रमेण ॥

४ मुद्ररक ! न मे दुर्यार्वहृदयाया प्रतिभाति वसन्तः ।

५ न केवलं तत्र, अस्या अपि ।

तथा च—

एषा रोलम्बशून्यतया तृष्णीका कुसुमभूषणोन्मुक्ता ।

लक्ष्यते कुन्दलता मुपितेव वसन्तचौरेण ॥

६ मुद्ररक ! गच्छ तावन्निरूपय अस्मिन्मठे किं कुर्वन् स भगवान् विप्रति । अहं पुनरिहैव स्यास्ये ।

(चेटस्तथा कृत्वोपगम्य)

चैटः—अत्ता दुवे केवि इध मुंडिदमुंडा वाआकलहं कुणन्ति । जं एक्को भणदि तं अवरोवि तस्स कए पडिभणदि ।

कपट०—मुग्गरअ ! सो भयवो सिस्स अज्झावअन्तो चिट्ठदि । ता इहय्येव चिट्ठम्ह याव से अज्झअणं समप्पदि^१ । (इति तथा कुरुवः)

(ततः प्रविशति शिष्यमध्यापयन्भगवान्कौण्डिन्यः)

ज्ञानराशिः—अपि ! कंठगतौ श्लोकौ तवेमौ संवृत्तौ ? ।

शिष्यः—नाणरासे ! उअरगदाविमे संवुत्ताँ ।

ज्ञानराशिः—(सक्रोधम्) मूर्ख ! नामग्रहणेन मां व्याहरसि ।

शिष्यः—किं तुह नामग्रहणेण पावं भोदिँ ? ।

ज्ञान०—धिद्धूर्ख ! न गृह्यते गुरूणां नाम ।

शिष्यः—ता कथं सेलाणं णाम गेन्हइ^२ ।

ज्ञान०—विद्यादानादिना गुरवो नतु प्रधीयांसः । उपाध्यायपादा इत्ये-
चाहं त्वया व्याहार्यः ।

शिष्यः—उअज्झाअ ! उअरगदाविमे संवुत्ता ते दुवेवि सिलोआ ।
सुणादु भवँ^३ ।

आलोक्य सर्वगात्राणि विचार्य च पुनः पुनः ।

इदमेकं तु निष्पन्नं ध्येयो नारीजनः सदा ॥ ११ ॥

ज्ञान०—(सक्रोधम्) धिद्धूर्ख ! यणविषययेण विप्लावितवानसि ।

१ अयम् ! द्वौ कावपि अत्र मुण्डितमुण्डौ वाचाकलहं कुर्वतः । यदेको भणति तदपरोऽपि तस्य कृते प्रतिभणति ।

२ मुद्गरक ! स एव भगवान् शिष्यमध्यापयन् विष्टति । तदिदं विष्टावः यावत्सोऽप्ययं समर्पयति ।

३ ज्ञानराशे ! उदरगताविमौ संवृत्तौ ।

४ किं तव नामग्रहणेन पापं भवति ? ।

५ तत्कथं सेलानां नाम गृह्यते ? ।

६ उपाध्याय ! उदरगताविमौ संवृत्तौ तौ द्वावपि श्लोकौ ।

शिष्यः—उअञ्ज्राअ ! कीस कुप्पसि । जारिसो तए पंडुरवण्णो सिलोओ लिहिदो तारिसो मए पढिदो^१ । (वृषीतलं दर्शयति)

ज्ञान०—(विदित्य) मूर्ख ! अक्षरान्यथात्वं कृतं तत्ताचद्वितीयं पठ ।

शिष्यः— नमस्ते पाण्डुरैकाक्ष ! नमस्ते विश्वतापन ! !

नमस्तेऽस्तु मृषाकोश महापुरुषकूर्चक ! ॥ १२ ॥

ज्ञान०—(सत्रोभम्) आः क्षुद्र ! पुष्पपाण्डुराक्षं मामुपहससि ! !

(इति हन्तुमुपक्रमते)

शिष्यः—(ससम्भ्रममपहत्य) कीस मं ताडेसि ? । एदे खु हआसा उअ-
ज्ज्राआ ण सहन्ति अत्तणो समहिअमेहाविसेसं सीसं । ता गमिस्सं दावै ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) मर्मज्ञोऽयम् । सद्ब्रह्म एवास्य श्रेयान् । (प्रकाशम्)
वत्स कौण्डिन्य ! एहोहि ।

शिष्यः—(सोद्वेगम्) ण आगमिस्सं । चंडसीलो खु तुमं^२ ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! अलमुद्वेगेनास्मच्चण्डशीलतायाः । पश्य—

नृपतिरखिललोकान्यालयत्यात्तदृण्डः

सुखयति जगदकंः स्वीकृतोऽप्यस्वरूपः ।

गुरुरपि कटुचेष्टः शास्त्रि शास्त्राणि शिष्यं

परिणतिहितभाजां भङ्गिरेवंविधैव ॥ १३ ॥

तदेहि पुनस्त्वां शुद्धमध्यापयामि । (इति समाध्यास्य पाठयति)

आलोक्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः ।

इदमेकं तु निष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥ १४ ॥

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष ! नमस्ते विश्वभावन ! !

नमस्तेऽस्तु हृषीकेश ! महापुरुषपूर्वज ! ॥ १५ ॥

(शिष्यतथैव पठति)

ज्ञान०—(सत्रोभम्) मूर्ख ! एवं पठ ।

१ उपाध्याय ! किं बुध्यसि ? । यान्शक्त्या पाण्डुरवणो स्त्रीको लिखितस्वादेश मया पठितः ।

२ किं मा ताडयसि ? । एते खलु इतारा उपाध्याया न सहन्ते आत्मनः समधिकमेवावि-
शेषं शिष्यम् । नृद्विदामि तावत् ।

३ न आगमिष्यामि । चण्डशील खलु तम् ।

शिष्यः—(पुनरुद्धं पठति सनिवेदम्) उअज्ज्ञाअ ! सुहुं कहुअक्खरं तुह
 षुदं अज्झअणं । ण अ एदिणा किंपि पावीअदि । ता मं केवलीविज्जं अज्झावेसु,
 जहा मे जणस्स घणाइं साहीणाइं होन्ति ।

ज्ञान०—(सजुगुप्सम्) मूर्ख ! धिक् त्वां धिक् त्वाम् । भोगाकाङ्क्षया
 वाध्यसे । अहो मोहः !

मृगः पाशान्प्रायः परिहरति यत्नेन मृगयोः

प्रमादाद्भ्रानद्धो भवति सहसा शोकविकलः ।

अये मुग्धो लोकः प्रकृतिविपमान्दन्त विपया-

न्स्वयं कण्ठे पाशान्घटयतितरां हृष्यतितराम् ॥ १६ ॥

शिष्यः—अलहन्तो एवं मन्तेसि । ण अ तुमं जाणासि केवलीविज्जं^१ ।

ज्ञान०—मूर्ख ! अहमेव केवलीं जाने किन्तु न शुभावहेत्यवधीरिता ।
 तथाहि—

दिव्ये शुद्धिकृता व्यलीरुकथनाच्चरेण तातो हतो

भ्राता मे विननाश कालफणिना दष्टो निघानं खनन ।

युद्धज्ञानविपर्ययाद्भूपतिना हन्तुं समाकाङ्क्षितो

जातोऽहं भगवानियं कुलरिपुर्विद्या हि नः केवली ॥ १७ ॥

शिष्यः—(विहस्य) जाणिदं दाव तिपौरुसं तुम्हाणं नाणमाहप्पं । ता
 जाणावेसु मं तं अत्तणो संबलभूदं रहस्सं^२ ।

ज्ञान०—(सस्मितम्) मूर्ख ! मुखरोऽसि । नार्हसि केवलीशिष्यत्वम् ।

शिष्यः—(साकृतं विहस्य) उअज्ज्ञाअ ! किं किं मुहरत्तणेण मए तुह
 पआसिदं ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! त्यमस्माकमात्मैवासि । तदाकर्णय केवलीविदां
 प्रथमाचारम् ।

१ उपाध्याय ! मुण्डु फट्टशरं तत्रैतदध्ययनम् । न च एतेन किमपि प्राप्यते । दन्तां केवली-
 विद्यामध्यापय, यया मे जनस्य धनानि दशवीनानि भवन्ति ।

२ अलभमानः एवं मन्त्रयसि न च त्वं जानासि केवलीविद्याम् ।

३ ज्ञातं तावत् त्रिपौरुषं युष्माकं ज्ञानमाहात्म्यम् । उज्ज्ञापय मां तदात्मनो शम्बलभूतं रहस्यम् ।

४ उपाध्याय ! किं किं मुहरत्त्वेन मया तव प्रकाशितम् ।

किं वाग्भिर्निकपो हि नः फलमिति स्याद्गूढगर्वग्रहः
 प्रश्लेष्वाविलमुत्तरं विरचयेन्न व्याहरेन्निर्णयम् ।
 सिद्धं कार्यमवेक्ष्य निश्चितमिदं पूर्वं मयासीदिति
 स्फारं स्फारमुदीरयेदुपचरेत्कश्चिन्मृपा साक्षिणम् ॥ १८ ॥

अपि च—

चिन्ताञ्जुम्बितचेतसा न रचितः प्रश्नः प्रशस्तस्त्वया
 नूनं सम्पद्युपश्रुतिर्न भवता ज्ञाता ग्रहीतुं तदा ।
 त्वदोषेण फले भ्रमोऽयमभवद्विद्या हि नः केवली
 कल्पान्तेऽपि न कम्पते जनमिति प्रत्यापयेद्वक्षितम् ॥ १९ ॥

शिष्यः—उभज्झाअ ! फुडं किंपि भोदि^१ ।

ज्ञान०—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य साशङ्कम्) मूर्ख ! तिष्ठ तिष्ठ एकपुरुष्या-
 नुचरा महिला काचिदितोऽभिवर्त्तते ।

(ततः प्रविशति कपटकेलिमुद्गरकश्च)

मुद्गरकः—अत्ता ! सुदु खु पाणगोठीजोग्गं ठाणं^२ ।

कपट०—(सकोधम्) एहि दाव तुन्दिक्को ।

ज्ञान०—(खगतं साशङ्कम्) न खलु श्रुतमेनाभ्यामस्पदीर्यं वचोरहस्यम् ।

भवतु प्रगल्भामहे तावत् । (प्रशंसम्) कौण्डिन्य !

ब्रह्मेवाहं मरणमथवा जीवितं वेद्मि जन्तोः

स्वामीवाहं परहृतधनं क्षमातलाद्बुद्धरासि ।

लोकस्याहं सकलचरितान्यन्तरात्मेव जाने

चौरैर्लुप्तं स्वयमिव घृतं वस्त्वहं प्रापयामि ॥ २० ॥

कपट०—(श्रुता महर्षम्) मुग्गरअ ! आअण्णअ आअण्णअ भअवदो
 वअणामयं । एहि तुरिदमं । (इत्युपसर्पतः)

कपट०—भअवं ! पणामामि ।

१ उपाध्याय ! स्फुटं किमपि भवति ।

२ अम्ब ! सुदु खलु पानगोठीयोग्यं स्वानम् ।

३ एहि दावसूय्यीकः ।

४ मुद्गरक ! मुद्गरक ! कार्काय भगवतो वचनामृतम् । एहि त्वरितम् ।

५ भगवन् प्रणामामि ।

मुद्गरकः—अहंपि पणमामि^१ ।

ज्ञान०—उभयोर्भद्रमस्तु । आस्यताम् ।

(उभावुपविशतः)

कपट०—(सप्रश्रयम्) भअवं ! अज्ज मे रअणीए सुसिदं सब्वस्सं ज-
प्पावेदु भवं^२ ।

शिष्यः—(ससम्भ्रमम्) आः ! किं मन्तीअदि । अज्ज रयणीए मढं मोत्तूण
ण कहिंपि गदो उअज्जाओ^३ ।

कपट०—(कर्णौ पिशाय ससम्भ्रमम्) सन्तं पावं । णाणसत्तीए चोरं सुणि-
ऊण अप्पावेदुत्ति मए मंतिदं^४ ।

ज्ञान०—(ससितम्) कौण्डिन्य ! तिष्ठ तिष्ठ । (कपटकेलिं प्रति) भद्रे !
अनुचितेयमस्माकमेवंविधा विद्या ।

कपट०—(सप्रश्रयम्) भअवं करुणारससाअरे तुम्हे मोत्तूण को अत्तो
अम्हारिसस्स अत्थीअणस्स सरणं । पत्तो अ सो अत्थसंचओ तुम्हाणं घ्येव
साहीणो भविस्सदि^५ ।

ज्ञानराशिः—(स्वगतं सहर्षम्) स्वीकृतस्तावदस्माकमनया मनोरथः । त-
थापि निरीहतामेवाभिनयामि ।

न जानामि न गृह्णामि मम किं चिन्तयाऽनया ।

अनङ्गीकार एवाऽयं दाम्भिकानां महाफलः ॥ २१ ॥

(प्रकाशम्) कल्याणि ! त्वदभीष्टेनैव कृतकृत्या वयम् । कौण्डिन्य !
अर्पय केवलीपुस्तकं, करोमि लाभालाभविनिश्चयम् ।

शिष्यः—(पुस्तकमुपनीय) कीरदु दाव केवलीपुत्थअपूर्आ ।

१ अहमपि प्रणमामि ।

२ भगवन् । अद्य मे रजन्यां मुगितं सर्वस्वमर्पयतु भवान् ।

३ आ. किं मन्त्यने ! । अण रजनं मठ सुक्खा न कुत्रापि गत उपाध्यायः ।

४ शान्तं पावम् । ज्ञानशक्त्या चोरं हाता आशयतु इति मया मन्त्रितम् ।

५ भगवन् ! करुणागरसमागतान् युष्मान् कृत्वा सोऽन्य अस्मादृशस्य अर्थिजनस्य शरणम् ।

प्राप्तश्च सोऽसंशयः दुष्नाकमेव स्वाधीनो भविष्यति ।

६ श्रियता तावत्येवलीपुस्तकपूजा ।

मुद्गरकः—(सहस्रोत्थाय) आणेमि कुसुमाई^१ ।

शिष्यः—भद्र ! सुवण्णेहिं रजणेहिं वा केवलीपुत्र्यअपूआ भोदिं ।
(कपटकेलिः ज्ञानराशेर्मुसमीक्षते)

ज्ञान०—(स्वगतं सपरितोपम्) अर्हति केवलीरहस्यशिष्यत्वं कौण्डिन्यः ।

(प्रकाशम्) भद्रे ! एवमेवैतत् ।

श्रद्धालुरात्मनः कुर्याल्लाभाल्लाभनिरूपणम् ।

अभ्यर्च्य स्वर्णरत्नाभां केवलीं मनुरब्रवीत् ॥ २२ ॥

अभावे कुसुमानि भवन्तु ।

कपट०—अव्य ! मुक्त्रपक्खो ज्येव कीरट्टुं । (इत्यह्वलीयकेन पुस्तकं पूजयति)

ज्ञानः—कौण्डिन्य ! गृहाण । दास्यसि विभज्य भिक्षुभ्यः ।

शिष्यः—(स्वगतम्) हआस ! जाणेमि तुमं । अहरेहिं भणसि, ण हि-
अएणं । (प्रकाशम्) जं उअज्झाओ आणवेदि । (इत्यह्वलीयकं गृह्णाति)

ज्ञान०—(पुस्तकमुद्गाद्य) अये ! ग्रहकुण्डलीं तावदालिखामि । (लिपिनाभि-
नयं कृत्वा)

यदि पश्यति रविसूनुर्विशस्थानस्थितं व्यतीपातम् ।

यदि राहुः शकटभेदी स भवति केतुश्च मेपस्थः ॥ २३ ॥

रविरङ्गारकलत्रे भवति यदा पापघोक्ष्यमाणश्च ।

अर्थशरीराभावं प्रश्ने ब्रूयान्तदा नियतम् ॥ २४ ॥

न चायमिह योगः । तदस्ति तावल्लाभो नष्टस्य वस्तुमः ।

कपट०—(सहर्षम्) अव्यस्स पसाएणं ।

शिष्यः—(सचमत्कारम्) अहो ! उअज्झाअस्स विज्जामाहणं । सअलाओ
वि सालिहोत्तगाहाओ कंठे किदाओ^१ ।

१ जानयामि कुसुमानि ।

२ भद्र ! सुवर्णं रत्नैः वा केवलीपुस्तकपूजा भवति ।

३ आर्ये ! मुख्यपत्र एव क्रियताम् ।

४ हृत्वाश ! जानामि त्वामधैर्भणसि न हृदयेन । यदुपाध्यायं धाञ्जापयति ।

५ आर्यस्य प्रसादेन ।

६ अहो उपाध्यायस्य विद्यामाहात्म्यम् । सकला अपि शालिहोत्रगायाः कण्ठे कृताः ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! इतश्चेतो गत्वा त्वमुपश्रुतिमानय' ।

शिष्यः—(निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) खअं जाहि रे चेडा खयं जाहि' ।

मुद्गरकः—(ससंरम्भमुत्थाय) आः ! कीस रे खमणआ ! मं अक्कोससि ? ।

चिद्ध चिद्ध तुह्य्येव मुण्डेण केवलीपुत्थजपूअं करेमिं' ।

शिष्यः—(समयम्) अव्वह्मण्णं अव्वह्मण्णं । उवस्सुदी खु मए एसा आणीदा । ण हु ण हु तुमं अक्कोसेमिं ।

कपट०—मुग्गरआ ! ण संवरसि अत्तणो मिच्चुदुआरं मुहं' ।

ज्ञान०—सौम्य ! तिष्ठ तिष्ठ नायमाक्रोशः । उपश्रुतिरियम् । तत्त्वमेवेदानीमुपश्रुतिं गृहीत्वा समागच्छ ।

मुद्गरकः—वंचेसि रे वंचेसिं ।

ज्ञान०—(साशङ्कमिव) आः ! किं प्रलपसि ? ।

मुद्गरकः—अध्य ! एयं मए आअण्णिण्ढं' ।

ज्ञान०—(लिखनाभिनयं कृत्वा) कौण्डिन्य ! कवर्गीयोऽयं घकारः ।

शिष्यः—अहं उण सवग्गीयं जाणेमिं ।

ज्ञान०—तदस्य कति मात्राः ? ।

शिष्यः—पञ्च ।

ज्ञान०—अनुस्वारस्य कति भवन्तु ।

शिष्य०—जेत्तीओ लिहिदुं पारेसिं ।

१ क्षयं याहि रे चेट ! क्षयं याहि ।

२ आः किं रे क्षमणक ! मामाक्रोशसि ? । तिष्ठ तिष्ठ तवैव मुण्डेन केवलीपुस्तकपूजां करोमि ।

३ अत्रल्लाप्यमत्रल्लाप्यम् । उपश्रुतिः खलु मया एसा आनीता । न खलु न खलु त्वामा-

क्रोशामि ।

४ मुद्गरक । न संवरसि जात्मनो मृत्युद्वारं मुखम् ।

५ वञ्चयसि रे वञ्चयसि ।

६ आर्य ! एवं मयाऽऽकर्णितम् ।

७ अहं पुनः सवर्गीयं जानामि ।

८ यावत्यः लिखितुं पारयसि ।

ज्ञान०—त्रयोदश तावत् । अथ त्रयोदशभिः पञ्चभिश्च द्वाविंशतिः ।

शिष्यः—गहि णहि विंसदी भोदि^१ ।

कपट०—णं अट्टारह होन्ति । विहावेडु अय्यो^२ ।

ज्ञानः—(स्वगतं विभाव्य) अये गणितदुर्विदग्धेयं, तद्यथा तथा तावत्स-
मापयामि । (प्रकाशम्) भद्रे ! अन्य एवायमस्मदीयो गणनासम्प्रदायः, तदावेदय
तावद्गृहजननामानि ।

(सुदूरकः कपटकेलिमदनसुन्दरीसुदूरककोकिलपारावतकुमुमिका इत्यादि नामानि लेखयति)

ज्ञान०—(लिखित्वा स्वगतम्) कपटकेलिः सुष्टु चौर्येण शङ्कनीयेति प्रथम-
मेवोदाहृतम् । तदेवमेव कथयामि ! (गणितानि च कृत्वा प्रकाशम्) कपटकेलि-
स्तावत्कृतचौर्या प्रतिभासते ।

सुदूरकः—(ध्वैर्विहरय सहस्रम्) साहु अग्येण जाणिदं । सइं प्येव एसा
मुसदि अम्ह घरं^३ ।

(कपटकेलिः सरितं काक्षेण वारयति)

ज्ञान०—(विभाव्य स्वगतं सर्वैलक्ष्यम्) अनेनान्योन्यहासानुभावेन इय-
मेव कपटकेलिरिति निश्चीयते । तन्न भद्रमापतितम् । (विभ्रय स्मृतिमभिनीय) एत-
स्याः किल सुता गणिका मदनसुन्दरी कलाकरण्डकैकाग्रहृदया । ताविमौ तद्ग-
त्यौ चौर्ययुतकारिणौ कोकिलपारापतौ । तदेवं तावत् । (प्रकाशं कपटकेलिमाह्वयाप-
वार्य) भद्रे ! निश्चितश्चौरस्त्वन्नामधेयं च संवरणार्थमुदाहृतम् । प्रयातु भवनं
भवती । सुनिभृतमेव याचनीयौ कोकिलपारावतौ ।

कपट०—(प्रकाशं सहस्रम्) अणुमण्णहु मं अय्यो^४ !

ज्ञान०—भद्रे ! साधयतु भवती । यतश्च वस्तु लब्धव्यं, न तस्मै रोपा-
पितव्यं ।

(कपटकेलिमुद्वेगं सह निष्क्रान्ता)

शिष्यः—(अङ्गुलीयकमुपनीय) अलंकारेडु अज्जो एदिणा अत्ताणयं^५ ।

१ नहि नहि विंशतिर्भवति ।

२ ननु अष्टादश भवन्ति । विभावयतु आर्यः ।

३ साधु आर्येण ज्ञातम् । स्वयमेव एषा मुष्णाति अस्माकं गृहम् ।

४ अनुमन्यतां मामार्यः ।

५ अलङ्करोतु आर्यः एतेनारमानम् ।

ज्ञान०—(सोद्वेगमिव) कौण्डिन्य ! कस्नवायं मोहः । पश्यं रे पश्य—
जरासृत्पुव्याधिव्यसनघटनैकाग्रहृदयो
विपर्यासं यस्याः प्रगुणयति कालः प्रतिकलम् ।
तनौ तस्यामस्यामलमलमलङ्कारघटनं
ज्वलद्ब्रह्मो मेहे रचयति चतुष्कानि फनमः ॥ २५ ॥

शिष्यः—(विहस्य) उअज्ज्ञाअ ! तुह्येव अहं सिस्सो । किं मं पचा-
एसि । मेन्ह दाव' ।

(ज्ञानराशिरङ्गुलीयकं परिदधाति)

शिष्यः—(साकृतं विहस्य अर्चलं पंढीं) भअयं अंगुलीय ! णमो दे । थिरो
होहि इह्येव उअज्ज्ञाअहत्थमिं ।

ज्ञानः—(सक्रोधमिव) आः पाप ! असत्प्रलापवाचाल ! विस्मृतान्पेव
मे व्यसनानि । (स्वतिमभिनीय सचमत्कारम्) कौण्डिन्य ! स्मारितोऽस्मि त्वद्वचनेन
कलाकरण्डकधूतकारप्रार्थनाम् । सहि शूते विध्वस्तसर्वस्यो मदीयमन्त्रप्रभावा-
द्विजयमाकाङ्क्षति । अस्ति तस्यास्मासु बहुधा प्रत्ययः । तदेहि मन्त्रजपयोग्यं
विजनं प्रदेशमाश्रयावः । दुर्चारगणिकास्त्रिप्रचारमिदमुद्यानम् ।

शिष्यः—ता इदो इदो एडु उअज्ज्ञाओ' ।

(इति निगमन्वौ)

प्रथमोऽङ्कः

(ततः प्रविशति मन्त्रतपसरायणो ज्ञानराशिः शिष्यश्च)

शिष्यः—उअज्ज्ञाअ ! बहुलो तण कदो मनजाओ । जाणे जिदंघ्येव
कलाकरण्डअज्जूदअरेण । ण ह्नु दे विलंविदपहाओ मन्तो । ता एहि उज्ज्ञाणं घ्येव
गच्छन्ह । उज्ज्ञन्ति मे मज्झन्हचंहेण चंठंसुतेण अंगाई' ।

ज्ञान०—(अयं विशय) एवमेवैतत् ।

१ उपाध्याय ! तत्रैवाहं शिष्यः । किं मां प्रत्यापसि । पृष्टवान् तावत् ।

२ भगवन् अङ्गुलीय ! नमस्ते । स्थितो मन इदं उपाध्यायहस्ते ।

३ वदित इव एव उपाध्यायः ।

४ उपाध्याय ! बहुलस्त्वया कृतो मन्त्रपापः । जाने मितमेव कलाकरण्डकधूतकारेण । न सद्य

मे विडम्बितप्रभायो मन्त्रः । तदेहि उपाध्यायमेव गच्छावः । दशन्ति मे मप्याहचण्डेन चण्डांशु-
तेजसा भङ्गानि ।

मैहिरोऽयं महःपूरः कूरः खल इवोत्कटः ।

प्रतिकर्तुं परं शक्यः सुस्निग्धैः शाखिसज्जनैः ॥ १ ॥

तदेहि गच्छावः । (इति निष्क्रामतः)

शिष्यः—एदं उज्जाणं । पविसद्दु भवं । (प्रवेजं नाटयतः)

* शिष्यः—(कतिचित्पदानि दत्त्वाऽप्रतोऽवलोक्य) उअज्जाअ ! पेच्छ पेच्छ ।

इध माधवीमण्डवे अब्भुदा कावि इत्थिआ उअज्जाउव्व ज्ञाणपराअणा चिट्ठदि । अवरवि एदाए पासम्मि देवआपूअत्थं चन्दणकुसुमाई उव्वहन्ती चिट्ठदि ।

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! तदिहैव रक्ताशोकनले उपविशावः । किं माधवीमण्डपेन । (इत्युपविशत.)

शिष्यः—(विभाव्य स्वगतं साध्वयोंपहासम्) अहो ! उअज्जाओ अहो ! उअज्जाओ । सुद्दु खु एसा इहट्ठिदेण पुलोईअदि ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा मदनसुन्दरी चेटी च)

ज्ञान०—(विलोक्य स्वगतम्) अहो ! रूपसम्पदस्याः ।

तथाहि—

लावण्यवीचिनिचयैस्तरलायताक्षी

प्रक्षाल्य निष्पुरविवेकदुरक्षराणि ।

कन्दर्पदैवतमियं सहसोपदेश-

माविष्करोति हृदि संयमिनो ममापि ॥ २ ॥

चेटी—भट्टिणि ! एदं खु तुह अंगपसंगमलहन्तं पिव पचाअइ सिप्पिआसमप्पिदं हरिअंदणं । एसा उण चिरसमागजावि तए असंभाविज्जमाणा उआलंभदिव्व तुमं । परिमलमिलन्तरोलंबणिउरुंयसुहलिदा णोमालिआ । एदं

१ एतदुद्यानं प्रविशतु मनाम् ।

२ उपाध्याय ! प्रेशस्व प्रेशस्व । अत्र माधवीमण्डपे अद्भुता कापि स्त्री उपाध्याय इव ध्यानपरायणातिष्ठति । अपराऽपि एतस्या पार्श्वे देवतापूजार्थं च चन्दनकुसुमानि उद्ब्रह्मन्ती तिष्ठति ।

३ अहो उपाध्याय अहो उपाध्यायः । सुद्दु एतु एसा इहस्थितेन प्रलोक्यते ।

४ भट्टिनि ! एतत्पशु तराङ्गप्रसङ्गमलभमानमिव प्रतीयते शुक्तिस्त्रासमर्पितं हरिचन्दनम् । एषा पुनश्चिरसमागताऽपि त्वया असम्भाव्यमाना उपालभत इव त्वां परिमलमिलद्रौल्यनिदुरन्धसुपरि-

पि करकमलकलितं वअणपरिउंवणाविलं व णीसहं पिव किलम्मदि तंबोलं ।
ता को एस वसंतावआरपहरिसावसरम्मि दे हिअअकखेओ ।

मदनसुन्दरी—(अनाकर्णितकेन दीर्घमुष्णं च तिःश्वस्य संकृतमाश्रित्य)

भुजानाः सहकारकोरकविपं प्राणन्ति पुष्पन्धयाः

कण्ठः कोकिलयोपितां नभकुहूशब्दाग्निना दह्यते ।

श्रीखण्डानिलकालकूटपवनैर्नृच्छन्ति नैता लता

धिञ्च्युत्पोरसमर्थतां स्मरशरैर्विन्डाऽपि जीवाम्यहम् ॥ ३ ॥

ज्ञान०—कौण्डिन्य ! किमस्माकमिह निस्सङ्गानाम् ? । तदेहि गच्छावः ।

कौण्डिन्यः—उअज्झाअ ! चिट्ट चिट्ट । तुह दुरज्जअणदूमिदा सीअला-
अन्ति कण्णा एदाणं मङ्गुरालावेहिं ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) ममापि । (प्रकाशम्) कौण्डिन्य ! चित्रकरवेश्या-
लापलालसो यदध्ययनादुद्विजसे ।

(चेटी भट्टिनीत्यादि पुनः पठति । मदनसुन्दरी तथैव चिन्तां नाटयति)

चेटी—(हस्ते गृहीत्वा) भट्टिणि मअणसुंदरि ! किं उण तुमं अमंगलं
वाहरसि ण पडिच्छसि णेवच्छलच्छिं ? । किं एआरिसय्येव कलाकरंडअं
पेच्छिसिं ।

मदन०—(चमत्कृत्य सहर्षम्) सहि ! कहिं सो जूदअरो ? ।

चेटी—भट्टिणि ! सो खु णिज्जिदसअलज्जदअरदविणो मयणुज्जाणे तए
सह पाणगोठीमहूसवं माणइस्सदि । सोवि तए पेसिदो आहरणकरंडओ वारि-
सोप्येव अत्ताए कवडकेलीए पासं पेसिदोत्ति मह मअणुज्जाणयालेण साहिदं ।

ता नवमलिका । एतदपि करकमलकलितं वदनपरिचुम्बनाविलमिव निःसहमिव श्लाम्यति ताम्बूलम् ।
तत्क एव वसन्तावतारप्रदोषावसरे ते हृदयशोभः ?

१ उपाध्याय ! तिष्ठ तिष्ठ । तव दुरध्ययनदूनौ शीतलायतः कर्णौ एतयोः मधुरालापैः ।

२ भट्टिनि मदनसुन्दरि ! किं पुनस्त्वमद्गलं व्याहरसि ? , न प्रवीच्छसि नेपथ्यलक्ष्मीम् ।
किमेतादृशेव कलाकरण्डकं प्रेक्षिष्यसे ? ।

३ सखि ! कुत्र स दूतकरः ? ।

४ भट्टिनि ! स एतु निर्जितसकलदूतकरदविणो मदनोयाने त्वया सह पानगोष्ठीमहोत्सवं
मानयिष्यति । सोऽपि त्वया प्रेषित आमरणकरण्डकः अम्बायाः कपटवेश्याः पार्श्वं प्रेषित इति मन
मदनोयानपालेन आवितम् ।

मदन०—(सोत्कण्ठमुत्थाय) पिअसहि ! एहि एहि आलिङ्गसु भं । (इति चेटी समालिङ्गति)

शिष्यः—उअज्झाअ ! डज्झउ एस अग्हाणं तओ । पेच्छ पेच्छ एदाए धण्णत्तणं जा मअणसुंदरीए समालिङ्गिज्जदिं ।

ज्ञान०—(स्वगतं सोत्कण्ठम्) सम्यगाह कौण्डिन्यः । (प्रकाशं सन्नोधमिव) रेरे किं प्रलयसि । आः पाप ! शापोदकेन निर्वापयामि त्वहुर्विनयपावकम् । (इति कमण्डलुद्वकमादातुमिच्छति)

शिष्यः—किं अआरणं कमंडलुजलं पवाहेसि । किलम्मिहसि मज्झण्ह-तण्हाए । जाणेमि तुह पहावं* ।

ज्ञान०—मूर्ख ! कपटकेलिधनप्रत्यावृत्तिं बुद्धापि न प्रत्येपि ।

शिष्यः—कवडकेलीए चोरिदत्ति तए पढमंथ्येव पचाइदोम्हिं ।

मदन०—(सौत्सुक्यम्) ता एहि तहिं द्येव गट्टअ पडिचालेन्ह जूद-अरं ।

(इत्युत्थाय चेटीं हस्ते गृहीत्वा परिणामति)

शिष्यः—मुंच दाव वाआकलहं । पेच्छ पेच्छ गच्छदि एसां ।

ज्ञान०—(विलोक्य स्वगतं सोत्कण्ठं सानुतापम्) कथमपक्रामत्येव ! ।

उन्मुच्य दूरमपयाति यथा यथेयं

छायेव मन्मथतरोस्तरलायताक्षी ।

अङ्गानि मे प्रसभमेप तथा तथैव

क्रोडोऋरोत्यहह । दुर्विपहः प्रतापः ॥ ४ ॥

१ प्रियसरि ! एहि एहि आलिङ्ग माम् ।

२ उपाध्याय ! दह्यतु एतदस्माकं तपः । प्रेश्वस्व प्रेश्वस्व एतस्या धन्यत्वं यन्मदनसुन्दर्यां समा-लिङ्गयते ।

३ किमकारणं कमण्डलुजलं प्रवाहयसि ? इमिष्यसि मध्याह्नतृण्यया, जानामि तव प्रभावम् ।

४ कपटकेल्या चोरितमिति स्वया प्रथममेव प्रत्यायितोऽस्मि ।

५ तदेहि तत्रैव गत्वा प्रतिपालयाम शूतकारम् ।

६ मुञ्च तावद्वाचाकलहम् । प्रेश्वस्व प्रेश्वस्व गच्छति एषा ।

शिष्यः—उअज्झाअ ! तुमं व दुब्बिसहतिव्वतेओ दिणणाहो । ता एहि एदं य्येव माहवीमंडयं पविसम्ह । इहय्येव झाणधारणादिअं भविस्सदि ।

ज्ञान०—(स्वगतं सहस्रोत्कण्ठम्) चिरं जीवतु मे वत्सः । कौण्डिन्येन हृद्गतमभिहितम् । (प्रकाशम्) यथा रोचते वत्साय । (उमौ प्रवेशं नाटयतः) ।
(स्वगतं सोत्कण्ठं विभाव्य) अये इयं सा वेदिका मदनसुन्दरीपरिरम्भसम्भाविता । तदेतामधिशये तावत् । (इति विश्रामं नाटयति)

शिष्यः—इह जहिच्छं कुण्डु उअज्झाओ झाणधारणादिअं ।

ज्ञान०—(सान्तस्तापः स्वगतम्) कुतोऽममैतदिदानीम् । तथाहि—

समेघन्ते श्वासाः क नु पवनसंरोधनविधे-

र्वचस्तन्नामैव स्पृशति सततं कास्ति स जपः ।

तथा ग्रस्तं चित्तं कचिदपि ययौ कैटभरिपु-

र्ददौ दीक्षामन्यां मम क्रुसुमचापोऽय भगवान् ॥ ५ ॥

प्रगल्भते च ममायं सर्वाङ्गीणः सन्तापस्तदेनामेव शीतलां वेदिकां विलुण्ठनैः सम्भावयामि (इति तथा करोति)

शिष्यः—(ससम्भ्रममिव) किं उण उअज्झाओ एवं पलोट्टदि ।

ज्ञान०—(ससंवरणम्) वत्स ! कौण्डिन्य ! वाधन्ते ममाङ्गानि घोरं ज्वरेण ।

शिष्यः—(स्पर्शमभिनीय) अहो दे दारुणो जरो । णं जाणस्सिय्येव जरविआरणमन्तं । ता कीस किलिम्मसिं ?

ज्ञान०—(स्वगतं विमृश्य) अये मदनसुन्दरीविरहज्वरातुरस्य तद्वशीकरणमन्त्रप्रयोग एव मे शरणम् । मुखरशिष्यराक्षसाघातस्य क मे दूत्यादेरभ्युपायस्तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) वत्स कौण्डिन्य ! सम्यगनुस्मारितोऽस्मि । तदानय लिखनोपकरणानि, यथा ज्वरजित्वरं मन्त्रवीजं चिरचयामि ।

१ उपाध्याय ! त्वमिव दुर्विपहृतीव्रतेजाः दिननाथः । तदेहि एनमेव माघवीमण्डपं प्रविशावः । इदं ध्यानधारणादिकं भविष्यति ।

२ इह यथेच्छं करोतु उपाध्यायः ध्यानधारणादिषुम् ।

३ किं पुन उपाध्याय एव प्रलुडति ।

४ अहो ते दारुणो ज्वरः । ननु जानास्येव ज्वरवितारणमन्त्रम् । तत्कथं ह्याम्यसि ? ।

शिष्यः—(निष्कम्ब पुनः प्रविश्य) एदाडं उवअरणाइं । आलिहदु उअज्झाओ ।

ज्ञान०—(भूर्जत्वचमादाय वशीकरणमन्त्रमालिख्य संवृत्य) वत्स कौण्डिन्य ! चन्दनपङ्कगोलेन वीजवल्कृतवैनमानय यथा परिधाय विञ्चरो भवामि ।

शिष्यः—(लिखितमादाय परिक्रम्य) अये पेच्छामि दाव किं इध आलिहदत्ति । (उन्मोच्य वाचयित्वा सक्षिप्तम्) अये मन्ताणन्तरं मदनसुन्दरी मे वशीभवत्विति लिहिदं । ता ण इदं सहिस्सं । अहंपि मअणसुन्दरीसमागमासाए जीविदं धारेमि । ता एवं दाव । (उन्मृश कपटकेलिमें वशीभवत्विति मालिख्य तथैव संवृत्य चन्दनपङ्केन वीजवल्कृत्वा पुनः प्रविश्य) धारेदु एदं उअज्झाओ ।

(ज्ञानराशि वीजमादाय नाट्येन परिदधाति)

शिष्यः—(सहर्षाश्चर्यमिव) कथं मुहुत्तमेत्तेष्येव जरविमुक्को व्य उअज्झाओ लक्खीअदिं ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) बहुधातुभूतसद्यस्कफलोऽयं मन्त्रः । प्रत्यासन्नश्चायं विपविपमशीलः शिष्यः । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) वत्स कौण्डिन्य ! कृतो मन्त्रप्रयोगः । तदिदानीं ज्वरविजयिनीं भगवतोऽभ्यर्चनां चिकीर्षामि । तदानीयन्तां विविधवर्णसौरभ्यवैभवानि कुसुमानि ।

शिष्यः—अं उअज्झाओ आणवेदि । (इति निष्कम्ब स्वगतम्) जाणिदो ष्येव मये उअज्झाओ ता किं मे कुसुमेहिं । एदं ष्येव चलदलतरुसिहरं आरुहिअ णिरूपमि सर्व्वं । (इति तथा करोति)

ज्ञान०—(पुरोऽवलोक्य सहर्षम्) अहह ! फलितं मन्त्रप्रभायेन यदियं गृहीतकुसुमताम्रलादिप्राभृतका कपटकेलिर्मदनसुन्दरीदूत्येऽत्र समागच्छति ।

१ एतानि उपकरणानि आलिखतु उपाध्यायः ।

२ अये प्रेक्षे तावत्किमत्रालिखितमिति । अये ! मन्त्रानन्तरं मदनसुन्दरी मे वशीभवत्विति लिखितम् । तत्रेदं सहिष्ये । अहमपि मदनसुन्दरीसमागमाशया जीवितं धारयामि । तदेवं तावत् । धारयतु एतदुपाध्यायः ।

३ कथं मुहुर्तमाने एव जरविमुक्त इव उपाध्यायो लक्ष्यते ।

४ यदुपाध्याय आह्वययति । ज्ञात एव मया उपाध्यायः । तर्हि मे कुसुमे । एतदेव चलदलतरुसिपरमारुह्य निरूपयामि सर्व्वम् ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा कपटकेलिः । कपटकेलिः ज्ञानराशेरमतः प्रामृत-
कमुपनीय साकूतं विहाय सत्रीडमुपविशति)

ज्ञान०—(सगर्वहर्मम्) अयि भद्रे ! अधिगतं तद्वस्तु ? ।

कपट०—(सोत्कण्ठम्) सुहृअ ! तं लब्धं गदं वत्सु । हिअअं उण मह
तए हरिदं ता तुमं य्येव मह सरणं ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) आः किमेतत् ! । किमियं मदिरारसोन्निद्रितस्मर-
विकारातिशया ? । तत्किमत्रोत्तरं भवति ? अभिमतेन तावद्विनियोजयामि ।
(प्रकाशम्) भद्रे ! अपि कल्याणिनी तव सुता मदनसुन्दरी ।

कपट०—(सेष्यम्) ण ह्ण ण ह्ण सुदा मे, वहिणिआ खु सा । अहं उण
तुम्हारिसविलासिजणपसाएण सुहिदा पिहुलत्तणं पत्ता कणिट्ठा वि अण्णा-
रिसी मुणिज्जामिं ।

ज्ञान०—(स्वगतं सोपहासम्) अहो ! धार्ष्ट्यं वृद्धायाः । अथवा युज्यत
एवैतत् ।

वातोत्कुह्लनया नयन्ति समतां निम्नौ कपोलौ मुहु-
स्तुङ्गत्वाभिनयं वहन्ति कुचयोर्वक्षःस्थलोल्लासनैः ।
पुत्रीभ्योऽपि कनिष्ठतां प्रकटयन्त्याच्छाद्य केशान् सितां-
स्नारुण्याभिनयग्रहः परिणतौ कोप्येप दुर्वोपिताम् ॥ ६ ॥

कपट०—(सोत्कण्ठम्) सुहृअ ! मुञ्चसु कसाअंधरं । अलंकरेमि हरि-
अंदणेण अङ्गाईं ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) अहो ! विकारातिशयो वृद्धायाः । अथवा—
सोत्कण्ठं सेवितोऽत्यर्थं तारुण्यसमये पुरा ।
जहाति जरतीः कामो न दाक्षिण्यवशादिव ॥ ७ ॥

(प्रकाशम्) विरम विरम ।

विविधरसविलासोल्लासिनिःसीमपङ्क-
प्रचयनियतपातं दूरतस्तं नमामि ।

१ सुभग ! तद्वत्त्वं गदं वत्सु, हृदयं पुत्रमम त्वया हृतं, तत्त्वमेव मे शरणम् ।

२ न रलु न रलु सुता मे भगिनिका रलु सा । अहं पुनस्त्वादशविलासिगणप्रसादेन
मुसिता प्रयुल्लवं प्राप्ता कनिष्ठाऽपि अन्यादृशी ज्ञाये ।

३ सुभग ! मुञ्च कपायाम्बरम् । अलङ्करोमि हरिचन्दनेनाङ्गानि ।

अहमिह सुखमम्ब ! त्यक्तविभ्रंशशङ्कः

पथि नियमपराणां नीरसे सञ्चरामि ॥ ८ ॥

कपट०—(सोपहासम्) सुहृअ ! णाअरोसि जाणसि परिहसिदुं, जं मं
अन्वेत्ति वाहरसि । ण उण जाणसि भाअवदाणं रहस्सं । ण सुदो तए
स सिलोओ

भगवान् कुरुते नित्यं यः कन्दर्पनिषेधणम् ।

सुतरां प्रीयते तस्य कन्दर्पजनको हरिः ॥ ९ ॥

ण उण अहं जापो केत्तीआओ भाअवदाणं विसीओ णिअसुरअसत्थ-
रोसीसअम्मि मये दिण्णाओ ।

ज्ञान०—(सक्रोधम्) आः पापे ! पतिप्यसि भागवतदर्शनदृपणपङ्केन ।

कपट०—(विहृत्य) सुहृअ ! ण णिवडिस्सं । एसो मे आलम्बणमत्थि
तुह दंडो^१ । (इति दण्डं स्पृशति)

ज्ञान०—आः पातकिनि ! मा स्पृश मा स्पृश । त्वयि यमदण्डोऽयं दण्डः ।

(इति दण्डमाच्छिद्य हन्तुमुपनमते)

कपट०—(सत्वरमपसृत्य) ररे णट्टभअव ! ण मे एत्थ कोकिलपारावदा
तेण मं अणाहं व ताडेसिं ।

(ततः प्रविशतः संख्यौ कोकिलपारावतौ)

पारावतः—कोकिलआ ! कहिंपि इध उज्जाणे सो णट्टभअवओ पुलो-
ईअदि, जो अम्ह चोरिआकलहमुप्पादेदिं ।

ज्ञान०—(पुरोज्वलोक्य सभयम्) अम्ब ! त्वमेवात्र शरणं मे ।

कपट०—(सक्रोधम्) अज्जवि मं अंविस्ति वाहरसिं ? ।

१ सुभग ! नागरोऽसि जानासि परिहसितुं यन्मामभ्वेति व्याहरमि । न पुनस्त्वं जानामि
भागवतानां रहस्यम् । न श्रुतस्त्वया स श्लोकः । न पुनरहं जाने कियत्यः भागवतानां विशत्यो निजमु-
रतस्सत्तरोच्छीर्षके मया दत्ता ।

२ सुभग ! न तिपतिप्यामि । एष मे आलम्बनमस्ति तव दण्डः ।

३ ररे नट्टभगवन् ! न मे अत्र कोकिलपारावतौ येन मामनाथमिव सादयसि ।

४ कोकिलक ! स कुत्रापि इहोवाणे नट्टभगवान् प्रलोभ्यते योऽस्माकं चौरिकाकलहमुत्पादयति ।

५ अद्यापि मामभ्वेति व्याहरसि ? ।

ज्ञान०—(सप्रत्ययम्) सुन्दरि ! करिष्यसि मे प्राणरक्षां, त्वदायत्तोऽहम् ।

कपट०—ता समाहिदंभेण चिट्ठु भवव' ।

(ज्ञानराशिः तथा करोति)

कोकिलः—(पुरो निरूप्य सदर्पम्) पारावजा ! पेच्छ पेच्छ एसो सो भवओ पासट्टिदाए अत्ताए उआसिज्जमाणो चिट्ठिदि । ता एहि उअसप्पम्हँ ।

उमौ—(उपतृत्य ससंरम्ममुचैःकारम्) अत्ते ! किं इध तुमं ? ।

कपट०—(सनिमृतैस्वरं हस्तसंज्ञया-वारयन्ती) कोकिलआ ! णिहुअं चिट्ठघ । मा भोट्टु समाहिदंगो भववदो' ।

कोकिलः—अत्ते ! एसो खु मे तिच्चमहरावेअविहलोच्च पडिहाअदि जं णिमीलिअच्छो घुम्मदि । (पारावतं काक्षेण वीक्ष्य) तुमं वा कथं मत्तेसिं ।

पारावतः—कोकिलआ ! एवं ण्णेदं । ता एहि एसो दीहिआजलम्मि मज्जीअदि' (इति तथोपक्रमेते)

कपट०—(ससन्ध्रमम्) आः किं एदं ! चिट्ठघ चिट्ठघ रे चिट्ठघ । मा जलणम्मि झंपयं ।

कोकिलः—अत्ते ! जह एसो जलणो ता किन्न एदं णिचं चिअ उच्छंग-अन्ती डज्झसि तुमं' । (इति प्रसमं प्रारयतः) ।

(ज्ञानराशिः सहुद्धारं शिरो वलयति)

पारावतः—कोकिलआ ! पिच्छिलवालो ण एस धरिदुं पारीअदि' ।

१ वत्समाधिदम्भेन तिष्ठतु भगवान् ।

२ पारावत ! प्रेशस्व प्रेशस्व एष स भगवान् पार्श्वस्थितया अन्वया उपास्यमानस्तिष्ठति । तदे-
हि उपसर्पावः ।

३ अन्व ! किमत्र त्वम् ? ।

४ कोकिलक ! निमृतं तिष्ठत । मा भवतु समाधिभङ्गः भगवतः ।

५ अन्व ! एष रज्जु मे मदिरावेगविह्वल इव प्रतिभाति यन्निमीलिताक्षो घूर्णते । त्वं वा कथं
मन्यसे ? ।

६ कोकिलक ! एवं न्विदम् । तदेहि एष दीर्घिकाजले मज्जयते ।

७ आः ! किमेतन् ? । तिष्ठत तिष्ठत रे तिष्ठत । मा ज्वरने क्षम्यत ।

८ अन्व ! यदि एष ज्वलनस्तर्किकैव नित्यमेवोत्सङ्गयन्ती दहसे त्वम् ? ।

९ कोकिलक ! पिच्छिलवालो न एष धर्तुं पार्यते ।

कोकिलः—पारावता ! तुमं हृत्थेसु अहं पाएसु घारेमि । (इति तथा कुरुतः)

पारावतः—(बाहुतो वीजं छित्वा हस्ते गृह्णन्हुलीयकं प्रत्यभिज्ञाय) कोकिलआ ! पञ्चभिजाणेसु अंगुलीअअं एदं अत्ताए मअणसत्थसिक्खादक्खिणाए एअस्स विहण्णं ।

कोकिलः—(सोपहासम्) साहु अत्ते ! साहु । सन्वस्सं एअस्स समप्पेदि । चोरिआकलंकं उण अम्ह मत्थे अपरोवेदि । (उभौ चालयतः)

ज्ञान०—(साक्रन्दम्) कौण्डिन्य ! कौण्डिन्य ! कासि ? कासि ? । एए त्वामपहाय वैष्णवं लोकमभिपद्ये ।

कोकिलः—पाआलमूलत्ति भणं ।

पारावतः—कोकिलआ ! एसो भअवओ एदस्सिं ग्येव पचासन्ने विन्दुदेवदे चल्दलतरुम्मि अवलंवीअदि । अणुभवदु मुहुत्तं खेअरसिद्धिं ।

(कोकिलः ऊर्ध्वं शायामवलोकते)

कौण्डिन्यः—(स्वगतं समयम्) एसो सो पलिज्जमाणो डरन्तो अवरां पि पज्जालेदि । ता एवं दाव (प्रकाशम्) जीवघ जीवघ । घारेघ घारेघ एदं देमतापसं याव अहं अवदरामि । एसो खु मे सअलज्जाणे कुसुमाहं णिच्चंचिअ गेन्दइ । अहं इहट्ठिदो णिरुवेमि ण उण पेक्खामि (श्लयवतरणं नाटयित्वा हन्तुमुपक्रमते)

ज्ञान०—अहो गुरो भक्त्यतिशयः । भवतु । जीवतु तावद्वराकः ।

१ पारावत ! त्वं हस्तयोः अहं पादयोर्धारयामि ।

२ कोकिलक ! प्रत्यभिज्ञान्निहि अहुलीयकमेतदुन्मव्या मदनशास्त्रनिष्ठादक्षिणया एतस्य वितीर्णम् ।

३ साधु अम्ब ! साधु सर्वस्वमेतस्य समर्पयति । चौरिकाकलङ्कं पुनरस्माकं मसकः आरोपयति ।

४ पातालमूले इति भण ।

५ कोकिलक ! एव भगवान् एतन्मित्रेण प्रत्यासन्ने विष्णुदेवने चल्दलतरौ जलम्वयते । अतुभवतु मुहूर्तं खेचरसिद्धिम् ।

६ एष स प्रज्जात्यमानो विभ्यन् अवरमपि प्रज्जालयति । तदेवं तावन् । जीवत जीवत धारयत धारयत एतं दम्भवापसं यावद्दम्भवतगमि । एए खु मे सकलोयाने कुसुमानि नित्यमेव गृहाति । अहमिहत्थिठो निरूपयामि च पुनः प्रेक्षे ।

(कष्टकेलिः विद्वद्य ज्ञानराशेर्मुर्जमीक्षते)

पारावतः—अरेरे तुमं उज्झाणवालो ? ।

कौण्डिन्यः—अघ इं ? ।

कौकिलः—पारावता ! जं अत्ता णिहुअंहुसिऊण भअवदो मुहं पेक्ख-
दि, तां एसोप्येव सो एदस्स दुदीओ कौण्डिणो । (इति सहस्रोपमृत्य तमपि धारयति)

पारावतः—एसो वि एदस्स भअवओ । इघ ता समअं चिअ दोन्हवि
भोडु सिद्धी ।

(इति योगपट्टान्यां द्वयोरपि कष्टौ संज्ञानयतः)

कौण्डिन्यः—(सानन्दं दीर्घं निःश्वस्य) णिअणिअट्टाणेसु चिट्ठन्तु णिहा-
णाइं । किलिम्मडु दालिद्धूमिओ लोओ । उंचरमदि नाणरासी ? ।

कौकिलः—(ससृग्म) रेरे जाणादि तुह उअज्जाओ णिहाणाइं ? ।

कौण्डिन्यः—को न एत्थ एदिणा कअत्थीकदो ? ।

कौकिलः—(सहस्रोपमृत्य) भअवं नाणरासे ! अनुगेन्दुसु अम्हे ।

ज्ञान०—(स्वगतम्) साधु कौण्डिन्य ! साधु ! तदेवं तावत् । (प्रयागम्)
यत्स ! आत्तोऽयं प्रलपति । क्रियतामस्मासु समीहितम् ।

(कोष्ठिष्ठपारायवौ योगपट्टौ विहाय पदयोः प्रगिपत्य)

उभौ—पसीदडु पसीदडु अय्यो । करेसु अम्हे अदलिद्दे ।

ज्ञान०—यत्सा ! क्षान्तं मया । क्षमायना हि मादृशाः । परोपकार ए-

वास्माकं परमकारुणिकानां परमो धर्मः । अवश्यमनुग्रहीतव्यौ वत्सौ । तदुत्तिष्ठताम् ।

उभौ—(वत्याय) जीवतु जीवतु अज्जो^१ ।

ज्ञान०—(सर्गम्)

मद्भूमिस्समादिष्टा कुम्भदासीव भूरियम् ।

निधानकुम्भसम्भारं गेहे कस्य न ढौकयेत् ॥ १० ॥

कौण्डिन्य ! समानय लाङ्गलीरसम् ।

कौण्डिन्यः—किं तेण^२ ? ।

ज्ञान०—किं न श्रुतं त्वया ?—

रसेन लाङ्गलीयेन समन्त्रेणाञ्जितेक्षणः ।

निधनं वा निधानं वा धीरः समधिगच्छति ॥ ११ ॥

कोकिलः—भअवं ! णिहाणदो किं णिहणं गच्छं^३ ? ।

ज्ञान०—मात्राहीनमपि सर्वदुःखप्रशमनं निधानान्निधनं श्रेयः ।

कोकिलः—ता अम्हाणं तंप्येव भोई^४ ।

ज्ञान०—अथ किं ? । त्वरय कौण्डिन्य ! त्वरय ।

कौण्डिन्यः—जंआणवेदि भवं । (इति निष्पन्न्य पुनः प्रविश्य) एदं तं गेन्हुइ

उअज्जाओ^५ ।

ज्ञान०—(आदाय) कस्याक्षणोः प्रथमं दीपतामञ्जनम् ? ।

कोकिलः—मह दावं ।

पारावतः—(व्यसृत्य) मह दावं ।

१ जीवतु जीवतु आर्यः ।

२ किं तेन ? ।

३ भगवन् ! निधानतः किं निधनं गुद ? ।

४ तदस्माकं तदेव भवतु ।

५ यदाक्षापयति भवान् । एतत्तद्गृहातु व्याख्यायः ।

६ मम तावन् ।

७ मम तावन् ।

कपट०—भअवं ! एसोवि तए अणुअंपणिज्जो इत्थीअणो^१ ।

ज्ञान०—आः ! किमौत्सुक्येन ? । सर्वेपामेवासन्नं निघनम् ।

पारा०—तत्कोकिलस्य तावत्कुरु ।

ज्ञान०—(तथा कृत्वा) वत्स ! एतस्मिन्वृक्षमूले दृशं निघेहि ।

(कोकिलः तथा करोति)

पारा०—कोकिलआ ! पेच्छसि किंपि^२ ? ।

कोकिलः—ण किम्पि^३ ।

ज्ञान०—(अपवार्यं) वत्स पारावत ! सत्येयं जनोक्तिः “ अर्धांतुराणां न सुहृन्न वन्धुः ” यदयं पश्यन्नपि न कथयति । सर्वत्र पदे पदे निघानानीति किमुन्मत्तजल्पितम् ? । तत्तवान्यदेव दर्शयामि ।

(इति पारावताक्षिणां तथा करोति)

कपट०—भअवं ! ममावि^४ । (ज्ञानराशिस्तथा करोति)

कोकिलः—(अपवार्यं) पारावआ ! पेच्छसि किम्पिं ? ।

पारा०—ण किम्पि ।

कोकिलः—अत्ते ! तुमं पेच्छसि किंपि^५ ।

कपट०—णहि णहि फुट्टन्ति णपरि लोअर्णा ।

कोकिलः—(अपवार्यं) पारावआ ! अत्ता ण पेच्छदि । तुमं ण पेच्छसि । अहं ण पेच्छामि । ता किं एत्थकाअच्चं । (अपवार्यं मन्त्रयित्वा) ता एयं दाव (प्रधानं) ।

१ भगवन् ! एसोऽपि त्वया अनुकम्पनीयः स्त्रीमनः ।

२ कोकिलश्च प्रेक्षते किमपि ?

३ न किमपि ।

४ भगवन् ! ममापि ।

५ पारावत ! प्रेक्षते किमपि ? ।

६ न किमपि ।

७ अहम् ! त्वं प्रेक्षते किमपि ? ।

८ नहि नहि ह्युदयः । नरं लोचने ।

उअज्झाअ ! धोअं खु अंजणं । ता अवरेण रसेण तुमं मह कणिट्ठो उण पारा-
वअस्स अंजडु लोअणे जहा समअंचिअ णिहाणे पेच्छम्है ।

(उमौ तथा वृकतः । कौकिलपारावतौ गाढं निपीड्योभयोऽप्यक्षिणी निजाक्षिभ्यां सान्द्रं विमर्दयतः)

ज्ञानरारिकौण्डिन्यौ—(पीडामभिनीय) कृष्ण कृष्ण ! स्फुटतो विलोचने ।

कौकिलपारावतौ—हआसा ! गेन्हव गेन्हव णिहणं^१ ।

ज्ञान०—आः कौण्डिन्य ! उपविपं किमप्येतदानीतं त्वया ! । अन्य एव

स नेत्राञ्जनः ।

कौण्डिन्यः—उअज्झाअ ! किं मं मारेदुमिच्छसि । एवं व्येव फुटलो-
अणो मुदोहं^२ ।

पारा०—(पीडाविशयमभिनीय) हद्दी हद्दी अट्टाणे मुदोहं^३ ।

कौकिलः—पारावआ ! किं सोएसि । तहा अं—

अपीअपुचवं किमु किंपि मज्जं

विट्ठालिदा किं महिला ण कावि ।

जूअेण सुण्णो दिअहो गदो किं

को अम्ह सोआवसरो जजम्मि ॥ १२ ॥

ज्ञान०—(रगतं सोपहासम्) सत्यमेनत् ।

कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ।

(प्रकाशम्) वत्सो कौकिलपारावतौ ! अस्ति कापीह प्रत्यासन्नो जला-
शयः । नयनप्रक्षालनमात्रेणेव प्रशाम्यत्येपोऽपमृत्युः ।

१ पारावत ! अम्वा न प्रेक्षते । त्वं न प्रेक्षते । अहं न पेशे । तत्किमग्र कतेव्यम् ? । तदेवं
वावन् । उपाध्याय ! स्तोकं खलु अखनम् । तदपरेण रसेन त्वं मम कनिष्ठः पुनः पारावतस्य अ-
खन्तु लोचने, यथा सममेव निधाने प्रेक्षामहे ।

२ हताशा ! गृहीत गृहीत निधानम् ।

३ उपाध्याय ! किं मां मारयिदुमिच्छसि । एतमेव स्फुटितलोचनो मृतोऽहम् ।

४ हा बिहू हा बिहू अस्थाने मृतोऽसि ।

५ पारावत किं शोचते ? । तथाच

अपीतपूर्वं किमु किमपि मयं विट्ठालिता किं महिला न कापि ।

शूनेन शून्यः दिवमो गतः किं कोऽन्नाकं शोकावसरः जगति ॥

कोकिलः—अत्यिं एत्य पद्यासन्नं मअणुज्जाणं, जहिं सामी कलाकरंड-
ओ पाणगोठ्ठीविलासं करेदि ।

पारा०—ता कथं मग्गं पुलोअम्ह^१ ।

कोकिलः—एध दाव रिंगन्ता वि गच्छम्ह^२ ।

(सर्वे शनैः परिक्रामन्ति । कौण्डिन्यः कोकिलोपरि पतनं नाटयति)

कोकिलः—(सन्तोषं चरणेन प्रेष्यं) हुआस! किं इध णिहाणं ? कोइलो खु
अहं । ता परदो गच्छ^३ ।

कपट०—(पतनं नाटयन्ती) वच्छ कोकिलआ! अवलंबसु अवलंबसु मे^४ ।

कोकिलः—अत्ते ! णिवटिदप्येव विट्ट । को तुमं उच्चरिट्ठं पारेदि ।
हत्थिपट्टणं तुह संवुत्तं^५ ।

(कपटपेलिः कथञ्चिदुत्थाय पुनः पुनः पतनं नाटयति)

पारा०—(सोपहासम्) पावेडु दाव अज्जआ पए पए णिहाणाइं^६ ।

कोकिलः—(पीडातिशयं नाटयन्) ह्की ह्की एसो णवरि अणुसओ जं ण
पाविदो मरणसमअम्मि पाअफंसो पहुणो कलाकरंटअस्स^७ ।

कपट०—(मानन्दं सोरस्ताटमाकाशे लक्ष्यं यद्वा) पुत्ति मअणसुंदरि! कहिंसि
कहिंसि ? देहि मे पडिवअणं । एसखु अणाहा अइहत्तुहसुहअंदा चिवज्जाभिं ।

(ततः प्रविशति सपरिवारा सम्भ्रान्ता मदनमुन्दरी कलाकरण्टकम्)

१ अस्ति अत्र प्रत्यासन्नं मदनोद्यानं, यत्र स्वामी कलाकरण्टकः पाणगोष्ठीविलासं करोति ।

२ न कथं मार्गं प्रलोकयामः ।

३ एव तावच्छिन्तावपि गच्छामः ।

४ हाताम् ! किमत्र निधानम् ? । कोकिलः० गन्तव्यं, तन्वक्तो गच्छ ।

५ वत्स कोकिलक ! अवलम्बस्व अवलम्बस्व माम् ।

६ अम्ब ! निरविधेय विष्ट । कस्मानुदरुं पारयसि ? । इत्थित्वनं तव मंशृतम् ।

७ प्राप्नोतु नावदायां पदे पदे निधानानि ।

८ हा बिह हा बिह एण नवरमनुशयो यत्त प्रातः मरणसमये पाइररमं प्रभोः कला-
करण्टकम् ।

९ पुत्रि मदनमुन्दरी कुशामि कुशामि ? देहि मे प्रविशपन्म् । एता एतु कनाया कपट-
रन्मुगचन्ता किरणे ।

मदनसुन्दरी—अत्ते ! किं नेदं^१ ? ।

(कपटकलिः कण्ठं गृहीत्वा रोदिति)

कलाकरण्डकः—(विलोक्य ससन्ध्रममुपसृत्य) भगवन् जानराशे ! किमे-
तत् ? ।

ज्ञान०—(स्वरेण ज्ञात्वा) वत्स कलाकरण्डक ! दुर्दैवहतोऽहं, किं कथ-
यामि ।

कोकिलपारावतौ—(सक्रोधम्) णाह कलाकरंडज ! एदं माआवंचिद-
सअलमुअणं संभावेसु णहं^२ ।

कलाकरण्डकः—(ससन्ध्रमम्) आः पापी ! अलमलं चापलेन । (ज्ञान-
राशिं प्रति) भगवन् ! कथय किमेतत् । सज्जोऽयं त्वत्प्रेष्यो जनः ।

ज्ञान०—वत्स ! तावदम्भः समानीय प्रक्षाल्यन्तां सर्वंपामक्षीणि ।

कलाकरण्डकः—कुसुमिके ! मुद्गरक ! ननु प्रत्यासन्नैव दीर्घिका, तदानी-
यतां पानीयम् ।

उभौ—जं सामी समादिसदि । (इति निष्कृत्य पुनः प्रविश्य) उवणीदं जलं^३ ।

कलाकरण्डकः—प्रक्षाल्यन्तां सर्वंपामक्षीणि । (इति तथा कुरुतः)

ज्ञान०—(शुकं प्रक्षाल्य उन्नीत्य चक्षुषी) वत्स कलाकरण्डक ! दिष्ट्या
दृष्टोऽसि दिष्ट्या प्रशान्तमापदा ।

कपट०—(सहर्षम्) दिष्टिआ दिष्टो मए तुह मुहससो । (इति मदनसुन्दरी
शुम्बति) ।

कोकिलपारावतौ—(कलाकरण्डकं पदयोगृहीत्वा) दिष्ट्या जीवतोर्नो नय-
नातिथिर्जातोऽसि ।

कलाकरण्डकः—वत्सो ! प्रणम्यतां तावदयं जगद्गुरुर्मगवान् ।

१ अयम् ! क्विन्विद्म् ? ।

२ नाय कलाकरण्डक ! एतं मायाजम्बितमङ्गलमुननं संभावय नष्टम् ।

३ यत्सामी समादिशति । उन्नीतं जलम् ।

४ दिष्ट्या दृष्टो मया तन मुखदाशी ।

(उमा तथा कुरुत.)

ज्ञान०—सह कलाकरण्डकेन प्रमोदन्तां प्रमोदन्तां भवन्तः सर्वेऽपि ।
वत्स कलाकरण्डक ! न कश्चिदिहापराध्यति । अनयोर्निधानदर्शानोत्सुकयोरर्थे
यन्नयनाञ्जनं समानीतं तद्व्येणान्यदेव तीव्रं किमपि संवृत्तम् ।

कलाकरण्डकः—(सप्रथयम्) किमुच्यते ? । न ग्वलु प्रमादतोऽपि परि-
भवन्ति विपदो जगद्गुरुम् ।

ज्ञान०—वत्स कलाकरण्डक ! अपि निर्जिता घृतकाराः । पूर्णास्ते मनो-
रथाः ।

कलाकरण्डकः—(सहर्ष सप्रथयम्) भगवन् ! किमुच्यते ? । नास्त्यसाध्यं
किमपि मे भुवने भवदनुकम्पासनाथस्य ।

मुद्गरकः—(सहर्षोत्थुम्यम्) णाह कलाकरण्डक ! एसा दे अत्ता एस
दे गुरु एस दे परिअणो जं णिरायदो जाओ । ता एघ महसवं माणेम्हें ।

ज्ञान०—वत्स ! कलाकरण्डक ! ब्रूहि किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि ? ।

कलाकरण्डकः—(सहर्ष सप्रथयम्)

अजय्यास्ते घृते सकलकितवाः किञ्च विजिताः

प्रिया प्राणप्राया किमु न घटिता चन्द्रवदना ।

विपदाङ्गैः पारं किमु मम न यातः परिजनः

कृतार्थं कृत्वा मां किमसि भगवन् ! दित्सुरपरम् ॥ १३ ॥

तथापीदमस्तु—

अवनिमवनिपालाः पालयन्तु प्रसामं

चिदघतु शुभघृष्टि दत्तमोदाः पपोदाः ।

भवतु भवतु लोरुः शोरुवैदेशिकात्मा

रजनिरमणलेग्गाश्रोग्गरध्यानधन्यः ॥ १४ ॥

वृत्तिरिषं महाराजथीरर्षादिदेवस्यामात्यस्य महाकवेः श्रीबन्मराजस्य ।

हास्यघृदापिनामकं मरमनं समाप्तम् ।

अमात्यवत्सराजविरचितरूपकसङ्ग्रहे

समुद्रमथनाभिधानः समवकारः

गङ्गाधरो रुचिरशीतकराभिरामो
भालाशिवह्निभसम्भृतवाडवाग्निः ।
विभ्रद्विपं सुविपमं गुणरत्नरम्यो
भर्गः समुद्र इव वर्द्धयतु श्रियं वः ॥ १ ॥

अपि च ।

ताः पान्तु वः शिखरदन्तुरमन्दराद्रि-
व्यालौडनव्यतिकराद्धमयोऽम्बुराशेः ।
यद्वेगविह्वलनया गलितापवादं
श्रीर्निर्भरं मयुरिपोः परिरम्भमाप ॥ २ ॥
(नान्यन्ते सूत्रवारः)

सूत्रधारः—(प्राचीमवलोक्य सहर्षम्) अये प्रागल्भ्यमाससाद प्रत्यूपसमयः।

तथाहि—

अभ्युत्थिता परिलसत्कमलाकराच्चे-
लक्ष्मीः सहस्रकरमण्डलमभ्युपैति ।
तन्मध्यवर्तिंश्चुरचैरिसुखारविन्द-
सन्दर्शनोत्सवसमुत्सुकतां गतेव ॥ ३ ॥

ब्राह्म एव मुहूर्त्तं चाहं विद्युद्धः । न च मया किञ्चिदात्महितं विचिन्तितम् ।
श्रूयते हि स्मार्त्तंभ्यो “ ब्राह्मे मुहूर्त्तं उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ” इति ।
तदिदानीमपि चिन्तयामि । (नेपथ्यामिमुत्तमवलोक्य) क इहास्मदीयः ? ।

(प्रविश्य)

स्थापकः—(सप्रश्रयम्) अहमस्मि । समादिशतु मां भावः ।

सूत्र०—(सहर्षम्) दिष्ट्या सम्प्राप्तोऽसि । त्वमेव नः परमो हितस्तद्वि-
मृश्यतां, द्वादशापि भ्रानरः कथमिव वयं युगपत्कृतकृत्या भवामः ।

स्थापकः—(सहर्ष शिरोऽवधूय) अहो भावस्य सौभ्रात्रम् । दुष्प्रापश्चैव
मनोरथो भावस्य भाग्यसम्पदैव समासाद्यते । आदित्या अपि द्वादश पर्या-

यत एव द्वादशमासेषु परमैश्वर्यभाजनं भवन्ति । तद्विमृश्य विज्ञपयामि
(क्षर्ण विचिन्त्य सहर्षम्)

युष्माभिर्यौगपथेन सर्वकामार्थसिद्धये ।

परमर्दिनरेन्द्रो वा समुद्रो वा निषेव्यताम् ॥ ४ ॥

सूत्र०—(सहर्षम्) साधु दृष्टं साधु स्मारितम् । कविवत्सराजविरचित-
समुद्रमयनसमवकाराभिनयेन नः परमर्दिदेव एव पूरिताशेषमनोरथः समुद्रो
भविष्यति ।

(नेपथ्ये)

एवमेतदं । समुद्रादोऽप्येव सञ्चे मणोरहा णिव्वहन्ति ।

सूत्र०—(धरप्रत्यभिज्ञानमभिनीय) अये ! पद्मकोऽयं देव्याः समुद्रदुहितु-
विश्रम्भभूमिर्व्याहरति । तदेलावामनन्तरकरणीयं सम्पादयावः (इति निष्पान्तौ)

(प्रस्तावना)

(वतः प्रविशति पद्मकः)

पद्मकः—एवं नेदं । समुद्रादोऽप्येव सञ्चे मणोरहा णिव्वहन्ति । कथिदं
खु मे गंगादेवीए जहा फिर सञ्चे सुरा असुरा अ विविहलाहसमूसुआ महु-
महपमहणाहवम्भेहि सह मंतिऊण मंदरमंथाणेण जलहिमहणरुअणिच्छआ
संयुत्ता । ता तत्थ फलिस्सदि लच्छीए महुमहम्मि पेम्मरुप्पलआ गए
वि विन्हुपदीए दंसिदा विन्हुणो आलिहिअ लच्छी । सुहु उफांठिदो वैउंठो । ता
महणाणत्थेवि अत्थि एसो अत्थो जं लच्छीए फलिस्सदि मणोरहो । एसा खु
अभवदी गंगादेवी समुद्वयल्लहा पावणाणं तिरोमणीं संसुमीसम्मि विन्हुपजम्मि
माहप्पेण विहिहरूवा सञ्चत्त चिट्ठिदि । (मग्गेदम्) कए उण लच्छीए ता जीव-

१ एवं न्विदम् । समुद्रादेव सर्वे मनोरथाः निर्यहन्ति ।

२ समुद्रादेव सर्वे मनोरथाः निर्यहन्ति । कथायितं वस्तु मे गङ्गादेव्या यथा किञ्च सर्वे सुग
असुग अपि विभिद्वलमममृत्सुधा मनुमदनप्रनयनायत्रप्रभिः सह मन्त्रयित्वा मन्दमन्यानेन जयधि-
मयनरुतमिध्रयाः संवृत्ताः । तस्य फलित्यति लक्ष्या मनुमदने प्रमत्तपडता । मन्त्रापि विन्नुसया
दर्शिता विन्नुगप्रिगिता लक्ष्मीः । सुन्दु चरुच्छिदो पैरुक्का । मन्त्रयनात्तथ्येऽपि अलि एतेऽपि
यत्तयाः फलित्यनि मनोरथाः । एता वस्तु अगदर्यो गङ्गादेशी समुद्रममा पावनाना तिरोमनिः
मग्गुत्तारिं विन्नुने माहात्थेन विविधरूपा मग्गं गिट्ठिनि । कथं पुनरुत्तयाः मन्त्रावधारणम् !

धारणं । अहं ण कअं सिंधुणाहमहादेवीए गंगाए सोहणं जं लच्छीए अगगदो
 वणिणदा तहा तहा विन्दुगुणा, वड्ढाविदो अ तस्सि पेम्माणुवंधो । अहवा अलं मे
 खेएण । को एअस्स कज्जसिद्धीए संसओ, जहिं गंगादेवीए मणं पत्तिआअदि ।
 ता इह वेलावणम्मि खण धीसमिअ जामि । (क्षण विअम्य स्मरणमभिनीय) अये गं-
 गादेवीसमपिपद विन्दुचित्तवटं पि दाव गडुअ दंसेमि लच्छीए, जाव ण सा वेला-
 वली समेदि । सा खु मह पेसणसमए पिदरं समुद्धं वेलावणागमणत्थं पुच्छन्ती
 आसि । अहंपि णिअवीसामसुहलालसो णिट्टुरोच्च णिदिदो ख्येव संयुत्तो ।

(नेपथ्ये सरोपम्)

आः ! क एप मूर्खो व्याहरति निष्ठुर इव निन्दित एवेति । निरूपयरे
 पाप ! निरूपय अस्ति तथैवं व्याहरतो रसना न वेति ।

पद्मकः—(सभयम्) आः ! को एस अकारणं कुर्पदि ? (इति तत इतोऽ-
 बलोकते)

(तत प्रविशति क्रुद्धो भगवान्निष्ठुरक)

(निष्ठुरक सक्रोध पुनर्निरूपयेत्यादि पठति)

पद्मकः—(स्वगतम्) अये भअवं एसो कुप्पदि । णूं णिट्टुरेत्ति एदस्स
 णामसमानदाए एसो कुप्पदि । (प्रकाश सप्रथयम्) भअथं ! पणमामि तुमं ।
 कहिं मे णिरवराहा जीहा गम्मिस्सदि । अहं खु करणाविरहिदं णिट्टुरेत्ति अ-
 त्ताणं णिदेमि^१ ।

निष्ठुरकः—(स्वगत सवैलक्ष्यम्) अये आत्मानं नैष्टुर्यादसाखुपालभते ।
 (प्रकाशम्) भद्र ! किं पुनर्भवानेवमात्मानमुमालभते ।

अहह^१ न कृत सिन्धुनाय महादेव्या गङ्गाया शोभन यद्भस्म्या अग्रत वर्णिता तथा, तथा विष्णु
 गुणा वर्णयित्वा तस्मिन् प्रेमानुरन्ध । अथवा अल मे खेदेन । क एतस्य कार्यसिद्धया सशय यत्र
 गङ्गादेव्या अपि मन प्रत्यायति । तदिह वेलावने क्षण विअम्य यामि । अये^१ गङ्गादेवीसमपिपद
 विष्णुचित्र पदमपि तद्रत्वा दर्शयामि लक्ष्म्यै यावन्न सा वेलावली समेदि । सा खडु मम प्रेपण समये
 पितर समुद्र वेलावनागमनार्थं वृच्छन्ती आसीत् । अहमपि विजविध्रामसुहलालसो निष्ठुर इव
 निन्दित् एव सट्टत् ।

१ आ ! क एपोऽकारणं कुप्यति ? ।

२ अये भगवान् एव कुप्यति । नून निष्ठुरेति एतस्य नामसमानतया एव कुप्यति । भग-
 वन् ! प्रणमामि त्वाम् । कुत्र मे निरपराधा जिह्वा गमिष्यति । अह खडु करणाविरहित निष्ठुर-
 मिति आत्मानं निन्दामि ।

निष्ठुरकः—क पुनस्तव भर्तृदारिका ? ।

पद्मकः—भअवं ! सुदु मे तावेण उत्तम्मदि भट्टिदारिआं ।

पद्म०—चिट्ठदि समुद्दमज्झम्मिं ।

निष्ठु०—(सोपहासम्) या समुद्रमध्ये तप्यते सा यदि मण्डले विगतसन्तापा भविष्यति ।

पद्म०—(सरोपम् ।) भअवं ! णामोचिदं मन्तेसि ण दंसणोचितं । भअवन्तो खु करुणापरच्चसा मन्तेहिं तन्तेहिं दूअत्तणेहिं पि कामुआणं पि कामाहं संघडावेन्तिं ।

निष्ठु०—(सन्नोधम्) आः पाप ! किमालपसि ! । कथमहं पुण्डरीकाक्षप्रसादमन्त्रमपहाय त्वद्भर्तृदारिकायाः स्मरसिद्धिमन्त्रमाराधयिष्ये ।

पद्म०—(सप्रथयम्) अप्य ! मा कुप्य । जन्मन्तरे खु तुह मंतेहि भअवं कमलणजणो पसन्नो भोदि । देवीए उण समुद्दसुआए दूअत्तणं विरअन्तस्स सहसचिअ समीहियं दइस्सदिं ।

निष्ठु०—(सोपहासम्) रे रे मूर्ख ! न तवैवं व्याहरतो व्रीडा न च मे शृण्वतः । कथं नु जलमानुषीसमागमे सकलजगदीशो भगवान्बैकुण्ठ एव समुत्कण्ठते । त्वद्भर्तृदारिकाया अपि महानपमुपहामो यत्तत्र निविडेयमासक्तिः । नहि वापोमरालिकायाः पितामहमरालः प्रेमपात्रं भवितुमर्हति ।

पद्म०—(सगमं) अप्य ! मा एवं—

इत्थीण सच्चदसणं मोहणमंनं च जयइ सोहगं ।

बुद्धिहइ णं समुद्दे लच्छीपेम्मणेण गोविंदो ॥

१ भगवन् ! सुदु मे तावेन उताम्यति भर्तृदारिका ।

२ विष्टति समुद्रमध्ये ।

३ भगवन् ! नामोचितं मन्त्रयसि, न दर्शनोचितम् । मगन्तः सतु करुणापरक्ताः मन्त्रैः तन्त्रैः दूतैरपि कामुछानामपि कामान् सहस्यन्ति ।

४ आर्यः ! मा कुप्य । जन्मान्तरे सतु तव मन्त्रैः भगवान् कमलजयतः प्रसन्नो भवति । देव्याः पुनः समुत्सुतायाः दूतत्वं विरचयतः सहस्रैव समीहितं दास्यति ।

५ आर्य ! मैत्र्य । स्त्रीणां सर्वदमनं मोहनमत्र इव जयति धौभाग्यम् ।

मुरति ननु समुद्दे लक्ष्मीप्रेम्णा गोविन्दः ॥

निष्ठु०—(सोपहासम्) यद्येवं तदा गतप्रायं नारायणस्य पाणिग्रहणम् । किमेवमुत्तप्यसे ? । अहो अद्भुतमद्भुतं चक्षुःपथमेव यो नावतरति कस्तेन सह प्रेमयन्धः । रे रे मूर्ख ! जस्मदादीनामपि गुरव एवमुपदिशन्ति—

दुर्दृशो निर्गुणः सूक्ष्मः कैवलोऽद्भुष्टमात्रकः ।

वीनरागो महामायः कृष्णल्लौक्यमोहनः ॥ ५ ॥

पद्म०—(सक्रोधम्) ये एवं मन्त्रंति ण ते तुम्हाणं गुरु जाणन्ति, ण अ तुम्हारिसा सुणेन्ति । अंधाणं अंधेसु एस रूचविशेसो व एसो । पेच्छ रे ! पेच्छ ! भवदो कन्हस्स रूवं । (इति चित्रपटं दर्शयति)

निष्ठु०—(विभोस्य सतिस्मयम्) रे रे ! क पुनरयं भवता समासादितः ? । मया किलेह ध्यानाय मधुसूदनरूपमालिखितम् । अत्राहं वेलावनाश्रमे वसन्नहः-रहः कृष्णरूपमिदं ध्यायामि । एकदा यद्विष्णुसिन्धोः कल्लोलैनापहतः ।

पद्म०—भववं ! एसो खु समुद्दहआए गंगाए समुद्दसुआए महुमह-विरहविहलाए लच्छीए कए महुमहालेस्वसणाहो चित्तवडो पेसिदो अत्थि ।

निष्ठु०—(सक्रोधम्) अर्पय मदीयम् ।

पद्म०—(सतोपहासम्) अप्पिदो वि ण तुह हत्थे चिट्ठिदि । अत्थि किपि तुह पावं जेण आलेक्खेवि ण तुह दंसणं देदि देवो कन्हो । अदो प्येव कल्लोल-पेहणवयदेसेण तुह हत्थादो पन्भट्टो चित्तवडो ।

निष्ठु०—(सक्रोधम्) आः पाप ! पापलेशोऽपि न मे विद्यते । इदानीं भवतः कण्ठपशीलस्य संलापेन भविष्यति । तदपसर्पतु भयानन्यतः कुतोऽपि ।

पद्म०—(सावर्म्) रे रे भगवं ! नारायणपरायणाए दुष्करं तवन्तीए लच्छीए सखिहाणम्मि कुदो मे पापं, कुदो अ लच्छीए मणोरत्ताणं अस्सिंडी ? ।

१ ये एवं मन्यन्ते न ते दुष्कारं गुरुन् जानन्ति, न च दुष्कारिणान् शृण्वन्ति । अन्धाना-मन्धेषु एष रूचविशेष इव एषः ।

२ भगवन् ! एष मरुतु समुद्रदधितया गद्गया समुद्रमुवाया मधुमयविरहविहलाया लक्ष्म्याः वृत्ते मधुमयालेप्यसनायः चित्रपटः प्रेषितोऽस्ति ।

३ अर्पितोऽपि न सर हस्ते निष्ठुरिति । अस्ति किमपि तय पापं येनाल्लेख्येऽपि न तव दर्शनं ददाति कृष्णाः । अत एव कडोलेरेणन्यत्रयंत्रेण तव हृन्मात्रघ्नः चित्रपटः ।

४ रे रे भगवन् ! नारायणपरायणतया दुष्करं तवः तवन्त्या लक्ष्म्याः सखिवाते हतः पापं, कुतश्च लक्ष्म्या मतोरयानामसिद्धिः ।

तथा अ—

१ मञ्जुमि घसइ णिच्चं सुरसरिजलपूरपुण्णजलणिहिणो ।
 सेवाए अहिरमन्ती दूसहवडवाहुआसस्स ॥ ६ ॥
 पुज्जइ हिअअमि हरिं वच्छथलणिहिदकमलमालाए ।
 झाणोवहाणलग्गा अवहीरिअपरिअणालावा ॥ ७ ॥
 इअ धम्मकम्मकलणा हरिपअपंकअपसाअकामाए ।
 कह ण फलइ लच्छीए आहारविहारविरदाए ॥ ८ ॥

संपह उण इहय्येव जलहिनीरम्मि वेलावणकुसुमलक्षणेण भवदिं रु-
 द्धाणि अंचइस्सदि भट्टिदारिआं ।

निष्ठु०—इहागमिप्यति त्वद्भर्तृदारिका ? ।

पद्म०—अथ इं ? ।

निष्ठु०—तदिदानीमनुचितं समवस्थानमिह रागिजनप्रत्यासत्तौ ।

पद्म०—(सक्रोधम्) तए परिचत्तं एदं पावणं भविस्सदि वणं^३ ।

निष्ठु०—(सरोपम्) आः पाप ! किमालपति ? । (इति वृषीमुद्यम्य ताडयि-
 तुमिच्छति)

पद्म०—(सक्रोधम्) चिद्व रे जाव जलजंतुं कंपि दुट्टअरं तुह कए कअन्तं
 वाहरेमिं ।

तथा च—

१ मध्ये वसति नित्यं सुरसरिजलपूरपूर्णजलधेः ।
 सेवायै अभिरममाणा दुःसहवडवाहुताशस्य ॥
 पूजयति हृदये हरिं वक्षःस्थलनिहितकमलमालया ।
 ध्यानोपधानलम्बा अवधीरितपरिजनालाया ॥
 इति धर्मकर्मकलना हरिपदपङ्कजप्रसादकामायाः ।
 कथं न फलति लक्ष्म्या आहारविहारविरतायाः ॥

सम्प्रति पुनरिहैव जलधिनीरे वेलावनकुसुमलक्षणेण भगवती रुद्राणीमर्षयिष्यति भर्तृदारिका ।

२ अथ किम् ? ।

३ त्वया परित्यक्तमेतत्पावनं भविष्यति वनम् ।

४ तिष्ठ रे ! यावन् जलजन्तुं कम्पि दुष्टतरं तव कृते कृतान्तं व्याहरामि ।

निष्ठु०—(पुरोऽजलोक्त्य समयम्) जाः पाप ! त्वदनुस्मृत एव जलकुञ्ज-
रोऽयं द्रुष्टः कश्चिदुन्मज्जति । तद्यामि यतस्ततः । (इति पलायते)

पद्म०—(निरूप्य) पूर्णं एसा कुंजरं आरुहिअ लुच्छी समेदि । जिस्सा
उह्यपासम्मि दीसदि सही लज्जा घिदी अ । ता इह्य्येव पडिवालेमिं ।

(वक्तुः प्रविशति यथानिर्दिष्टा लक्ष्मीः)

लक्ष्मीः—सहीओ ! अइद्वपुच्चं मह एदं सुरहिक्कुसुमपम्भारनिवभर-
रिदं वेलावणं । ता इह्य्येव सहत्पावचिदेहिं कुसुमेहिं अंचइस्सं भभवदिं
रुदाणिं ।

धृतिः—जहा सुहं भट्टिदारिआएँ ।

लज्जा—अयि कुंजरेसर ! इह थिरो भोदु भवँ ।

(कुञ्जरस्तथा विष्ठति)

पद्म०—(स्वगतम्) इह कहिंपि पच्छन्ने पेच्छामि दावँ । (इति तथा करोति)

(लक्ष्मीः अवतरणं नाटयति)

धृतिः—पिअसहि ! लज्जे ! पेच्छ तणुअत्तणं भट्टिदारिआएँ ।

लज्जा—सुदु खु इवला, ण उण लक्खीअदि लाअण्णपुण्णदाएँ ।

तहा अ—

चंगत्तणमेदाए चंदस्सग्गसहोअरस्स सारिच्छं ।

१ नूतमेपा कुञ्जराणश्च लक्ष्मीः समेति । यस्या उभयपार्श्वे दृश्यते सती लज्जा धृतिश्च ।
तदिदं प्रतिपालयामि ।

२ सत्यः ! अदृष्टपूर्वं नमैवेत् सुराभिः कुसुमपद्मभारनिभैरदृतं वेलावनम् । तदिदं स्वहस्ताव-
चितैः कुसुमैः अर्चयिष्यामि भगवती रुद्राणीम् ।

३ यथा सुप्तं भर्तृदारिकायाः ।

४ अयि कुञ्जरेश्वर ! इह स्थितो भवतु भवान् ।

५ इह कुत्रापि प्रच्छन्ने प्रेक्षे वावन् ।

६ प्रियसति लज्जे ! प्रेक्षस्व त्वं वनुत्वं भर्तृदारिकायाः ।

७ सुन्दु खलु दुर्बला न पुनः लक्ष्यते लावण्यपूर्णतया ।

तथा च ।

चङ्गत्वमेवायाः चन्द्रस्यापसहोदरस्य सदृशम् ।

रणरणअदुच्चलाए अहिअं अह होइ अच्छरिअं ॥ ९ ॥

लक्ष्मीः—एघ वअंसिआओ एघ । उचिणीअन्ति कुसुमाइं ।

(सर्वाः पुष्पावचयं नाटयन्ति)

लक्ष्मीः—(सहर्षाश्चर्यम्)

मालाहिं छम्मासिअमोत्तिआणं केणावि घल्लीओ विहसिदाओ ।

एतारिसं किं इघ विहुमाणं दीहत्तणं दीसदि पाअवेसुं ॥ १० ॥

(धृतिलज्जे इतरेतरमुखावलोकनस्मितं नाटयन्तः)

लक्ष्मीः—(साशङ्कम्) सहीओ ! किं इघ हसीअदिं ।

लज्जा—पिअसहि ! अणहिण्णा खु तुमं हसीअसि । ण एदाओ मोत्ति-

अमालिआओ, विअइल्लफुल्लाइं । एदाइं कंकेल्लिकुसुमाइं ण विहुमदलाइं ।

लक्ष्मीः—(सखिलक्षं विहस्य) ता एदाइंय्येव उचिणोम्हें ।

(तथा कुर्वन्ति)

लक्ष्मीः—(भ्रमरवाचं रूपयन्ती ससम्भ्रमम्) सहीओ ! के एदे लहुअलहुआ

पक्खिआवा जन्ता उट्ठेर्नि ? ।

धृतिः—(विहस्य) पिअसहि लच्छिं !

तुह मुहपरिमलरसिआ भसला ण रमन्ति पेच्छ कुसुमेसु ।

उण्होण्हसासलहरीसंतावकरंविदा भान्ति ॥ ११ ॥

रणरणकदुर्वलाया अधिकमय भवति आश्चर्यम् ॥

१ एत वयस्या ! एत । उचीयन्ते कुसुमानि ।

२ मालाभिः पाष्मासिकमौक्तिकानां केनापि वक्ष्यः विभूषिताः ।

एतादृशं किमत्र विद्रुमाणां दीर्घत्वं दृश्यते पादपेषु ॥

३ सख्यः ! किमत्र हस्यते ? ।

४ प्रियसखि ! अनभिज्ञा खलु त्वं हस्यसे । न एताः मोक्तिकमालाः, विचकिलकुसुमानि,

एतानि कंकेलिकुसुमानि न विद्रुमदलानि ।

५ तदेतान्येवोच्चिनुमः ।

६ सख्यः ! के एते लघुकलधुका पक्षिशावकाः यान्तः दृश्यन्ते ।

७ प्रियसखि लक्ष्मि !

तव मुखपरिमलरसिका भसला न रमन्ते कुसुमेषु ।

प्रेक्षस्व उण्होण्हसासलहरीसन्तापकरन्निता भान्ति ॥

लक्ष्मीः—(सलज्जं सस्मितम्) सहि ! ण तुमं पुच्छिस्सं । पिअसहि लज्जे !
फयेहि एदे दे भसला जे मअरंदजीवा सुणीअन्ति ? ।

लज्जा—अघ इं ? ।

धृतिः—पिअसहि ! अवचिदाइं पइदाइं कुसुमाइं । अंचीअट्टु संपइ
भअवदी भवाणी ? ।

लक्ष्मीः—आणीअन्तु परिअणादो पूओवरणाइं^१ । (धृतिस्तथा करोति)
(लक्ष्मीः पार्वतीपूजां नाटयति)

लज्जा—(सप्रार्थनम्)

तह अंचिदासि पव्वइ ! लच्छीए विविहकुसुममालाहिं ।
अंचेडु तुह पसाए जह कणहं णअणकमलेहिं ॥ १२ ॥

धृतिः—(सहर्षम्) पिअसहि ! लच्छि ! दिट्ठिआ वड्डसि । पेच्छामि तुह
वाहुलअं वामं पप्फुरन्तं । पचासन्नं पिअदंसणं पिसुणेदिं ।

लक्ष्मीः—(सलज्जस्मितम्) अवेहि अवेहिं^२ । (इति कुसुमेन ताडयति)

पद्म०—(स्वगतम्) दंसेमि एदरिंस अवसरे कणहचित्तवडं इमीए ।
(सहस्रोत्थाय) देवि ! पुज्जीअट्टु एदं कणहस्स रूपं णअणकुसुमेहिं कुसुमेहिंरिपिं ।
(इति चित्रपटमर्पयति)

१ सति ! न त्वां प्रक्ष्यामि । प्रियसति लज्जे ! कथय एते ते भसला ये मकरन्दजीवाः
श्रूयन्ते ।

२ अघ किम् ? ।

३ प्रियसति ! अवचितानि प्रभूतानि कुसुमानि । अर्च्यतां सम्प्रति भगवती भवानी ।

४ आनीयन्तां परिजनात् पूजोपकरणानि ।

५ तथा अर्चितासि पार्वति ! लक्ष्म्या विविधकुसुममालाभिः ।

अर्चयतु तव प्रसादात् यथा कृष्णं नयनरुमलैः ॥

६ प्रियसति लक्ष्मि ! दिष्ट्या वर्षसे । प्रेक्षे तव वाहुलतां वामां प्रस्फुरन्तीम् । प्रत्यासन्नं

प्रियदर्शनं पिशुनयति ।

७ अपेहि अपेहि ।

८ दर्शयामि एतस्मिन्नवसरे कृष्णाचित्रपटमस्यै । देवि ! पूज्यतामेतत्कृष्णस्य रूपं नयनकुसुमैः
कुसुमैरपि ।

लज्जा—(विलोक्य सहर्षम्) साहु साहु किं भण्णइ पोमअस्स । जहा पोमओ दब्बाणं णिही तथा सुहाणं तुमं णिही^१ ।

लक्ष्मीः—(सप्रसादास्मितं पद्मरुमवलोक्य सहर्षं चित्रपटमवलोकयन्ती स्वगतं साश्चर्यम्) अहो रूपं अहो रूपं ! ठाणे महासुणिणो एदं पुरिसोत्तमं अणिम्मिदं वाहरन्ति । णहु णहु एआरिसं रूपं केणावि णिम्मीअदि । (सोत्कण्ठम्) हिअअ ! दिट्ठिआ बड्डसि । कुसुमिदो दाव देवीए कच्चाअणीए पसाअपाअवो संपइ उण आलेख्वदंशणपुण्णदोहदेणं घ्येव फलिस्सदि^२ ।

पद्म०—देवि लच्छि ! किं विलंबीअदि ? । एसो खु चित्तचडो गंगादेवीए पेसिदो पुज्जीअट्टु । जणहणपूआएय्येव जणहणो पावीअदि । किं सुन्नहिअआ तुमं ? । अहं खु तएय्येव गंगादेवीए पादवंदणं काउं पेसिदो^३ ।

लज्जा—पिअसहि ! सोहणं मन्तेदि पोमओ । पुज्जीअट्टु चित्तलिहिओ महुमहो^४ ।

लक्ष्मीः—(सलज्जं धृतिसुखमवलोक्य सगद्गदम्) अप्पेहि पूओवअरणाइं^५ ।

(धृतिस्तथा करोति लक्ष्मीः । पूजां नाटयति)

लज्जा—(सपरिहासस्मितम्)

कुसुमंजलिसंधडणा वेचिरहत्थाए फह णु संपडइ ।

गग्गिरा अ मन्तो समगवण्णो कइं होई ॥ १३ ॥

१ साहु साहु किं भण्यते पद्मरुस्य । पद्मरुः द्रव्याणां निधिः तथा सुखानां त्वं निधिः

२ अहो रूपम् अहो रूपम् ! । स्थाने महासुनयः पुरुषोत्तममनिर्मितं व्याहरन्ति । त रज्जु न खलु एतादृशं रूपं केनापि निर्मायते । इदम् ! दिष्टया वर्धसे । कुसुमितो देव्याः कात्यायन्याः प्रसादादायः सम्प्रति पुनः आलेख्यदर्शनपूर्णदोहदेनैव फलिष्यति ।

३ देवि लक्ष्मि ! किं विलम्ब्यते ? । एष रज्जु चित्रपटो गङ्गादेव्या प्रेषितः पूज्यताम् । जनार्दनपूजयैव जनार्दनः प्राप्यते । किं शून्यहृदया त्वम् ? । अहं रज्जु तथा एव गङ्गादेव्या पादवन्दनं कर्तुं प्रेषितः ।

४ प्रियसखि ! शोभनं मन्त्रयति पद्मरुः । पूज्यता चित्रलिपितो मधुमथनः ।

५ अर्पय पूजोपकरणानि ।

६ कुसुमाञ्जलिस्सङ्घटना वेपमानहस्तायाः कथं नु सम्प्राप्नोति ।

गद्गगिरा च मन्त्रः समप्रवर्णः कथं भवति ॥

दिद्वौ वाहाउलिआ तुमम्मि झाणं सुणिभरं णवरि ता ।
कमलणअण ! कमलं अणुअंपसु विमलसन्भाव^१ ॥ १४ ॥

(लक्ष्मीः सत्रीडलितं पूजां परिहर्षुमिच्छति)

धृतिः—(ससम्भ्रमं सप्रार्थनम्) मा एवम् ।

पिअसहि ! तुज्झ पवड्डउ काममओ महुमहम्मि सन्भावो ।
निक्कामलअसुलआ मा मुत्ति झत्ति पावेसु^२ ॥ १५ ॥

(लक्ष्मीः सखितं कुसुमाञ्जलिमारोपयति)

लज्जा—(सहर्षं सप्रार्थनं चित्रपटे लक्ष्यं बद्धा) सुहअ पुरिसोत्तम ! पेच्छ पेच्छ
भट्टिदारिआभत्ति । भत्तिगेज्जो खु तुमं झत्ति पचासन्नो होहि^३ ।

(नेपथ्ये)

आः किमेतत् ।

उच्छिद्य स्वयमुत्पतिष्णुतनवः साभोगवेगोर्मिभि-
र्धद्वव्यूहमरण्ययन्ति गगनं वृक्षाः सपक्षा इव ।

एतेन क्रियते युगान्तपवनप्रावन्धनाकस्मिकं
दुर्वातेन विनन्वताऽतिरयतः सर्वे जगज्जङ्गमम् ॥ १६ ॥

पद्म०—(स्वगतम्) नूनमायाति सुरासुरपरिवारो सुरारिः । नूनमन्वेति
तं मन्दराद्रिः, यदेष भीषणः पवनोत्पातः ।

लक्ष्मीः—(पवनवेगनाथां नाटयन्ती) हृद्धी हृद्धी सहीओ णएथ मं पिदुणो
महोअहिणो उच्छंमं । मए खु भअवदीए कचाअणीए वारंवारं कअविविह-
रणपूआए वेलावणकुसुमपूआणिमित्तं तादं अन्भत्थिअ इथ आगदं ।
इथ अ एअं फलं संसुत्तं^४ ।

१ दृष्टिः वाहाउलिता त्वयि ध्यानं मुनिभरं नवरं तत् ।

कमलनयन ! कमलामनुकम्पस्य विमलसद्भावाम् ॥

२ प्रियसखि ! तव प्रवर्षेणु काममयो मधुमये सज्जावः ।

निष्कामलयसुलभा मा मुक्तिं झटिति प्राप्नुहि ॥

३ सुभग पुरुषोत्तम ! प्रेक्षस्व भर्तृदारिकामक्रिम् । भक्तिगुणैः खडु त्वं झटिति प्रत्यासन्नो भव ।

४ हा धिर् हा धिर् ! सख्यः ! नयत मां विनुर्महोदधेः उत्सङ्गम् । मया खडु मगन्याः
काल्यायन्याः वारं वारं कृतविकिधरत्नपूजया वेडावनकुसुमपूजानिमित्तं तावमभ्यर्ष्य अत्रागतम् । अत्र
च एतत्फलं संवृत्तम् ।

लज्जा—(ससम्भ्रमम्) णाअराअ ! एहि एहि^१ । (हस्ती सहस्रोपसर्पति)

(सर्वाः समारुह्य समुद्रप्रवेशं नाटयन्ति)

पद्म०—(स्वगतम्) अये ! महोजहिमहणवुत्तन्तं गंगादेवीकथितं ण दाव णिवेदहस्सं । सुट्टु विहला भविस्सदि भट्टिदारिआ । वरं इघण्येव एदं परुवअन्तो चिट्ठामिं । (इति तथा तिष्ठति)

(नेपथ्ये)

मधुरिपुरेण स्फुरद्गुक्कामः सह सुरदैत्यैर्जलधिसुपेतः ।

तुङ्गशृङ्गसमूहैर्मौलिताम्बरसुपैति मथनोद्यमहेतोर्मन्दरो गिरिराजः ॥१७॥

पद्म०—(सहर्षम्) अनिट्टमध्येऽप्यद्य सन्भविष्यति गोविन्दसन्दर्शनं भर्तृदारिकायाः । तदहं त्वरितमुपसर्पामि जलधिमध्यम् । (इति जलनिप्रवेशमभिनीय निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति व्योमयानेन महेन्द्रादिसुरामुरपरिवारो वामुदेवः)

वासुदेवः—(सहर्षकौतुकम्) अयि सुरपते ! पश्य—

व्योमाङ्गणादवतरन्निदशासुरौघ-

च्छायाजिघृक्षुमकरोत्करघूर्णिताम्बुः ।

अप्यत्र दूरतरवर्त्तिनि मन्दराद्रा-

बुन्मध्यमान इव राजति सिन्धुराजः ॥ १८ ॥

तद्वयमवतीर्य वेलवने प्रतीक्षामहे यावदायान्ति ब्रह्ममहेशादयः सर्वेऽपि देवाः सर्वेऽपि चासुराः स च गिरिर्मन्दरः । (इति वेलवतमध्यास्ते)

बृहस्पतिः—(समन्तादवलोक्य साश्चर्यं समयम्)

अहो वृद्धिर्वाङ्मेस्तदिह हृदयं क्षुभ्यति परं

बुरन्तोऽयं मन्यः प्रसभमुपहासाय भविता ।

विधायात्र स्नानं सपदि सदनं यात विवुषाः

प्रमोदो धादोभ्यः प्रभवति न चेत्कोपि विपमः ॥ १९ ॥

१ नागराज ! एहि एहि ।

२ अये महोदधिमयनवृत्तान्तं गङ्गादेवीकथितं न तावन्निवेदयिष्ये । सुट्टु विहला भविष्यति भर्तृदारिका । वरमपैव एतत्परुषंस्तिष्ठामि ।

इन्द्रः—(स्वगतम्) अहो ! वृहस्पतेर्मन्त्रपरामर्शकानानजडमतेर्भीरुत्वम् ।
तदेवं तावत् । (प्रकाशं सगर्वम्)

क्रियान्पारावारः कमलभवभृङ्गारकुहर-

क्षरद्वारारञ्चत्रिदिवसरिदौपाधिकसरः ।

तदेतन्मन्थाय व्यवसितमिदं दैत्यदिविप-

त्समृहस्यैतावद्भवति हसनीयं नहि कथम् ॥ २० ॥

(सोडुण्ठम्)

दम्भोलिपाणेर्बलसूदनस्य

वाचस्पते! त्वं सचिवोत्तमोऽसि ।

तदत्र दुग्धान्युधिदीर्घिकाया-

मुत्साहभङ्गः कनस्तवायम् ? ॥ २१ ॥

वृहस्पतिः—(सावज्ञं विहस्य) देव प्रभो पुरन्दर !

त्रैलोक्यदाहप्रभुरार्यवहिः

किन्नास्य किं नास्य स कालकूटः ।

क्रोधोद्दुरेऽमुत्र न वृत्रशत्रो

रक्षाप्रकारः कचचादिकः स्यात् ॥ २२ ॥

धनदः—(सगर्वं सावहम्)

जीव पयोवेर्मथनं कारय किं वा निवारय स्वैरम् ।

शौर्यं किमत्र पातुं दुग्धं वडवानलकथितम् ॥ २३ ॥

वृह०—(सावज्ञोपहासम्) दूरेऽस्तु शौर्यम् । अमुना महिम्नैवास्य

चक्रवाक इव वीचिविलोलो मन्दरोऽत्र भवतु भ्रमनिष्ठः ।

पार्श्वतोऽस्य परिवर्त्तनभङ्ग्या कीटका इव भवन्तु भवन्तः ॥ २४ ॥

वासु०—(स्वगतम्) अये ! गर्वायते गीर्वाणवर्गः समुद्रोन्मथनाय । तत्पु-
त्रीप्रेमपाशपरवशश्चास्मि । तर्त्तिक सुरमन्त्रिमन्त्रानुसारेण समुद्रोन्मथनोद्योगं
विसृज्य प्रकारान्तरेण तत्पाणिग्रहणमारभे, अथवा सुरासुरसर्वैः समभ्यर्था-
नीतः कथमिवैतानतिसन्धाय भग्नमनोरथान्करिष्ये ! । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्)
अपि वाचस्पते !

नालसं कुलिशं शाक्रं न युद्धिर्विधुरास्ति ते ।

सर्वं भावि शुभोदकं हरौ सहचरे मयि ॥ २५ ॥

वृह०—(स्वगतं सहर्षम्) अये ! अनध्यवसायोक्त्यैव मे सुदृढं संवृतं सुर-
कार्यं, यदेवमयं भगवान्मुकुन्दः प्रतिज्ञातवान् । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्)

पाथोनिधिर्मथित एव समीहितानि
सिद्धानि तानि मधुसूदननिर्जराणाम् ।
दुष्पापमेतदधिगम्य वचस्त्वदीयं
पीयूषमप्यतनु सम्प्रति पीतमेव ॥ २६ ॥

इन्द्रः—(सप्रश्रयम्)

पादोदकं तव जनार्दन ! जाह्नवी या
तत्तोयपूर्णजलधेर्मथनं कियत्ते ।
आज्ञाकरैस्त्रिदशदानवमन्दराद्यै-
राङ्गम्बरव्यतिकरोऽयमहो विनोदः ॥ २७ ॥

वासु०—(ऊर्ध्वमवलोम्य) अयि सहस्रेक्षण ! दृश्यतामयमायात्यैव
कमलासनः । तथाहि—

दुग्धाम्युषेर्दुग्धमदः पिपासुः
पैतामहोऽयं तरलो मरालः ।
अप्रेर्यमाणोऽपि पितामहेन
विहङ्गराजाधिकमभ्युपैति ॥ २८ ॥

इन्द्रः—(सकौतुकमूर्ध्वमरलोम्य) कथमयं भगवान्महेशोऽपि समायाति वे-
गेन ! । अदृष्टपूर्वं महदेतत्कुतूहलम् । देवदेवोऽपि तरलायन एव ।

कृष्णः—महेन्द्र ! मैवम्—

कीडन्तु कोमलपराक्रमसन्निवेशैः
स्वर्गसदः सुरपतेः श्रुत्वा मचाराः ।
अत्याहिते परिपतत्यथ दैवयोगा-
देवोऽयमेव शरणं करिकृत्तिवासाः ॥ २९ ॥

(ततः प्रविशति महेशो मल्लाय च)

ब्रह्मा—(सरभसमुपसृत्य)

उद्यमं कुरु गोविन्द ! पूर्णकामो भवाचिरात् ।
फलितोद्यमखेदानां विश्रामो मण्डनायते ॥ ३० ॥

महेशः—(सहर्षमितम्) कृष्ण ! अनुष्ठीयतां सुरज्येष्ठशासनम् ।

वासु०—(सप्रथयम्)

उग्र ! त्वदग्रतो गाढं सर्व एवोत्सहामहे ।

उज्जृम्भते हि भृत्यानां कापि शक्तिः प्रभोः पुरः ॥ ३१ ॥

तदायातु मन्दराद्रिः ।

इन्द्रः—(नभोज्वलोक्य) कृष्णदेव ! पश्य पश्य । अम्वरादुत्तीर्य प्रत्या-

सन्नो बभूव महोदयेर्मन्दराद्रिः ।

अभ्युत्थित इवातिथ्यान्मेनाको गौरवेण यम् ।

समुद्रमध्यसङ्क्रान्तप्रतिविम्बस्य कैतवात् ॥ ३२ ॥

वासु०—(सहर्षमितं हरकण्ठे शेषमालोक्य)

निर्मोकवयः पृथिवीं विभक्तिं

पर्यङ्कतां याति जगत्पतेर्यः

तस्यैव ते मन्दरशैल ! मन्य-

नेत्राधिकारः फणिराजयोग्यः ॥ ३३ ॥

शेषः—(सप्रथयम्)—

दन्दशूकस्य कीटस्य शक्तिरेवंविधा क मे ।

प्रभुः करोतु यत्किञ्चिन्मयि न्यस्य स्ववैभवम् ॥ ३४ ॥

महेशः—(समितम्) नागराज ! अविलन्वितं विधेहि मुकुन्दसन्देशम् ।

(शेषः सहसा शिरःपृष्ठालुत्तीर्य नाट्येनोद्गीय दुग्धाधिमध्यगतमन्दरमभिधेष्टयति)

महेन्द्रः—(सहर्षोल्लासम्) अये देवा अये देवा ! पूर्ववदेव अवलम्बत नागे-

न्द्रनेत्रमुभयपार्श्वयोः । (सर्वे तथा कृत्वा विलोडनाभिनयं कुर्वन्ति । मन्दरस्तथैव तिष्ठति)

महेशः—(विहस्य)

सर्वेऽपि कुणयः कृष्ण ! त्वां विनामी सुरासुराः ।

त्वमेपामद्भुतो बाहुर्निष्पत्यूहश्चतुर्भुजः ॥ ३५ ॥

तद्वयवस्यतु भवान् । मा भवतु विडम्बना सुरासुराणाम् ।

कृष्णः—(सहसोपसृत्य मन्दरमावर्त्तयन्स्वगतं सोरःपृष्ठम्)

तामम्युधावत्र विचिन्त्य लक्ष्मी-

मुक्ताम्पितं निःश्वसितं च दीर्घम् ।

उज्जृम्भते गद्गदशब्दता मे

मन्यश्रमः किन्तु सुसंवृणोति ॥ ३६ ॥

तत्सावहित्यमावर्त्तयामि तावत् । (इति मन्दरमावर्त्तयति)

ब्रह्मा—(विलोम्य सकौतुकम्) महेश ! दृश्यताम् ।

क्रीडति भ्रमरकैरिव नृत्य-

न्मन्दरः सह सुरासुरसार्थैः ।

शेषपुच्छमुखवाहुयुगस्य

द्रागगतागतमनोज्ञविनोदैः ॥ ३७ ॥

महेशः—(सहर्षाश्चर्यम्) अहो महत्कौतुकं वर्त्तते ! । तथाहि—

साटोपसम्पातरयप्रकर्षा-

दुल्लासिनस्तुङ्गतरङ्गभूटाः ।

हस्ता इव क्रोधनदुग्धवाह्यैः

पतन्त्यमी मन्दरशैलमौली ॥ ३८ ॥

वासु०—(आकर्षणाभिनयं कृत्वा) तिष्ठत तिष्ठत क्षणम् । निर्गच्छदिव
किमपि विभाव्यते ।

(सर्वे निश्चला भवन्ति)

वासु०—(सहर्षकौतुकम्)

कथितकुलिशपातदुर्निमित्त-

स्फुरदुरुमेघविरूक्षगर्जितान्ते ।

ध्वनिरिव मधुरः फलापियूनः

सुखयति मन्धरवात्पयश्चरोऽयम् ॥ ३९ ॥

(ततः प्रविशन्ति वेदाः)

वासु०—(ज्ञानेन प्रत्यभिज्ञाय स्वगतं सहर्षम्) दिष्ट्या नूनममी वेदाः समागताः!

वलिः—(सप्रश्रयम्) भगवन् जगदीश ! साधारणः प्रभुरसि सुराणा-
मसुराणां च । समानभक्तिव्यवसायेषु च परिजनेषु समानप्रसादाः प्रभवो
भवन्तीति विचिन्त्यम् ।

महेशः—(स्वगतम्) अये विभागलालसा दानवाः ! । अप्रियं च तद्दान-
वारेस्तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! अलमुत्सुकतया । किमीचित्य-
मच्युतात्प्रच्यवते ? । तदयमेव प्रमाणम् ।

कृष्णः—(सहस्र स्वगतम्) साधु सर्वज्ञ ! साधु, यत्किमपि न विशिष्टं सन्दिष्टवानसि । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) अयि दानवेश ! यद्यद्विनिःसरति सागरात्तत्तदद्यापि सागरगर्भे एव तिष्ठतीति सम्प्रधार्यताम् । वस्तुजातं च वेलावने पालयन्तु दिक्पाला अग्निपमनिर्कृतयः । सिद्धे समुद्रमथनोद्यमे भर्गाज्ञया विभागोऽस्तु ।

धलिः—यथा रोचतेऽच्युताय ।

कृष्णः—अयि भगवन्तो वेदाः ! समुचितेऽत्र वेलावने व्यपनीपतां तावदयं मथनायासो दिक्पालशुश्रूषया ।

अग्न्यादिदिक्पालाः—(सप्रथमम्) इत इतोऽत्र भवन्तो वेदाः ।

(परिक्रम्य सर्वे तथा तिष्ठन्ति)

कृष्णः—(सोहासम्) अये देवासुराः ! पुनर्विलोडयत गाढम् । (सर्वे तथा कुर्वन्ति)

कृष्णः—तिष्ठत तिष्ठत तावत् ।

(सर्वे तिष्ठन्ति)

कृष्णः—(निरूपणामभिनीय साश्वर्यम्) गरीयान्कश्चिदिदानीमायाति ।

आयात्पर्वाग्बीचीमालास्फूर्जत्फेनावेगाभोगात् ।

गर्जाभङ्गिर्वल्गत्येषा प्रत्यग्राब्दध्वानोदारा ॥ ४० ॥

(ततः प्रविशत्यैरायतः)

इन्द्रः—(विलोक्य सविस्मयम्)—

दम्भोलिघातचकितः प्रसभं पुरा यः

पाथोधिकोणकुहरं निभृतं निलीनः ।

उत्तुङ्गशृङ्गसवलः पृथुमन्थखेदा-

न्मैनाक एष स पुनर्वहिरभ्युपैति ॥ ४१ ॥

कृष्णः—(स्वगतम्) दिष्ट्या नूनमयमैरावतः करी । (प्रकाशम्) अयि परमेशान ! निर्गतोऽयं गजेन्द्रस्तद्विलोक्यताम् ।

महेशः—(सहस्रस्मितम्) राजत्वमर्हति कुञ्जरविशेषोऽयम् । अधितिष्ठतु शिशिरशिशिरां वेलावनतरुच्छायाम् ।

(ऐरावतस्तथा करोति)

वासु०—अपि चालयत पुनर्मन्थाचलम् ।

(सर्वे तथा कुर्वन्ति)

वासु०—स्थीयतां स्थीयताम् पुनः किञ्चिदायाति ।

(सर्वे स्थिरा भवन्ति)

बलिः—(विलोक्य) अपि वासुदेव ! व्यर्थमिदानीं संवृत्तं मन्दरावर्त्त-
नं, यदिदमवस्तुभूतमिव किञ्चिन्निःसरति ।

वासु०—(स्वगतम्) व्यर्थमेव भवतां मन्दरावर्त्तनम् । अवस्तुभूतं च
सर्वं भवतां भविष्यति ।

इन्द्रः—साधूक्तं दानवराजेन । तथाहि—

प्राणमारुतहतोल्लसदूर्ध्व-

क्षीरसोकरकृतोत्करवृष्टिः ।

वाङ्मिधमगतपर्वतशृङ्गा-

द्वयाकुलः स्फुटमुपैति ह्यास्यः ॥ ४२ ॥

तदद्यस्तुभूत एवायम् ।

वासु०—निर्गच्छतु निःशेषस्तावत् ।

(ततः प्रविशत्सुषैःश्रवाः)

वासु०—(विलोक्य स्वगतम्) अये ! अयं ह्यराज उच्चैःश्रवाः सर्वलक्षण-
सम्पूर्णः श्रूयते । तदेवं तावत् । (प्रकाशं सपरिहासम्) प्रभो शम्भो ! सर्वलक्षण-
सम्पूर्णोऽयमश्वमेघयोग्यो ह्यो दीयतां भगवते हिरण्यगर्भाय ।

ब्रह्मा—(सपरिहासम्) अहो ! अस्मान्मु हरेर्ह्यप्रतिग्रहं कारयितुमुपचि-
कीर्षां ।

महेशः—(सद्यं विहाय) अपि कृष्ण ! सेनाङ्गत्वादयमपि हस्तिसवि-
धमध्यास्ताम् ।

(उच्चैःश्रवास्तथा करोति)

कृष्णः—(सोढासम्) अये भ्रमयन्तु पुनर्मन्दरं भवन्तः ।

(देवा मुरास्तथा कुर्वन्ति)

धनदः—(साश्रयं सवितर्कम्) अये ! मथनं मन्थरोकृत्य दृश्यतां तावत् ।

प्रह्लादनं ब्रह्ममुदेति किञ्चि—

दालक्ष्यवृत्ताकृतिसंनिवेशम् ।

यत्कान्तिपूरप्रसरेण वार्द्धिः

मन्थकृधा व्यामधिरोहतीव ॥ ४३ ॥

(ततः प्रविशति चन्द्रः)

इन्द्रः—(सहर्षं सवितरुम्)

किमपममृतकुम्भः किञ्चु मन्थापमर्द-

व्यथितजलधिदुग्धस्नेहपिण्डोऽयमीदृक् ।

किमिदमननुभूतं भूतमाह्लादि किञ्चि-

त्किमिदं नहि विचित्रं स्यात्पयोधौ विचित्रे ॥ ४४ ॥

कृष्णः—(स्मरणमभिनीय स्वगतं सौत्कण्ठम्)

तच्चित्रदृष्टं किञ्चु वक्रमेत-

दादिर्भवत्यम्युनिधेः सुतायाः ।

अपि श्रुतं यत्कुसुमायुधस्य

मृत्युञ्जयत्वादमृतं जिगाय ॥ ४५ ॥

(निपुणं निरूप्य) अये ! कलङ्ककलुपमन्यदेव किमपि । न तद्वक्रम् ।

(सखेदं निःश्वस्य)

प्रियामुग्वाशया दृष्टिर्धाविता मेऽत्र निर्मले ।

ब्रागेवापसरत्येषा कलङ्कगलहस्तिता ॥ ४६ ॥

(निरूप्य) नूनमनेन पीयूषमयूखेन भवितव्यम् । (प्रकाशम्) प्रभो !

शङ्कर ! सुधाकरोऽयं सम्प्राप्तः ।

चन्द्रः—(महेशमालोन्मय सहर्षं स्वगतम्) दिष्ट्या प्रमथितो मे पिता पाथोधिर्घ-

देप महामुनिभिरपि दुरासदसन्दर्शनो नयनपथमवतीर्णो भगवान्प्रमथनाथः ।

महेशः—(मुखांशुमालोन्मय स्वगतम्) अये महाफलः संवृत्तः पाथोधिर्मथ

नायासो यदयमासादितो यज्वनां परिवृढः । (प्रकाशम्) अयि कृष्ण !

ककुभि ककुभि वर्षन् शैत्यगर्भान्गभस्ती-

न्मथनजनितखेदं खण्डयन्त्यः प्रकामम् ।

अधिवसतु सुहृत्तं वार्द्धिबेलावनालीं

द्विजपरिवृढ एष ग्रामणीः प्रीणमानः ॥ ४७ ॥

(चन्द्रस्तथा करोति)

कृष्णः—(सहस्रंकासम्) अहो ! पाथोधिमथनस्याद्भुतानि फलानि । तद्दु-
योऽभिवर्त्ततां मन्दरावर्त्तः ।

(सुरासुरास्तथाबुर्वन्ति)

वरुणः—(पुरोऽग्लोम्य सखेदम्) आः ! किमामूलतो व्यथितः पाथोधिर्प-
देताः समुल्लसन्ति शैवाललताः ! ।

इन्द्रः—(साद्ययम्)

तादृग्विधैर्मन्दरदुर्विवर्त्तै-

र्विनाशमायुर्जलजन्तवो ये ।

प्राणन्ति ते पश्यन् सद्य एव

झम्पालियाचालितवाङ्मिपूराः ॥ ४८ ॥

सर्वे सुरासुराः—अहह ! चित्रं चित्रं भोदामहे ।

अद्भुतमद्भुतमधिकृत्य वर्द्धते

तादृगेव बलवान्बलोदयः ।

मन्थशैलपरिवर्त्तनश्रमः

सद्य एव शममेति दारुणः ॥ ४९ ॥

तत्किमेतत् ? ।

वासु०—(विष्टय) नूनमेना महौपययो न शैवाललताः ।

(ततः प्रविशन्ति महौपययः)

कृष्णः—(सहस्रम्)

अम्लानपुष्पभरमम्पदुपास्यमाना

मृन्मुच्छिदस्त्वमिव शङ्कर ! पुष्पशीलाः ।

अभ्यागताः शिव ! महौपयपस्तदात्मा-

माज्ञां प्रपच्छ महसा हस्तिनानलानाम् ॥ ५० ॥

महेशः—(सहस्रम्)

दुग्धाम्बुयो जन्म सुयो स्वमा मा

परोपकाराय रमप्रकार्यः ।

आमां प्रसङ्गेन महानुभावा

भयन्तु वेन्द्रापनशास्त्रिनोऽपि ॥ ५१ ॥

कृष्णः—क्रियतां महेशनिदेशः ।

(औपधयस्तथा तिष्ठन्ति)

वायुः—(सोत्साहम्) अथि देवदानवाः ! विद्वर्त्तयत मन्धाचलम् । अह-
मपि निजवेगवैभवेन सहस्रशुणीकरोमि तच्छेगम् । बितरतु रत्नारुरो दुष्पाप-
पदार्थान् ।

(देवदानवास्तथा कुर्वन्ति)

कुवेरः—(साश्चर्यम्) आस्तामास्ताम् । पश्यत पश्यत विविधवर्णतां
महार्णवस्य ।

कृष्णः—(सवितर्कम्)

उत्प्रेङ्खन्ति तुपोत्कटस्य बडवावहेः किमेताः शिखाः

सिन्धुर्दृश्यते पुरन्दरधनुर्निजिष्णु किंवा धनुः ।

एतत्किञ्चिद्दुदीपतेऽद्भुतमयं द्रव्यान्तरं किञ्चु वा

यस्योतिर्निचयैर्धनं क्वचित्तो नेत्रायते सागरः ॥ ५२ ॥

(ततः प्रविशन्ति विविधवर्णानि रत्नानि)

कृष्णः—(निरूप्य सहस्रम्) अथे ! रत्नानि समागतानि । इदमेतेषु किम-
पि मांसलं कुटिलं प्रधानरत्नम् । (सोत्कण्ठम्)

शृङ्गारिताशेषसमुद्रपूर-

मिदं मनोहारि न रोचिषैव ।

जन्मान्तरोपार्जितयन्धुकल्पं

हार्दादपि द्रावयतीव चेतः ॥ ५३ ॥

तदावेद्यामि देवदेवस्य । श्रीकण्ठ । निरूपय निरूपया रत्नानि समागतानि ।

महेशः—(सहस्रम्) अथ कृतार्थां पृथिवी । ननु चक्रव्यं समागतानि

निधानानि, समागता लक्ष्मीः, समागतममृतम् । तदिदानीम्—

एतेऽत्र पावनशिरोमणयो भजन्तां

वेलायनाभरणतां मणयो मुहूर्त्तम् ।

आयामिभिः किरणबाहुभिरम्युराशे-

रायश्चकालपरिरन्भमिवाप्यन्तः ॥ ५४ ॥

(रत्नानि तथा तिष्ठन्ति)

वासु०—(स्वगतं सहर्षम्) हृदय ! हृदय ! दिष्ट्या वर्द्धसे कमलावलोकन-
प्रत्यासत्त्या । नहि नहि महेशब्द्याहृतयो वृथा भवन्ति । (प्रकाशं सौत्सुम्यम्)
त्वरध्वं त्वरध्वं सुरासुराः । भ्रमयन्तु भवेन्तो मन्थाचलम् ।

(सर्वे तथा कुर्वन्ति)

इन्द्रः—(साध्वर्यं ससम्भ्रमम्) शाम्यतु शाम्यतु तावन्मथनावर्तः । अवन-
रति किमपि सौम्यतरं वस्तु ।

(सर्वे साध्वर्यं निरूपयन्ति)

वासु०—(विलोम्य सवितर्कम्)

समुल्लसत्सौम्यमहोमहोभिः
सहोदरः किं भवितायमिन्दोः ।

अपूरको नेत्रमहोत्सवस्य

मध्ये स तादृङ् न तु कालिमास्ति ॥ ५५ ॥

इन्द्रः—(निरूप्य साध्वर्यम्) अहो ! सहसैव निर्गत्य स्फुटीवमूव स्त्रीरूप-
मिदम् ।

वासु०—(विभाव्य साध्वर्यम्) अहो ! रूपमस्याः ।

अधिजलनिधिगमं कोऽपि लावण्ययार्द्धि-

निचसति जनिरस्यास्तत्र नूनं वमूथ ।

भवति हि कथमित्थं योग्यनाऽस्पैव वाडं-

रन्मृत्करसुधाद्या यत्प्रसृतिः प्रदास्या ॥ ५६ ॥

अपि च—

अस्याः स्फुरत्कान्तिचिन्पिनाब्धेः

कद्दोलदोलानरलाद्गद्यष्टेः ।

आपूरयन्त्याः ककुभोऽक्षिपद्मै-

रारुन्पमेवाभरणन्वमेति ॥ ५७ ॥

(प्रत्यभिज्ञाय स्वगतं मोहच्छत्रं) नूनमिदं गद्गया आलिंग्य कथिता सा यपो-
धिपुत्री भविष्यति । तथाहि—

आलेख्ये दृष्ट्वैतां यश्चेतसि परिचयो ममाङ्कुरितः ।
उत्प्लवः स सहसा सहस्रभासत्वमभ्येति ॥ ५८ ॥

(तवः प्रविसति लक्ष्मीः)

लक्ष्मीः—हृदी ! हृदी ! अहो मह हज्जीवस्स कठिणत्तणं जं एआरिसे
वि विसमवैअरे ण णीहरदि । (पुरः कृष्णमालोम्य सप्रत्यमिज्ञमिव) कथं आलेख-
दिदं तं सुहृअं अणुहरदि एसा ख्वरिखी । (निःश्वस्य) अहवा कुदो एआरिसाहं
भग्गाहं ? । किं करोमि । तहवि अहिरमदि इय मे दिट्ठी । (इति अन्नमवलोक्ते)

वासु०—(स्वगतं सहर्षम्) हृदय ! दिष्ट्या वर्द्धसे । महत्यपि सम्भ्रमे साहू-
तमिव दृष्टमस्याः । तथाहि—

साभोगवेगमथनहृमसम्भृतोष्म-
क्षीरान्विवीचिपटलीपरितापितानि ।
अङ्गानि मे शिशिरयन्ति सरोरुहाद्या
अच्छिष्टमुग्धलहरीसुहृदः कदाक्षाः ॥ ५९ ॥

महेशः—(लक्ष्मीं दृष्ट्वा स्वगतम्) नूनमियं सा भाविनी पुरुषोत्तमस्य बहुमा
लक्ष्मीस्तदेवं तावत् । (प्रज्ञानं साहूतम्) अयि पुरुषोत्तम ! समुद्ररैतामद्वितीया-
मशरणां पाणिग्रहणेन योपिनम् ।

लक्ष्मीः—(स्वगतं सहर्षम्) कथं एतो पुरिसोत्तमो ! । एदं एस कोवि
अवरो महाणुभावो आदिशदि । ता किं अणुकंपिस्सदि मं पआवर्हे^१ ।

वासु०—एष सम्पादयामि शिवनिदेशम् । (इति पाणिं प्रसार्य लक्ष्मीमानयति)

लक्ष्मीः—(स्वगतं सोत्कण्ठं वैकुण्ठकण्ठमनलम्बमाना) अच्छरिअं अच्छरिअं

१ हा विह् हा विह् ! मम हतनीवस्य कठिनत्वं यदेवाद्येऽपि विषमव्यतिकरे न निःसरति ।
कृष्णमालेख्यदृष्टं तं सुभगमनुहरति एषा रूपद्विः । अथवा कुत्र एवाहशानि भाग्यानि किं करोमि ।
तथापि अभिरमतेऽय मे दृष्टिः ।

२ कथमेव पुरुषोत्तमः । एतमेव कोऽपि वररो मशानुभाव कादिशति । तत्किमनुकम्प्यप्रयत्ने
मां प्रजापतिः ।

तादस्स महणडुक्खे विरहे चंदादिवंधुवग्गस्स ।
उक्कमणे पाणाणं को एसो पहरिसो जाओ ॥

(प्रकाशं विहृत्य समुद्रमवलोक्य सखेदम्) अहो मे पिदुणो महणवेअणाए
पज्जाउलत्तणं ।

वासु०—(सोह्लासम्)

सुञ्च सुञ्चु ! भयमेप ते पिता
प्रार्थ्यते न खलु मय्यतेऽम्बुधिः ।
आगतान्वदति देवदानवा-
न्मन्दरस्तामवहेलनिष्ठुरम् ॥ ६० ॥

(स्वगतम्) इयदेव मे सुखं, परार्थः कायक्लेशोऽपरः । (इति सत्रीडं कथद्वयमपि
कण्ठात्तामवतारयति)

लक्ष्मीः—(सहर्षमात्मगतम्) अणुभूदं मए अमअं, अणुभूदो चंदो, अण-
णुभूदं मए एअं वअणमहुरत्तणं । ता णूणं एस सो जेव सुहओ । संवदन्ति ते
गंगादो आअणिणदा गुणा एदस्सिं ।

वासु०—(सप्रथयम्) अपि परमेश ! आगतेयं लक्ष्मीः ।

महेशः—कृष्ण ! कृष्ण ! प्रथमत एव मया ज्ञातं, यत्तरलापितमस्या
जनन्या रत्नाकरपत्न्या मम मौलिमन्दाकिन्या । (गङ्गां प्रति) अयि गङ्गे काम-
रूपे ! विश्रमय वेलावने कमलालयाम् ।

(गङ्गा सहसोत्थाय तथा करोति)

वलिः—(स्वगतं सविपादम्) अहो ! दुराशयतामिव महेशकेशवादीनामव-
धारयामि । यदेते धारयन्ति, न विभजन्ते पायोधिमथनोपात्तानि वस्तूनि ।
(सावदात्) भवतु । पश्चादपि बाहुवलेनैव सुलभानीतराणि वस्तूनि, यावन्न

१ आश्चर्यमाश्चर्यं ।

तावस्य मयनदुःखे विरहे चन्द्रादिवन्धुवर्गस्य ।

उक्कमणे प्राणानां क एप प्रहर्षो जातः ॥

अहो मे पितुः मयनवेदनया पर्याकुलत्वम् ।

२ अनुभूतं मया अमृतम्, अनुभूतश्चन्द्रः, अननुभूतं मयैतद्भजनमधुरत्वम् । वस्तूनमेप
स एव सुभगः । संवदन्ति ते गङ्गाय आकर्षिता गुणा एतस्मिन् ।

द्विचिपदः पीयूषं निपीयामरा भवन्ति । तदमृताविर्भावसमये मया अवहितेन भाव्यम् । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) सखे कुजम्भ ! एह्येहि ।

कुजम्भ०—(प्रविश्य) किमादिश्यते ?

(वलिः । कर्णे एवमेव)

कुजम्भः—(सहपाँडासम्) सिद्धमेतत् ।

इन्द्रः—भगवन्नारायण ! त्वत्परायणोऽयं व्यवसायः । किमिदानीमेव मन्दायसे ? ।

वासु०—(मन्दरमावर्तयन्वगतं सौत्कण्ठम्)

यावद्बभूव हरिणार्भकलोचनाया-

स्त्रासप्रगल्भपरिरम्भसुखोपभोगः ।

वाहोर्बलं मतिबलं व्यपनीय काम-

स्तावद्विडम्बयति मां करवै किमत्र ॥ ६१ ॥

(प्रकाशं सावहित्थम्) अयि गीर्वाणाः ! अयि दानवाः ! सर्वप्राणेन परिभ्रमयत पुनर्मन्थाचलम् ।

(सर्पे तथा कुर्वन्ति)

धनदः—पश्यत पश्यत कुम्भानामिव मुखान्युत्प्रेङ्खन्ति ।

इन्द्रः—(ससम्भ्रमम्) आस्तामास्तां तावन्मन्दरावर्तनम् । कथं समग्रा एव कुम्भाः समुत्तरन्ति । (सवितर्कम्) किममी स्फुदितत्वाद्विचिक्ताः कथमन्यथोत्तानमुखास्तरन्ति ।

धनदः—(सवितर्कम्) विचित्रा किमियमुत्तानमुखी कौम्भी नौरद्भुतनिधौ पयोधौ ! ।

वासु०—(निरुध्य सहर्षम्)

कौम्भी ध्रुवं नौरियमन्युपैति

विनिर्मिता किञ्चु निधानकुम्भैः ।

यस्याः प्रसिद्धा भुवनत्रयेऽपि

दारिद्र्यवाहैस्तरणे प्रसक्तिः ॥ ६२ ॥

इन्द्रः—(सार्धं) कृष्ण ! कृष्ण ! पश्य पश्य उपनिधानकुम्भं किञ्चिदपरं विनिर्गच्छति । (क्षणं निरूप्य सहर्षार्धं)

कुम्भोऽयमम्भोनिधिपूरमध्या-

दत्पद्भुतः कोऽप्युदयाग्रभूव ।

असंस्तुतं किञ्चिदुदञ्चयन्ति

यद्गन्धवाहाः परमप्रमोदम् ॥ ६३ ॥

कृष्णः—(सहर्षं स्वगतम्) नूनमनेन पीयूषकुम्भेन भवितव्यं, यदस्य सन्दर्शनादेव ममाप्यन्तरात्मा प्रहर्षव्याकुलतामुपैति । (प्रकाशं सहर्षम्) महेश ! महेश ! दिष्टया वर्द्धसे पीयूषसमागमेन । निधानकुम्भा जप्यमी समागताः ।

महेशः—(सहर्षं ससम्भ्रमम्) कृष्ण ! कृष्ण ! अवहितेनात्र भवता भवितव्यम् । स्वयमेव सन्भावयन्तु वेलाचनं निधानकुम्भाः । आह्वय ससर्षय हुतसुजः पीयूषकुम्भम् ।

कृष्णः—(सहर्षमुपैःशारम्) पावनशिरोमणे पावक ! एष्येहि ।

वलिः—(ससम्भ्रममिव) सखे कुजम्भ ! स्वयमेव देवदेवो जनार्दनः पावरूमाह्वयते । तत्त्वं गत्या समानय वेलाचनात्पावरुम् । (इति काशेण वीक्षते)

कुजम्भः—(सहसा निर्गत्य पावनवेषः प्रविश्य सत्रत्रयम्) किमादिशति देवदेवः केशवः ? ।

कृष्णः—(महर्षम्) सखे ओचिःकेश ! मुग्धमसि सर्वेषां, मुग्धोऽसि सर्वेषु, तद्गृहाण पीयूषकुम्भम् । (कुम्भं प्रवीच्छति)

कृष्णः—(सौम्यममिव) सखे जिग्मिन् ! किं पुनस्तव्यं भन्दतेजाः संभृताः ? ।

कुजम्भः—(सत्रत्रयम्) किमस्मदादीनां त्वत्समीपेऽपि तेजः समुदीयते ? । (इति निष्पामति)

वलिः—(स्वगां सहर्षम्) सायु सायु समर्थितं कुजम्भेन ।

वासु०—(महर्षीं गृह्यम्) अयि दानवाः ! कृन् कृन्वाः संभृताः स्मस्तदिदानीमुदाहरभसाः सत्स्रगुणवलेन चन्द्रपन मन्धोचलम् ।

(सर्वे तथा वृणन्ति)

वायुः—(सभयम्) अहह ! क्रुद्धमिवेदानीं वैवर्ण्यमापद्यमानमम्भोनि-
धिमवलोकयामि । इतश्च कश्चिद्दुष्टो जलजन्तुरिव निर्गच्छति ।

इन्द्रः—(सम्यग्विभाव्य) नैप जलजन्तुः ।

भीषणोऽतिकुटिलः कठिनात्मा

मर्मकर्तनविचक्षणवक्रः ।

अद्भुशः खल इवैष पयोधे-

र्दुष्टचेष्टिननिधिः समुपैति ॥ ६४ ॥

धनदः—(साश्वर्थम्) पश्यत पश्यत । इतश्चायम्—

दुःसहः सुरपतेरिव दण्डो

दण्ड एव समुपैति कठोरः ।

यद्भयेन जलजन्तुसमूहो

दूरतोऽपसरति क्वचिदब्धौ ॥ ६५ ॥

वायुः—(सभयम्) समुद्धस्तकान्तिपूरानुसारदृश्यमानशरीरो मीनः क-
श्चिदितोऽभिवर्त्तते ।

इन्द्रः—(नित्यम्) मैवम्

आवर्त्तते तिमिरयं यदि तत्किमत्य

स्पर्शाद्विदीर्णतनवस्तिमयो त्रियन्ते ।

सक्ताभिरामपुलकोत्करसङ्कलाङ्ग-

स्तद्वारिवेरयमुदञ्चति मण्डलाग्रः ॥ ६६ ॥

वासु०—अधि परमेश ! पश्य पश्य । परिकुपितः पारावारः ।

महेशः—(सामज्ञम्) किमस्य सैनिकाः सायुधा विनिर्गता उतायमेव
स्वयमुदायुधो विक्रामति ? । गभीरोऽयं महात्मा वैदेशिकः कोपप्रकारेषु । मथना-
यासोद्धसितानि महानुभावानि स्वयमायुधानि निष्क्रामन्ति । तदेतानि साधि-
दैवतानि नमस्कृत्य चासय वेलावने । देवानामेवैतानि सुलभानि महते फलाय
भविष्यन्ति ।

(कृष्णः तथा कृत्वा पुनस्तथैव मथनावर्त्त प्रवर्त्तयति)

महेन्द्रः—(विलोक्य साश्चर्यम्) कृष्ण ! कृष्ण ! पश्य पश्य । आश्चर्यमयं
किमप्यतिप्रमाणं भरकतरत्नं समुल्लसति ।

वासु०—(निरूप्य)

आनन्दसन्दोहनिदानशक्ते-

रुदीयते पात्रमिदं सुरायाः

तद्द्वंद्वगार्ध्वग्रहगाढलग्नं

भृङ्गोत्करैर्मोरकतं विभाति ॥ ६७ ॥

धनदः—(ससम्भ्रमम्) अत्याहितमत्याहितम् पश्यत तावदितः ।

इहोपरिष्ठाद्विहगा भ्रमन्तः

कल्लोलवातोपहताः पतन्ति ।

परासवोऽमी तिमयो भवन्ति

द्रागारनालत्वसुपैति दुग्धम् ॥ ६८ ॥

इन्द्रः—(विभाव्य) पश्यत पश्यत । विनिर्गतैव काचिदिह बह्वी ।

कृष्णः—(निरूप्य) नूनं विपमिदम् । अहह ! अत्याहितमापतितम् ।

शिव ! शिव ! सुरा समागता, विषं चागतम् ।

महेशः—(ससम्भ्रमम्) कृष्ण ! कृष्ण ! साधिदैवतं द्रव्यद्वयमिदं प्रसाद्य
वेलावने निवेशयतु भवान् ।

(कृष्णस्तथा करोति)

महेन्द्रः—(ससम्भ्रमम्) अयि सुरासुराः ! तथेदानीं समधिकबला विर-
चयत विलोडनं , यथा समासादिताद्भुतपदार्थाः पुनर्विलोडनाय न स्पृहयामहे ।
(सर्वे तथा कुर्वन्ति)

(नेपथ्ये कलकलः)

वासु०—(समाकर्ष्य ससम्भ्रमम्) आः ! कएप मन्दरापरपार्श्वं सुरासुराणां
भीषणः कलकलो विजृम्भते ? ।

(पुनर्नेपथ्ये)

धूमः प्रेङ्गति कोऽपि सार्द्धमशुचिर्नेत्राणि निर्वासयन्
ज्वालौघामृतमारणप्रणयिनः प्रेङ्गन्ति पञ्चादमी ।

दुग्धप्लोपविस्फुगर्वविपमच्छङ्कारवाचालितः

क्षीराब्धिः पुनरेति मेचकरुचिः कोऽप्येव वोपर्युधः ॥ ६९ ॥

वासु०—(समयं साश्चर्यं समन्तादवलोक्य) कथमहह! क्षणादेव न किमपि पश्यामि ।

नष्टः कुत्र महार्णवः क नु ययौ तादृक्स्त मन्थाचलो

चिद्राणः क फणीश्वरः क नु गतास्ते हन्त देवासुराः ।

दिकूचकं ज्वलयन्निरद्भुशमिलदद्धोरान्वकारोर्मिभिः

पातालायितरोदसीपरिकरः कोऽयं प्रकारोऽभवत् ॥ ७० ॥

महेशः—(ससम्भ्रमम्) अयि कृष्ण ! पालने तव नियोगस्तदिदानीं सह देवासुरैः समुद्रमथनोपात्तवस्तूनि गृहीत्वा कचित्परिपालय । अहमेनमनर्थं शमयामि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

प्रथमोऽङ्कः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति फण्टकामिनीवैपो वैकुण्ठः सखीवैपो वैनतेयश्च)

वैनतेयः—(सहर्षम्) अयि जनार्दन ! सकलजगद्रूपस्य केयं भवतोऽद्भुतरूपनिर्माणनैपुणे श्लाघा ? । अद्य पुनर्यदिदं भवता वनितारूपमाविष्कृतं नहि तद्भवनाप्यनुभूतपूर्वम् । किं पुनरयं पुरुषशून्ये वेलावर्णे निकुञ्जे निरर्थको भवता सफलीकृतमदनप्राक्तनसुकृतपरिपाको हेवाकः प्रसार्यते ? । तथाहि—

दृशोर्द्वन्द्वं खेलत्यलसमलसं कर्णसविधे

नटन्ती भ्रूवल्ली कुसुमविशिखं वीजयति च ।

मुहुः स्मेरस्मेरं मदयति मुखाम्भोरुहमिदं

स्वतः क्षोभं यासि त्वमपि मुकुरं पश्यसि यदा ॥ १ ॥

वैकुण्ठः—सखे वैनतेय ! अर्थशृङ्गारोऽयमद्भुतो महतेऽर्थाय प्रगल्भते । हेवाकाभिनयं चात्राकस्मिकपुरुषागमनशङ्कया प्रसारयामि ।

वैन०—(ससम्भ्रमम्) कथं शब्द इवेह श्रूयते ! । नूनमायाति कश्चित् ।

वैकुण्ठः—(साशङ्क्य) सखे वैनतेय ! तदितः प्रभृति योपिद्रावाभिनयार्थ-
मावाभ्यां प्राकृतभाषया तदनुरूपः कृतार्थीकृतकुसुमचापः संलापः कियताम् ।

वैन०—(पत्रान्तरालैरालोक्य अपवारितकेन) आयात एव सानुचरः कश्चि-
न्महानुभावः पुरुषविशेषः ।

(ततः प्रविशति वलिः कुजम्भश्च)

वलिः—(सपरितोषम्) सखे कुजम्भ ! साधु साधु भवता कृतं, यन्म-
हता नैपुणेन पीयूषमानीतम् । किं पुनः पीयूषं लब्धमप्यलब्धमेव, यन्मया न
समासादिता जलधिकन्यावमानिलावण्या कापि कन्या ।

कुजम्भः—(स्वगतं सजुगुप्तम्) अहो ! अस्य मदनमोहान्धता, यद्यम-
मृतं कामिनीसमागमादधरमवधारयति । (प्रकाशं सप्रथमम्) तदपि न भवतो वल-
वद्भाग्यस्य वलेद्दृष्ट्यापभवधारयामि ।

वैकुण्ठः—(स्वगतं सोपहासम्) इयमपि दृष्ट्यापं भविष्यति ।

वलिः—सखे कुजम्भ ! किं पुनरितो मृगमदामोदः प्रवर्त्तते ? ।

कुजम्भः—(आत्राणमभिनीय साश्रयम्) अधि दानवेश !

नायं विपिनलतानां सहस्रशःपरिचितो हि तद्गन्धः ।

मृगमदपरिमललहरी पिशुनयति किमप्यधिष्ठानम् ॥ २ ॥

तद्वृत्त्याय निरूपयामि तावत् । (तथा कृत्वा सहस्राश्रयम्) दानवेश ! एद्येहि
कृतार्थय चक्षुषी । अद्यप्रभृति ते सफलं जन्म । अदृष्टपूर्वं पश्य कन्यारत्नम् ।

(वलिः सोत्कण्ठमुत्तिष्ठति)

वैन०—(अपमार्य) वैकुण्ठ ! अभिनीयन्तां विप्रलम्भानुभावाः ।

वैकुण्ठः—(स्वगतम्)

तैस्तैः पृथुश्वसितपाण्डिमतानवाद्यै-

र्यै विप्रलम्भमभिनेतुमहं समीहे ।

सोऽयं पयोनिधिसुताव्यवधानदुःख-

सन्धुक्षितो भवति सम्प्रति सत्य एव ॥ ३ ॥

वैन०—पियसहि मोहनिण ! किं उण अत्ताणं अणवेक्खिय एवं उत्त-
म्मसि ? । साहेसु मे शिविणअदिट्ठं तं सुहअं ।

मोहनिका—णिउणिण ! अलं साहिदेण । णहु णहु तेण सारिक्खेण
तिहुअणम्मि कोवि अत्थिं ।

वलिः—(आकर्ष्य सोत्कण्ठम्) किं पुनरित्थमदुत्तसम्भावनया सुकृती सु-
दृशा कृतार्थांक्रियते ।

कुजम्भः—एहि तावत्प्रकटीभवावः ।

(उभावुपमर्षतः)

निपुणिका—(सहमोत्याय सप्रश्रयम्) महाभाज ! प्रणामो भट्टिदारिआपै ।

वलिः—(सगद्गदम्) अभिलपितमासादयतु भयङ्कर्तृदारिका ।

वैकुण्ठः—(स्वगवम्) गद्गदगलिनाक्षरापि सम्पूर्णयमुपश्रुतिर्भविष्यति ।

१ त्रियसलि मोहनिके ! किं पुनरात्मानमननेक्य एवमुत्ताम्बसि ? । सावय मे स्वतदृष्टं ते
सुभगम् ।

२ निपुणिके ! अलं साधितेन । न रउउ न रउउ तेन सदृशो न कोऽपि त्रिमुनेऽरिउ ।

३ महाभाग ! प्रणामो भवृदारिकायाः ।

कुजम्भः—(उत्तरीयमासनवत्कृत्वा) इदमलङ्करोतु दानवेन्द्रः ।

वलिः—(उपविश्य सहस्रोत्कण्ठं स्वगतं साध्वर्यं)

अनुभूतपूर्वमित्थं स्त्रीरत्नं न खलु वेधसः शिल्पे ।

मदनस्य भुवनजयिनः शक्तिर्मायामयी किमियं ? ॥

(प्रकाशं सखीरूपं वैनतेयं प्रति) भद्रे ! केयं भवद्भर्तृदारिका ? । किं निमित्तमुत्ताम्यति ? ।

निपुणिकावेपो वैनतेयः—महाभाज ! एसा खु कमलाए कणिद्धा समुद्दुहिदा । जदोपहुदि इमीए कोवि अब्भुदरूवो सुहओ सिविणए पुलोइदो तदोपहुदि अब्भंतरविअंभमाणडाहुड्ढामरवेअणाए णिविडविलयावगुण्ठणा किलम्मदि । परं परमसाहसिअव्व ण वीहेदि मरणादो । अण्णाहा—

अर्घाइ करुणअं का झंपइ का मलयगंधवाहम्मि ।

का जीविए सअण्हा कलअंठकुह्हुण्णि सुणइ ॥ ४ ॥

(साकृत्स्मितम्) संपइ उण तुम्हाण दंसणादो पहुदि किंपि किंपि आसत्तिं व विह्वेयमि । का मुणेदि अत्थि तुम्हाण सिविणयदिट्टसारिक्खं ण वेत्ति ।

(निपुणिकावेपं वैनतेयं तर्जयन्निव तिर्यगवलोकनैः सत्रीडमधोमुखं तिष्ठति)

वलिः—(सौत्सुक्यं सोत्कण्ठम्)—

मामनुगृहाण सुग्घे ! दृक्पातैरमृतपाटवग्रहिलैः ।

जीवितमजीवितं मे सम्प्रति सुधु ! त्वदायत्तम् ॥ ५ ॥

(वैकुण्ठः अवाह्मुख एव सस्मितं पश्यति)

वलिः—(सहस्रोत्कण्ठम्)—

लोचनसरोजमाला प्रेमगुणेनेयमद्भुता ग्रथिता ।

विश्राम्यति मयि दिष्ट्या सुतनोः संवरणमालेव ॥ ६ ॥

१ महाभाग ! एसा खलु कनिष्ठा समुद्दुहिदा यतः प्रमृति अनया कोऽपि अद्भुतरूपः सुभगः स्वप्ने दृष्टः ततः प्रमृति अभ्यन्तरविजृम्भमाणदाहोद्दामरवेदनया निविडविलयावगुण्ठना क्लाम्यति । परं परमसाहसिकेव न विभेति मरणात् । अन्यथा—

अर्घादि करुणकं का झम्पति का मलयगन्धवाहं ।

का जीविते सनृण्या कलकण्ठकुह्वर्निं शृणोति ॥

२ सम्प्रति पुनः युष्माकं दर्शनात्प्रमृति किमपि किमपि आसक्ति विभावयामि । का नानीते अस्ति युष्माकं स्वप्नदृष्टसादृश्यमस्ति न वेति ।

(प्रकाशम्) सखे कुजम्भ ! सम्भावितोऽस्मि सुदृशा प्रसादेन । किं पुनश्चिर-
रयति गुरुर्नो भगवान्भार्गवः ? । स हि मया अमृतप्राशनमहोत्सवे अग्रासनार्थं
सन्धानकं प्रेष्य समाहृतस्नत्किं सन्धानकः पद्भुः कर्मान्तरव्यग्रो वा गुरुः ? ।

(ततः प्रविशति सन्धानकेनानुगम्यमानो भार्गवः)

सन्धानकः—(सप्रणामम्) दाणवेस ! एसो भगवो गुरुं संपत्तो^१ ।

(वलिः ससम्भ्रमं यथावदुपस्थाय प्रणमति)

शुकः—(सहर्षम्) वर्द्धनां वर्द्धतां कलिः । (स्वगतं सवैलक्ष्यम्) आः कथं मे
हर्षभरध्याकुलस्य वलिरिति वक्तव्ये कलिरिति समागतम् ! । भवतु । यातु
तावद्विदिनमेवैनत् ।

सन्धानकः—(वृषीमुपनीय) अलंकरेदु एदं अज्जो^२ ।

शुकः—(उपविश्य कन्यारूपं वैदुष्टमालोक्य स्वगतं साश्रयम्) अहो अदृष्टपूर्व-
मद्भुतमिदं स्त्रीरूपं प्रजापतेः सर्गे । तत्केयं मायामयीव ? ।

(स्त्रीरूपो वैदुष्टन्तथैव सत्रीटमाले)

वलिः—(सहर्षम्) भगवान्भार्गव ! रत्नाकरस्य तनयेयमपरा रूपोपहृति-
तकमलालया मयि सरागा । अनःपरं भगवान्प्रमाणम् ।

शुकः—(सहर्षम्) किमत्र विस्मृद्यमस्ति । निष्पत्यूहो भव सर्वाभ्युदय-
परम्पराणां पात्रम् ।

(नेत्र्ये)

न मन्यते सुदारुणं दैवमेतत् । यदेतैर्गृहीतसकलसमुद्रोपार्जितद्रव्यैर्दैवैर-
पहृतिताः परित्यक्तसमराङ्गणाः समापतन्नि विह्वला दानवाः ।

वलिः—(सकोवमुत्थाय) आः ! किं दुर्वलो वलिः संवृत्तः ? , यदेवं भवि-
ष्यति ।

कुजम्भः—सज्जय सज्जय सैन्यानि ।

शुकः—(वामाश्रिम्पन्दनं सूचयित्वा स्वगतं सविषादम्) आः ! कथं मद्भुपशुनि-
दुर्निमित्तं दुर्निमित्तान्तरमप्यनुवर्त्तते । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) अयि दानव-
राज ! न युज्यते तदाजिमहोत्सवः । सम्प्रति समुदिता देवाः ।

१ दानवेस ! एष भार्गवो गुरुः सम्प्राप्तः ।

२ अलङ्कारेणु एवामाद्यः ।

वलिः—(सोपहासम्) गुरो भार्गव ! जानात्येव भवान्वलेर्बलम् । त-
त्किमिदमुच्यते ? । (ससरम्भम्)

महोःस्तम्भविघूर्णितेन तरसा येनैव मन्थाद्रिणा
पार्थोधिः स तथा तथा प्रमथितस्तद्द्रव्यजातं ददौ ।
तेनैवाद्य वृथा भुजोष्मचपलान् निष्पिष्य दैत्यद्रुहो
भूयोऽस्याः पितरं करोमि सहसा दुर्दर्पहर्षोत्कटम् ॥ ७ ॥

शुक्रः—दैत्यपते ! कृतामृतप्राशनस्य भवतो मृत्युञ्जयस्य सुखावहः
समरारम्भः ।

वलिः—(सगर्वम्) गुरो ! भैषज्यमात्रमिदं पीयूषम् । किमनेन ? ।

असागरोत्पन्नमतीव चित्रं
पीयूषमेतद्भुजयोर्द्वयं मे
निर्माय यद्वैरिकुलावसानं
ममामरत्वं सहसा विभक्तिं ॥ ८ ॥

प्रतिज्ञातमिदं मया भगवतो गुरोः पुरतः ।

पीयूषाभ्यधिकं प्रहर्षसुहितान्संसारयात्रात्यजो
धारातीर्थगतायुषः प्रतिभटान्कृत्वा रणप्राङ्गणे ।
त्वप्यग्रासनपूजिते कुलगुरौ सार्द्धं सुहृद्ब्रान्धवैः

मोहिन्या सह कान्तया सरभसः प्राप्नोमि नो वा सुधाम् ॥ ९ ॥

मोहिनीवेपो वैकुण्ठः—(स्वगतं सहर्षम्) दिष्ट्या भग्नस्तावद्गार्गीवस्य
मन्त्रः । दिष्ट्या कृतान्तदोलामिव दुष्प्रतिज्ञामारूढो वलिः ।

शुक्रः—(सक्रोवम्) बले ! अवसन्नं दानवकुलं यदेवमसद्गृह्यहीतो भ-
वान् । तदप्यवधोषयामि भवन्तम् ।

चरित्रं पातङ्गं यदसिशिखिनि प्रापुरचिरा-

न्महादैत्यास्ते ते मधुसुरहिरण्याख्यनरकाः ।

इदानीं वैकुण्ठः किमु स महिलाभावमगम-

यदेतत्प्रागल्भ्यं स्फुरति भवतो दोर्मदमयम् ॥ १० ॥

(वैकुण्ठवैनतेयौ साकृतमन्योन्यमग्लोस्य संवरणं नाटयतः)

वलिः—(सगर्वम्) गुरो भार्गव ! किं प्रलपसि ? । महिलैव ममाग्रतो

वैकुण्ठः । एतदेव भवतामहमभ्यर्थये—

विचित्ररूपामनुबन्धिरागां
स्वयं समेतां महते सुखाय ।
कन्यामपूर्वा परिपालयैतां
माभून्ममायं विफलः प्रयासः ॥ ११ ॥

सखे कुजम्भ ! उपनय मे पीयूषभाजनम् ।

(कुजम्भः उपनयति)

बलिः—(पीयूषभाजनमादाय कन्यावेपं वैकुण्ठं प्रति)—

पीयूषमेतद्वयिते ! गृहाण
त्वमेव पीयूषमिदं वृथा मे ।
सम्पूर्णकामा कतिचिन्मुहूर्त्तै-
र्भव प्रिये यामि रणोत्सवाय ॥ १२ ॥
(इति पीयूषपात्रमप्रतो धारयति)

कन्यारूपो वैकुण्ठः—(सकरणं सगद्रदमिव) समरविजयत्यं पउत्ये अञ्जु-
(इत्यघोके सलज्जमिव सगद्रदम्) दुवे तिण्णि मुहुत्ताइं पडिवालइस्सं । पुणो एदं णिक्ख-
वउत्तं तणुं पावअसमागंमि परिचइस्सं^१ ।

बलिः—(ससम्भ्रमम्) सुभ्रु ! कइदानीं शोकावसरः ? । आगतप्रायोऽहम् ।
(इति त्वरितपदं निष्क्रामति)

स्त्रीरूपो वैकुण्ठः—(स्वर्गं सहर्षम्) सिद्धं समीहितेन महाप्रत्य्यूहेनेव गन-
मनेन । तदलमिहस्थितेन । तदेयं तावत् । (प्रयासं सलज्जमिव) पिअसहि ! करेहि
हत्ये एदं अमअभाअणं । णिउणिआ खु तुमं । णहु कहवि तुमाहिन्तो एदं
पन्मट्टं भोदि । पुणोवि तए एदं आणिदं^२ ।

(वैनयेयस्तथा करोति)

शुक्रः—(स्वर्गं साशङ्कम्) आः ! परकरे भवति पीयूषं विशङ्कते च ममा-
त्मा तत्किमत्र करवै । भवतु किमनेन बलेरेव दुर्विलसितमिदम् ।

१ समरविजयार्थं प्रवृत्ते आर्यपुत्रे द्वित्रीणि मुहुर्त्तानि प्रतिपालयिष्ये । पुनरेतन् निरुपशुक्तं तत्तुं
पावकसमागमे परिलक्ष्यामि ।

२ त्रियसखि ! बहू हस्ते एतद्मृतभाजनम् । निजुणिद्या खनु त्वम् । न खनु कयमपि त्वत्
एतत्प्रभ्रष्टं भवति । पुनरपि त्वया एतदानीत् ।

वैकुण्ठः—(स्वगतम्) अलमिदानीं विलम्बेन । (अनुस्मृत्य) । विद्ववाय पाव-
कमानयामि । (इति पावकस्मरणमभिनयति)

शुक्रः—(समन्तादवलोक्य ससन्ध्रमम्) आः किमतेत् ?

विशालज्वालाभिः कवचयति दिक्चक्रमचिरा-

न्महाधूमस्तोमैर्जनयति नभः पीवरतरम् ।

अतिकाथादूर्ध्वं तरलयति च क्षीरजलधिं

विना कल्पापायं प्रसरतितरां कोऽयमनलः ? ॥ १३ ॥

अपि च—

धूमस्तोमकदर्थनादिव गतं कुत्रापि तिग्मत्विषा

तत्कृत्यः क्रियते तदेव शिषिना शश्वत्प्रकाशः स्वयम् ।

ज्वालाजालपरम्पराभिरनिलव्याधूर्णिनाभिर्बला-

द्भूयो विश्वमिदं हिरण्मयमहाब्रह्माण्डभाण्डायते ॥ १४ ॥

तत्किमत्रोचितम् ? ।

वैकुण्ठः—पिअसहि णिउणिए ! । णत्थि तस्स सुहअस्स भदं । ता एहि
जलणपसंगेण अत्ताणं कअत्थं करेम्हं । (उभावुत्तिष्ठतः)

शुक्रः—(स्वगतं साशङ्कम्) अहोऽस्याः पूर्वांतराग एव मरणान्तं प्रेम ।
गृहीतामृतैव चैषा पावकप्रवेशमारभते । तद्वयमपि न मया परिरक्षितम् । भवतु
धारयामि ! (प्रकाशम्) अयि कल्याणि ! किमकल्याणमिदमकस्मादारभ्यते ? ।
प्रतिपालय कतिचिन्मुहूर्तान् ।

वैकुण्ठः—(सन्निपादं सलज्जमिव) अह्य ! किं अण्ण्योचिदं मन्तेसि । एवं
य्येव तस्सि तुहसिस्से वड्डरागाए मह उचिदं भोदिं ।

शुक्रः—अयि मुग्धे ! तयामृतस्य च रक्षायै त्वत्समक्षमेव दानवेश्वरेणा-
भ्यर्षितोऽस्मि । तद्यदि वार्यमाणा न निवर्त्तसे तद्भिन्नम्भमपि करिष्ये ।

वैकुण्ठः—(स्वगतम्) हस्ते गतं तावदमृतं संवृत्तम् । तदिदानीमस्यापि
पश्यामि कौतुकम् । (प्रकाशम्) करेडु अज्जो जं उचिदं भोदिं ।

१ प्रियसखि त्रिपुण्ड्रिणे ! नास्ति तस्य सुभागस्य भद्रम् । वदेहि ज्वलनप्रसङ्गेन आत्मानं कृतार्थं पुनः ।

२ आर्य ! किमनायोविदं मन्त्रयसि ? । एवमेव तस्मिन् प्रुष्टितशोषे वड्डरागाया मनोचिन्तं भवति ।

३ करोतु आर्यः यदुचितं भवति ।

शुक्रः—(अग्निस्तम्भमन्त्राभिनयं कृत्वा साध्वर्यम्) अहह ! !

विशालफालैः प्रसभं प्रसर्प-
द्रयाग्रतो झम्पति तीव्रतेजाः ।
न मन्यते मन्त्रमयं प्रयोगं
वीरव्रताविष्ट इवैष वह्निः ॥ १४ ॥
(विमृश्य)

अपि लयसमयोत्थे वीतिहोत्रे प्रयुक्ता
नहि नहि विमुखीस्याद्गार्गवी मन्त्रशक्तिः ।

सततमसुरवंशध्वंसवद्वावधानः
क्वचिदपि तदिहास्ति क्रोधनः कैटभारिः ॥ १५ ॥

तन्निरूपयामि ध्यानेन । (ध्यानाभिनयं कृत्वा स्वगतम्) अहह ! ! सुरारिरयं
महिलारूपस्तत्सम्प्रवृत्तस्नावदनर्थः । किमद्यापि भयेन ? । (प्रक्षरं सगर्भोपहासम्)
वैकुण्ठ ! वैकुण्ठ !

धिग्धिग्मुधां घाद्विबिलोटनोत्थां
धिग्धिक् च तहुर्लभयस्तुजातम् ।
किन्नाम नासं दनुजप्रवीरै-
वैकुण्ठ ! यत्त्वं महिलीकृतोऽसि ॥ १६ ॥

वैकुण्ठः—(सोपद्रासं महिलारूपं परित्यज्य) भार्गव ! त्वमेव नयमागं नि-
पुणः । किमित्थं व्याहरसि ? ।

वैनतेयः—(स्त्रीरूपं परित्यज्य सोपद्रासम्) दैत्याचार्य ! साधयामस्तावत् ।
त्यमपि गत्या दैत्यैः सहाप्रासनीभवामृतप्राशनमहोत्सवे ।

(इति निध्वान्ताः सर्वे)

द्वितीयोऽङ्कः

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति कृष्णो लक्ष्मीश्च)

कृष्णः—(लक्ष्मीं विभाव्य स्वगतं सहपोंतकण्ठम्) नूनमीदृग्विधस्त्रीसर्गशिल्पे
वैदेशिक एव वेधाः । तथाहि—

इन्दोः कलास्त्रिदशपादपपल्लवानि
पीयूषमुद्गवलरुचो मणयश्च ते ते ।
यस्याद्भुतोपकरणावलिरित्थमस्ति
स्रष्टुं स एव भवति प्रभुरन्विरेनाम् ॥ १ ॥

(सखेदम्) किं पुनरिमां विपादवशंवदामिध विभावयामि ? । (विष्टय)
नूनमस्याः पाणिग्रहणसमयप्रत्यासत्तिमाकर्ण्य कन्याभावसुलभमाविर्भवति
वैमनस्यम् । भवतु सम्बोधयामि । (प्रकाशम्)

मुञ्च प्रिये ! पितृवियोगभयाकुलत्वं
नेत्रे नियन्त्रयसि किं चरणाहुलीषु ।
त्वत्सौमनस्यसुखसञ्चयनैकतानः
स्थास्यामि सुधु ! जलजन्तुवदन्तरब्धेः ॥ २ ॥

लक्ष्मीः—(स्वगतं सहर्षम्) एवंपि भोदि, आहु भासासेदि मं सुहृओ ? ।
(प्रकाशं सवाष्णद्वयम्) कुदो एदं महणवेअणादो पण्हुदि दंसणमेत्तंपि मह दुल्लहं
देवदारूवस्स तादस्स । एदंय्येव तव रूवं पअडं पेच्छामि ।

कृष्णः—अपि सुतनु ! प्रत्यासन्नमेव तव तातदर्शनम् । ननु प्रसुणा
पिनाकिना प्रजापतिप्रमुखत्रिदशैरपि लोभवशविहितानौचित्यैरपराधीननिवा-
त्मानमाशङ्कमानैर्भगवन्तमन्मोधिमानेतुं वरुणः प्रेषितोऽस्ति । गाम्भीर्याववेश्च
तव तातस्य मन्दरावर्त्तमात्रेण का वेदना ? । मथनार्जितद्रव्यजातादपि पथ-
क्ष्य महोदधिर्दास्यति तत्तस्य भविष्यति । तत्समाश्वसीतु भवती ।

कृष्णः—(विभाव्य स्वगतम्) अहो सङ्घट्टं कल्पकानाम् ।
(लक्ष्मीः समाश्वर्यं सङ्कण्ठनेहं सागरमग्नलोम्ने)

१ एवमपि भवति अथवा आश्वासयति मां सुमगः । कुन एतन्नयननेदनातः प्रमृति दर्शनमात्रम-
पि मम दुर्लेभं देवतारूपस्य वातस्य । एतदेव तव रूपं प्रकटं प्रेक्षे ।

ज्ञातिविश्लेषवैक्लव्यात्प्रियलाभमहोत्सवात् ।
मुहुर्ज्वलति कन्यानां प्रीयते च मुहुर्मनः ॥ ३ ॥

तदेवं तावत् । (प्रकाशम्) प्रिये प्रिये !

आश्लेषलालसमिलद्बहुवीचिवाहुः

कारण्डवक्रणिनकल्पितपेशलासीः ।

त्वां द्रष्टुमुक्त इव सम्भृतनेत्रलशीः

लोलाक्षि ! राजति चलत्तिमिरम्युराशिः ॥ ४ ॥

(लक्ष्मीः सदर्पमाते)

कृष्णः—(वामाक्षिस्यन्दनं सूचयित्वा स्वगवं सविशदम्) आः ! किमद्यापि को-
ऽपि प्रत्यूहोऽस्ति ? । (नेत्रध्वे) कष्टं कष्टम् ।

अहाय लुम्पन्निव सर्वलोका-

नाकाशमाशाः पृथिवीं पिषाय ।

कल्पान्तकालाग्निनये पटीया-

न्विजृम्भते कोऽपि नटोऽन्धकारः ॥ ५ ॥

अपि च—

उपार्जिताः सागरमन्यखेदा-

च्चन्द्रादयोऽमी परमाः पदार्थाः ।

दुर्घातवाधाविधुराः प्रसह्य

पुनरिग्यासन्ति पयोधिमध्येम् ॥ ६ ॥

कृष्णः—(श्रुत्वा ससम्भ्रममुचैःकारम्) अयि दिक्पालाः ! पालयत पालयत
मुहुर्ज्ञे प्रमत्स्वेन गन्तव्यदृश्यति, चैतन्तेरः ।, स. हि. म्प्र. त्रिययेणत्पिहृयत्य कर्षादिनो
घातार्त्तानुपलब्धुं प्रेषितः । अहं च पीयूषं कमलां च परिरक्षन्नस्मि । इह किल निर-
लसा लालसना दुर्दैत्यानाम् । (सनिवेशयेद्) आः ! कथं सोऽपि शिवोऽस्त्य-
शिव इव संवृत्तो यः कालकूटमात्रादपि दारुणां विपदमनुभवति ।

(ततः प्रविशति कृतकपटकपर्दिनेनो भागवतः)

भार्गवः—(सावेगं ससम्भ्रमम्)—

कृष्ण ! कृष्ण ! विलीयन्ते ममाद्भानि विपोष्मणा ।

देहि देहि तदेतन्मे पीयूषं किं विलम्बसे ? ॥ ७ ॥

कृष्णः—(स्वगतं सविषादम्) आः ! कष्टं कष्टं दृष्टमदृष्टपूर्वम् । अहह ! इदमेव दुर्निमित्तं यद्धोरोऽन्धकारो यद्धारुणः समीरः । तत्पाययामि पीयूषं, न पुनरस्य समीपे पश्यामि वैनतेयम् । अहो महदिदं विमर्शस्थानम् ।

तथाहि—

दहतु दहतु घोरः शङ्करं कालकूटो
नहि नहि तदपि स्यादित्यमत्याकुलत्वम् ।
अभिनयमपि दिव्यस्यानभिज्ञो विधातुं
स हि परतरतेजोमूर्त्तिरात्तैरघृष्यः ॥ ८ ॥

तन्निरूपयामि ध्यानेन । (ध्यानाभिनयं कृत्वा सन्नोषम्) आः शुक्र वक्रबुद्धे ! किमिदं कृतवानसि ? शङ्करवेपथरोऽसि द्विजोऽसि चेति कृतापराधोऽपि न मे वध्योऽसि । तद्गच्छ यावन्न शिवनयनगोचरतां प्रपद्यसे ।

(शुक्रः सभयं तिरोषते)

(ततः प्रविशति वैनतेयेनानुगम्यमानः शङ्करः)

कृष्णः—(विलोक्य सप्रश्रयमुत्थाय साकृन्नेरिमितम्) नमो नमो निष्कपटशङ्कराय । इत आस्पताम् ।

शङ्करः—(वैनतेयोपनीतमासनमधिष्ठाय सस्मितम्) कृष्ण ! कृष्ण ! केयमद्भुता तवाव्य विशेषोक्तिः ।

कृष्णः—(सस्मितम्) किं विज्ञप्यते सर्वज्ञाय ? ।

शङ्करः—(सदर्प विहस्य) कृते प्रतिकृतं समुचितमारब्धं भार्गवेण । त्वया हि कृतकैतवकान्तरूपेण वञ्चिता दैत्याः । प्रत्याहृतं पीयूषम् । किमुच्यते त्वयैवेदं विचित्ररूपं दिविपत्कार्यनिर्वहणकोटिमारोप्यते । तत्किं चिरयति वार्द्धिमानेतुं प्रेषितो वरुणः ? ।

कृष्णः—अयि वैनतेय ! त्वमपि महेशादेशेन गत्वा त्वरितमानय सागरम् ।

वैन०—(कतिचित्पदानि वृत्त्वा व्यावृत्त्य) आयान्त्यमी ब्रह्मादयो देवाः, एष चाभ्येति वरुणेनानुगम्यमानो रत्नाकरः । तत्किमेनमेते प्रत्युत्थातुं गताः ? ।

कृष्णः—वैनतेय ! नहि नहि । एते किल भार्गवोत्पादितमायान्धकार-
दुर्घृत्तविद्रवचन्द्रादिधारणोद्भिन्ना नृनं तीरदेशे मिलिताः समायान्ति ।

(ततः प्रविशन्ति यथानिर्दिष्टा प्रश्नादयो देवा वरुणेनानुगम्यमानः सागरश्च)

महेशकृष्णौ—(सप्रथममुत्थाय) अभिवादाद्यावहे भद्रभवन्तं जगज्जये-
ष्टम् । इत आस्यतां सह महेन्द्रादिभिर्यथापथम् ।

सागरः—(सप्रथमम्) एष वः प्रणमति समुद्रः ।

कृष्णः—(सगौरवम्) निपीदतु प्रत्यासन्नोऽत्र सवरुणो भवान् ।

(सागरः तया करोति)

लक्ष्मीः—(सकरुणं सास्रम्) ताद ! किं एदं संवृत्तं ? । (इति कण्ठे लगति)

समुद्रः—(सकरुणं) पुत्रि पुत्रि ! मा विपीद । भद्रं भविष्यति निर्वे-
ह्यं रुद्रप्रसादेन ।

महेशः—(अपवार्यं) कृष्ण कृष्ण ! न शक्तोमि मुखमस्य दर्शयितुम् ।

(इति सविषादमधोसुरस्तिष्ठति)

समुद्रः—(सप्रथमम्)

दाक्षिण्यतन्निजगदीश ! किमाकुलोऽसि ?

पदय प्रसन्ननयनो मुखमुन्नमग्य ।

श्रेष्ठोऽसि मे नहि नहि प्रसुमात्रकस्त्वं

मन्येऽव्यमानमपि मानमहं भवतः ॥ ९ ॥

अपि च । नाहं ह्यीवोऽस्मि न चान्येन केनापि परामृतो यदेवं विपीदति
देवस्तथाहि—

चञ्चद्रीचिचपेटताटितमुखैर्दृष्टोऽस्मि दैत्यैः कदा

मैनाकं परिरक्षितुं कुलिशतः शक्तोऽहमेकः परम् ।

समुद्रोऽस्ति मयाऽन्तरार्यदहनश्रैलोक्यदाहोत्सुकः

सर्गेऽपि प्रलयेऽप्यन्वण्डमहिमा शम्भोः प्रसादादहम् ॥ १० ॥

शङ्करः—(सदर्पं सगौरवम्) किमुच्यते ?

सर्गस्त्वमाद्यस्त्वयि लब्धजन्मा

ससर्ज सतापि जगन्नि वेधाः ।

सर्वोपजीव्योऽसि तवोपजीव्यो

न सिन्धुराजः फचिदस्ति कश्चित् ॥ ११ ॥

तदिदं गृहाण द्रव्यजातम् । क्षमस्व नश्चापलम् ।

समुद्रः—(सहर्षं सप्रश्रयम्) भगवन्भर्ग ! अनुग्रहोऽयं मयि कृतः । किमिदानीं प्रत्यर्पणेन निग्रहः क्रियते ? ।

शङ्करः—तद्भवानेव स्वमुखेन विभज्य सम्मानयतु देवान् ।

समुद्रः—एष सम्पादयामि देवादेशम् । (समन्तादवलोक्य) विनोदयन्तु मद्भुत्सङ्गमाकन्दविभोगवेदनां विरिञ्चिदनारधिन्दकानने सुस्वरा वेदेन्दिराः ।
(वेदाः सङ्गमन्ति)

समुद्रः—कृतार्थयतु मां प्रमथनाथशिरोनेपथ्यपदवीमासाद्य सुपुत्रश्चन्द्रमाः ।

(चन्द्रस्तथा करोति)

लक्ष्मीः—(स्वगतं सविपादम्) कंठम्मि संठिदं मह जीविदं । ण जाणे किं भणिस्सदि तादो ।

कृष्णः—(स्वगतं सोत्कण्ठम्) इदानीं मे सुकृतपरिपाकस्य फलावसरः ।

समुद्रः—(सहर्षम्) उज्ज्वालयतु मत्कुलं कमलाकरकमलपरिग्रहेण भक्तजनानुग्रहग्रहिलो गोविन्दः । (इति लक्ष्मीपाणि कृष्णपाणौ निवेशयति) अयं चास्तु कन्यामहादानस्य दक्षिणाकौस्तुभो मणिः । (इति कौस्तुभमर्पयति)

कृष्णः—(लक्ष्मीं विभाव्य स्वगतं सोत्कण्ठम्)

ये तनौ सुतनोर्मग्राः कन्दर्पस्य शराङ्कुराः ।

मत्पाणिबुम्बकाकृष्टास्तेऽमी रोमाञ्चकैतवात् ॥ १२ ॥

समुद्रः—अयं च निष्कन्दयतु दुदोन्तोदैत्यकुलकमलकाननं देवराजाध्यासनोपबृंहितस्तुरगराजोच्चैःश्रवसहचरः कुम्भीन्द्रः ।

(ऐरावतः सहोच्चैःश्रमसा पुरुहूतमाश्रयति)

समुद्रः—एतेऽपि सकलजगदुपकृतिपराणां महौपधीनां रत्नानां चाधारतया धन्यतरा भवन्तु मेरुमन्दरादयो धराधराः । (औषधयः सह रत्नैर्मैरुमन्दरादीनाश्रयन्ति)

समुद्रः—स्वीकुर्वन्तु कृतदारिद्र्यनिधनानि निधानानि धनाधिनाथम् ।

(निधानानि तथा कुर्वन्ति)

समुद्रः—अङ्गीकरोतु सकलजगदाह्लादकारिणीं चारुणीं कृताहित-
विनाशं पाशं च बरुणः । (बरुणस्तथा करोति)

समुद्रः—अङ्घ्रुशं महायुधमादाय प्रगल्भतां रिपुवंशविशसने निरङ्घ्रुशो
गन्धवाहः । (वायुस्तथा करोति)

समुद्रः—कलयतु जगद्रक्षापरायणं कौणपनायकः कृपाणम् । (निर्कृति-
स्तथा करोति)

समुद्रः—भवतु च सकलजगत्प्राणशमनः शमनोऽमुना दण्डेन चण्डतरः ।
(यमः सहर्षमुत्थाय दण्डमादत्ते)

समुद्रः—विपसुररीकृत्य दुर्द्धर्षतरा भवन्तु वासुकिप्रमुखा महोरगाः
विपमतरमिदं च ।

(वासुकिः सहर्षमुत्थाय विपमादत्ते)

समुद्रः—सर्वदेवमुखमुपर्वुधमधितिष्ठतु पीयूषम् । एतत्प्राशनेन भवन्तु
निर्जरा अमराः सुराः । (पीयूषं बहिमाश्रयति)

समुद्रः—(सहर्षोऽह्लासम्) अयि भगवन्पीयूषमयूष्वशेखर !

अद्य त्वया प्रमथनाथ ! कृतः कृतार्थो

मन्थोपमर्द्दमहमुत्सवमेवं मन्ये ।

द्रव्याण्यमूनि वितरन्नमरार्थिसार्थं

यद्वातृतामुपगतोऽस्मि किमन्यदीहे ॥ १३ ॥

तथापीदमस्तु—

औदार्यशौर्यरस्तिकाः सुखयन्तु भूपाः

सन्मार्गवासितधियो विलसन्तु लोकाः ।

वर्षन्तु बद्धपरितोपभराः पयोदाः

सारस्वतोत्सवमयाः कवयो भवन्तु ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

तृतीयोऽङ्कः